

BÖLÜM I

GİRİŞ

Bir toplumun maddi ve manevi mirası eğitim yoluyla gelecek kuşaklara aktarılır. Eğitim olgusu insanoğlunun varolması ile birlikte ortaya çıkan bir kavramdır. İlk insanlar önce acımasız doğa koşullarıyla mücadele yöntemlerini ve hayatta kalabilmek için vermeleri gereken mücadeleyi çocuklarına öğretmeye başladılar. Öğrenen insan doğaya yavaş yavaş hükmetmeye başladı ve doğa karşısındaki acizlik, bilginin artmasıyla kendisini bir güven duygusuna bıraktı. Kendine güvenen insan kendini zamana uydurmaya çalıştı ve değişmek, öğrenmek ve daha fazla hükmetmek için daha çok şey öğrenmeye çabaladı. Bu çaba ile birlikte “bilgi” nin iktidar olduğunu anladı. Bu iktidarı ele geçirmek için bilmek, öğrenmek ve bildiklerini gelecek nesillere öğretme kaygısını içinde hissetti insan. Aslında eğitim denilen kavram bu çabaların tümüdür.

Günümüzde eğitim tarihi, sosyal tarihin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Son yıllarda eğitim faaliyetlerine verilen önem ve eğitime yapılan büyük yatırımlar göz önüne alındığında eğitim olgusunun ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Buna bağlı olarak da eğitim tarihi, günümüzde popüler çalışma sahalarından biri haline gelmiştir. Eğitim Tarihi alanında gerçekleştirilen bu tezin adı da “Batı Anadolu Türkmen Beylikleri’nde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri” olarak tespit edilmiştir. Coğrafi sınırları ise; Batı Anadolu olarak kabul edilmiştir. Zaman açısından ise Anadolu’da çeşitli beyliklerin kurulduğu, bu beyliklerin Osmanlılar tarafından topraklarına katılıp, tek bayrak altında birleştirilmeye çalışıldığı ve Timur’un Anadolu’ya gelip (1402) kısa bir süre de olsa Osmanlı’nın büyümesini yavaşlattığı, XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar sarkan dönem, araştırmanın kronolojik boyutu olarak kabul edilmiştir. XI. yüzyılın üçüncü çeyreği ile XV. yüzyılın ikinci yarısındaki bu dönemde, sadece herhangi bir beyliğin değil bütün Anadolu Türk sosyal yapısının aydınlatılması, yükseköğretim kurumu medreseler başta olmak üzere yaygın ve örgün kurumlarıyla genel eğitim müessesinin tanıtımı esas alınmıştır.

Türkiye’de Eğitim Tarihi ile ilgili araştırmaların yeterli bir zenginliğe ulaştığını söylemek çok zordur. İşte bu çalışmanın amaçlarından birini, bu olumsuz tabloda küçük de olsa bir değişiklik yapabilme arzusu oluşturmuştur.

Bu çalışmada Batı Anadolu beyliklerinin siyasi tarihlerinden çok kültürel tarihleriyle ilgili bir araştırma yürütölmüştür. Bu anlamda Türk eğitim tarihine kaynaklık etmiş olan medreseler üzerinde yoğun olarak durulmuştur. Ancak medreseler doğmadan önceki eğitim-öğretim kurumlarının neler olduğu ve bunların nasıl işlediği konusuna da değinmek gerekir. İşlami unsurlarla şekillenen medrese ve medrese öncesi eğitim kurumlarının irdelenmesi, medresenin alt yapısının nasıl oluşturulduğunu anlamamız için şarttır.

Medreseler etrafında şekillenen beylikler dönemi eğitim tarihini incelerken medrese geleneği öncesi eğitim kurumlarından da söz edeceğiz. Beylikler dönemine gelmeden önce Eski Türklerin, İşlam medeniyetinin ve Selçukluların eğitim tarihini iyice irdelemek bir zorunluluktur. Medreseler, çalışmamızda çeşitli sebeplerle vurguladığımız gibi siyasî, dinî, ilmî, ahlakî, sıhhî, estetik vb. boyutu, kısaca; yüklü bir kültürel tarafı olan kurumlardır. Bu yüzden gerek Anadolu Selçuklularının ve gerekse Anadolu Beyliklerinin ilmî, dinî hayatlarına dair bilgiler verilmiştir.

Medreseler etrafında odaklaşan Ortaçağ İşlam eğitimi, cami ve mescitler, tekke, zaviye ve tarikatlar, vakıflar, ahi birlikleri, kütüphaneler, kitapçı dükkânları ve benzerlerinin eğitim etkinliklerini de kapsar ve bu anlamda bu kurumların fonksiyonlarına değinmek gerekmiştir.

Beylik Medreseleri, Selçuklu medreselerinin uzantıları sayılırlar ve yapılarında hemen hiç değişiklik olmaksızın sosyal entegrasyonu sağlamak, beyliğin idarî, adlî, iktisadî, askerî ve dinî hizmetlerini yürütecek eleman yetiştirmek, İşlam dinini yaymak, bilgiyi kitlelere taşıyarak yayılmasını ve eğitim-öğretimde fırsat eşitliğini sağlamak gibi fonksiyonları vardır. Bu medreselerin Anadolu Beylikleri tarafından Anadolu’da yaptırılanları; buldukları yerlerin alfabetik sırası, o yerde birden fazla iseler kronojik sıraya göre tasnif edilerek yaptırımı, yapılış tarihi ve son durumu çok kısa belirtilmek suretiyle okuyucunun hizmetine sunulmuş bulunmaktadır. şüphesiz belirtilen dönem ve coğrafi sınırlar içinde kurulup eğitim

öğretim faaliyetinde bulunmuş medreseler bunlardan ibaret değildir. Medreseler dışında kalan ilmi ve sosyal müesseseler de konumuzun büyük bir alanını kapsamaktadır. Nitekim eğitim boyutları olan tasavvufi eğilimler ve bu eğilimlerin düşünce merkezleri olan tekkeler, zaviyeler de incelenmeye değerdir. Bizler Anadolu insanını felsefeleriyle derinden etkilemiş mutasavvıflara da değinmeden geçemedik. Bu anlamda Yesevilik, Ekberilik, Hurufilik, Bektaşilik, Mevlevilik gibi tarikatlerin de eğitim tarihinde dolaylı veya doğrudan çok önemli bir yerleri vardır. Ahilik kurumu da mesleki ve ahlaki boyutuyla incelenmesi gereken bir olgudur. Öyle ki yukarıda saydığımız tarikatler özellikle Batı Anadolu Beyliklerinde oldukça büyük bir taraftar kitlesi bulmuşlardır.

Beylikler döneminde yürütülen eğitim faaliyetlerinin ne şekilde olduğunu müderris-talebe ilişkisi açısından da inceleyeceğiz. Bu konuda dönemin ünlü seyyahları rehberimiz olacak. Ayrıca Batı Anadolu'daki beylik yöneticilerinin ilme ve eğitime verdikleri önemi hayret ve takdirle karşılayacağız. Nitekim Beylerin ilmi destekleyici ve özendirici tutumları, Batı Anadolu'da çok canlı bir fikir ortamının doğmasına önayak olmuştur.

Bütün bu olguların her biri başlıbaşına çalışmamızın farklı bir boyutunu oluşturmuşlardır. Türk tarihinin önemli bir ayağını oluşturan Beylikler dönemi, tarihçi, edebiyatçı, mimar ve diğer birçok farklı alanlardaki uzmanların ilgi odağı olmaya aday özel bir dönemdir. Beylikler, Orta Asya Türk kültürünü, İslamiyeti ve Selçuklu mirasını sentezlemiş ve bu yönleriyle çok farklı bir kültür dönemini oluşturmuşlardır. Beylikler, Selçuklular ile Osmanlılar arasında bir köprü vazifesi üstlenmişler ve Türk kültürünü geleceğe taşıma işini başarıyla tamamlamışlardır.

Araştırmanın Problemi

Araştırmanın temel problemi, 1243 Köseadağ Savaşı'ndan sonra Batı Anadolu'da kurulmuş olan Menteşe, Germiyan, Karesi, Aydınoğulları ve Saruhanoğulları beyliklerinin nasıl bir eğitim-öğretim sistematığına sahip olduklarını bilmektir. Bu beyliklerde eğitim-öğretim faaliyetlerinin nasıl ve nerelerde yürütüldüğü

sorusu, çalışmamızın merkezinde olacak olan konudur. Eğitim ve öğretim faaliyetlerini şekillendiren unsurların niteliği ve temelleri nasıl atılmıştır sorusu da yanıtlamamız gereken temel sorulardan biridir.

Beylikler belli bir miras üzerine kurulmuş siyasi yapılarıdır. Eski Türk gelenekleri, İslamiyet'e geçişle yaratılan yeni bir sentez ve bu senteze Selçuklu mirasının eklenmesi, beyliklerin yaşam tarzlarında ve yaşama bakış açılarında da birçok farklılık getirmiştir. Bunlara ek olarak ortaya çıkan tasavvuf düşüncesi de eğitime çok farklı bir boyut kazandırmıştır. İşte bu çok değişik boyutları ve bunların somutlaşmış ifadeleri nelerdir?

Batı Anadolu Türkmen Beyliklerinde (Menteşe Beyliği, Aydın Oğulları Beyliği, Saruhan Oğulları, Germiyan Oğulları ve Karesi Beyliği) Eğitim Öğretim Faaliyetlerini belli bir plan dâhilinde incelemek araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır. Bu beyliklerin tarihi söz konusu olduğu zaman siyasi-askeri olaylarla, mimari eserler akla gelmektedir. Beyliklerin sosyal, kültürel v.b. tarihlerine ilişkin konular ihmal edilmektedir. İhmal edilen bir konu da Batı Anadolu Türkmen Beyliklerinde eğitim-öğretim faaliyetleridir. Bu beylikleri kuran Türkmen beyleri veya beyliklerin egemenliğinde yaşayan Müslim, gayr-i Müslim halkın eğitim öğretim alanında yaptıkları faaliyetler nelerdir? Beyliklere özgü ne gibi eğitim-öğretim kurumları vardı? İslam medeniyetinin tipik eğitim kurumu olan medrese Beylikler döneminde herhangi bir özgünlük arz etmekte midir? Bu ve buna benzer sorular araştırmanın problemini oluşturmaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Selçuklular ile Osmanlılar arasında bir köprü görevini üstlenmiş olan Anadolu Beylikleri Türk tarihinde çok önemli bir dönemi oluşturmuşlar ancak bu önem, tarih araştırmalarındaki yerini ne yazık ki henüz alamamıştır. Bu anlamda Batı Anadolu Türkmen Beyliklerindeki eğitim öğretim faaliyetlerini aydınlatmaya yönelik özgün bir çalışma bulunmamaktadır. Mevcut çalışmalar da bu konuya, beyliklerin genel tarihi içeren çalışmalarda bazen bir alt başlık olarak, bazen de başka bir konunun içinde değinilip geçilmektedir. Ayrıca beyliklerin mimarisi söz konusu

olduğunda medrese v.b. yapıların fiziki ve mimari özellikleri anlatılırken buralarda eğitim öğretim yapıldığının ifade edilmesinden başka hiçbir görüşe yer verilmemektedir. Dolayısıyla Batı Anadolu Beylikler tarihinde eğitim öğretim faaliyetleri el değmemiş bir konu durumundadır. Araştırmamız sadece bu konuyu inceleyen ilk çalışma olması bakımından önem taşımaktadır.

Diğer taraftan Türk eğitim tarihi söz konusu olduğunda Selçuklu dönemi incelendikten sonra hemen Osmanlı'ya geçilmektedir. Oysaki Selçukluyla Osmanlı arasında bir beylikler dönemi bulunmaktadır. Bu nedenle Türk eğitim tarihinde Beylikler dönemi kayıp bir halka gibidir. Türk eğitim tarihindeki bu kopukluğu gidermesi bakımından da böyle bir çalışma büyük değer taşımaktadır.

Bunların dışında Anadolu Beylikler dünyası Türkçe'nin hak ettiği değeri gördüğü özel bir dönem olmuştur. Bu zaman diliminde yazılan eserler Türkçe'nin Arapça ve Farsça karşısındaki kaderini de değiştirmiştir. Bu çalışmada bunlardan da söz edilecektir.

Beyliklerin tarihi siyasi ve askeri olaylardan ibaret değildir. Sosyal, ekonomik, kültürel, bilimsel v.b. açılardan da Türkmen Beyliklerinin tarihi incelenmelidir. Beylikler tarihinin bu yönlerini aydınlatacak nitelikteki çalışmalar tarih araştırmalarına da büyük katkı sunmuş olacaktır. Araştırmamızın hem Beylikler tarihi hem de Türk eğitim tarihindeki bir eksikliği gidereceği konusunda kuşku bulunmamaktadır.

Sayıtlar

Batı Anadolu Türkmen Beyliklerindeki eğitim-öğretim faaliyetleri hakkındaki bilgilerimizin çok sınırlı olması, bizi beylikler tarihi ile ilgili bazı varsayımlar yapmaya zorlamaktadır. Beylikler, birçok yapıyı kendilerinden önceki Türk devleti olan Anadolu Selçuklularından almışlardır. Selçuklu mirası üzerine yükselen birçok yapı Selçukluların devamı şeklindedir. Anadolu Beylikleri, eğitim konusunda da Selçukluların mirasçıları olmuşlardır. Eğitim tarihini incelerken de Beyliklerin, Selçukluların mirasçıları olduklarını varsayarak bazı çıkarımlarda

bulunacağız. Bu varsayımları Medreseler, tekkeler, zaviyeler, vakıflar ve diğer sosyal müesseselerde somutlarsak, Anadolu Selçuklularında görülen bu kurumların beylikler döneminde de aynı fonksiyonları üstlendiklerini görebiliriz. Bu varsayımlar, birçok saptamada somut bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmıştır.

Kapsam ve Sınırlılıklar

Araştırmanın evreni Batı Anadolu Türkmen Beylikleridir. Bu beylikler Mentеше Oğulları, Aydın Oğulları, Saruhan Oğulları, Germiyan Oğulları ve Karesi Oğullarından oluşmaktadır. Dolayısıyla bu beyliklerin her biri de araştırmamızın örnekleme konumundadır. Adları geçen beyliklerin siyasi tarihlerinden çok, kültürel faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Çalışmamız bu yönüyle sınırlandırılmıştır. Zaman zaman bu beylikler dışında kalan diğer Anadolu Beyliklerinden de söz edilmiştir. Çünkü Anadolu Beyliklerindeki yapıların çoğu benzer özellikler taşımışlardır.

Beyliklerin eğitim tarihi incelenirken İslamiyet öncesi Türklerin, Türk-İslam Devletlerinin ve özellikle de yoğun olarak Selçukluların eğitim-öğretim sistemi üzerinde durulmuştur. Medreseler, tekkeler, zaviyeler, vakıflar ve tasavvuf örgütlenmeleri ve fonksiyonları, çalışmamızın merkezini oluşturmaktadır. Bu konular kapsam yönünden çok geniş tutulmuştur.

Kısaltmalar

Bs. : Baskı

Yay. : Yayınevi veya Yayıncılık

Üniv. : Üniversite

Kit. : Kitabevi

Mat. : Matbaa

Çev. : Çeviren

T.D.V.İ.A: Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi

İ. A. : İslam Ansiklopedisi

Md. : Madde

Vkf. : Vakıf

C. : Cilt

Sy. : Sayfa

Der. : Dergi

Haz. : Hazırlayan

M. E.B. : Milli Eğitim Bakanlığı

M. : Miladi

H. : Hicri

T.T.K. : Türk Tarih Kurumu

S.B.E: Sosyal Bilimler Enstitüsü

D.T.C.F. : Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi

D.E.Ü: Dokuz Eylül Üniversitesi

A.K.Ü. : Afyon Kocatepe Üniversitesi

İ. Ü. : İstanbul Üniversitesi

C.B.Ü. : Celal Bayar Üniversitesi

A. Ü. : Ankara Üniversitesi

BÖLÜM II

İlgili Yayın ve Araştırmalar

Bu çalışma yapılırken kaynak konusunda bazı sıkıntılar yaşanmıştır. Genel tarih alanındaki kaynak bolluğunun eğitim ve öğretim tarihini aydınlatacak zenginlikte olmayışı, kaynakların Arapça, Farsça, İngilizce ve Türkçe gibi geniş bir dil ve coğrafi yelpazeye yayılmış olması ve ülkemizde iyi düzenlenmiş, ayrıntılı bir eğitim tarihi arşivi bulunmayışı ve araştırılan döneme ait çok az sayıda kaynak oluşu bunlardan yalnız birkaçıdır.

Bu çalışmada Beylikler dönemine ışık tutan belli başlı kaynaklar incelenmiş ve bu kaynaklarda, eğitim tarihine ilişkin bilgiler ayıklanmıştır. Bu çalışmanın adı Batı Anadolu Beylikleri olarak sınırlandırılmış olsa da bizler birçok bulguyu Anadolu Selçuklu Devleti'nin eğitim-öğretim faaliyetlerini referans alarak irdelemeye çalışacağız. Bizi buna iten başlıca neden Beylikler ile ilgili bilgilerimizin çok sınırlı oluşudur.

Bugüne Anadolu Beylikleriyle ilgili yapılan çalışmaların daha çok siyasi tarih merkezli olduğunu görmekteyiz. Beylikler ile ilgili ilk çalışmaları yapan Paul Wittek, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Himmet Akın, Mustafa Çetin Varlık, Çağatay Uluçay, Osman Turan, gibi tarihçilerin eserleri günümüzde de önemlerini korumaktadırlar. Nitekim yukarıda saymış olduğumuz bu ünlü tarihçilerin eserleri, kültür tarihinden çok Beyliklerin siyasi olaylarıyla doludur. Araştırmamız sırasında gördük ki beylikler ile ilgili yapılmış bütün araştırmalar, yukarıda adlarını saydığımız tarihçileri referans almışlardır. Özellikle Uzunçarşılı'nın Anadolu Beylikleri ile ilgili yapıtları son derece önemlidir. Nitekim Uzunçarşılı'nın yapıtları diğer bütün çalışmaların odak noktasını oluşturmaktadır. Türk Eğitim tarihi araştırılırken eğitim tarihiyle ilgili eserler de araştırılmıştır. Ziya Kazıcı ve Yahya Akyüz gibi eğitim tarihçilerinin eserleri bu alandaki en saygın yapıtlardır. Bu eserlerin dışında Selçuklu Tarihi ile ilgili yazılan eserler de konumuzla birebir ilişkili olduklarından çokça incelenmiştir.

Beylikler dönemi Anadolu bu çok yönüyle karanlıkta kalmış bir dönemdir. Bizler Beylikleri, Anadolu Selçuklu Devleti'nin bir uzantısı olarak kabul ediyoruz. Dolayısıyla Anadolu beylikleriyle ilgili birçok bilgiye çeşitli varsayımlarla ulaşabiliyoruz.

BÖLÜM III

Araştırma Modeli ve Veri Toplama Araçları

Araştırmamızda kullanılan başlıca materyaller ve veri toplama araçları şu şekildedir:

- Türkmen Beylikleri döneminden bahseden kronikler.
- Seyahatnameler
- Menakıbnameler
- Arkeolojik eserler
- Arşiv belgeleri
- Modern araştırmalar

Seyahatnamelerden özellikle Anadolu beyliklerini gezmiş olan İbn Batuta'nın ki son derece önemlidir. Menakıbnamelerden Ahmet Eflaki'nin Menakib'ül Arifin'i de şüphesiz dönemin en önemli kaynaklarından biridir. Yine Beylikler döneminde yazılmış olan edebi eserler de birer tarihi belge olarak değerlendirilmiştir. Modern araştırmalar içinde ise birincil kaynaklardan hareketle yazılmış olan eserler vardır.

Araştırmamızda Tümevarım yöntemi kullanılmıştır. Batı Anadolu Türkmen Beylikleriyle ilgili her türlü malzeme ayrı ayrı tasnif edilmiştir. Tasnifi yapılan materyal incelenerek konuyla ilgili veriler toplanmıştır. Her beylik için elde edilen verilerin karşılaştırılması suretiyle genel bir yargılara ulaşılmıştır.

BÖLÜM IV

4.1. İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRKLERDE EĞİTİM

İslâm öncesi Türk Tarihi boyunca eğitim ve bilim alanındaki değişme ve gelişmelerle ilgili öteki alanlarda olduğu gibi fazla bir bilgi görülmemektedir. Hunlardan başlayarak X. yüzyıla kadar geçen süre içerisinde Orta Asya'da ve Avrupa'da birçok devlet kurmuş olan Türklerin bilimsel çalışmalara büyük katkıları olmasa bile, kendi dönemlerinin biliminden yoksun olmadıkları da muhakkaktır. Göçebelikten yerleşik hayata geçmeye başlayan, şehirler kuran hayvancılıkta ve tarımda belirli bir seviyeye ulaşmış oldukları bilinen o dönem Türklerinin birçok şey bildikleri şüphesizdir. Ancak o devirlerle ilgili yazılı belgelerin yokluğu, komşu devletlerin kaynaklarındaki bilgilerin azlığı, bu konuda hüküm vermeyi imkânsız kılmaktadır.(Kafesoğlu, 1977: 392)

Hunlarda insanlara verilen eğitim genelde savaşçılık ve idarecilik etrafında kümelenmektedir. Bedeni güce ve ülke savunmasına önem verildiğinden savaşçılık eğitimi, başka toplumlarca yönetilmeyi kabul etmedikleri için de bağımsızlık düşüncesine sahip yönetici eğitimi verilmekteydi. Hun toplumunda esas olarak atlı-göçebe bir yaşantı biçimi sürdürdüğü için fertlere mesleki eğitim de verilmekteydi. Eğitim, hem hayvan ürünlerinin değerlendirilmesi hem de günlük araç ve gereçlerin yapılması amacını gütmekteydi.

Göktürkler ise 38 harfli gelişmiş bir alfabe bularak Türk eğitim tarihine önemli bir katkıda bulunmuşlardır. Tarihi bilinen en eski Türk yazılı eserleri Göktürk yazısı ile bize kadar ulaşmıştır.(Turan, 1990: 74)

Orhun anıtları Göktürk yazısı ve edebiyatının günümüze kalan ilk önemli eserleridir. Bu anıtlar Orhun ırmağı kenarındadır. En büyükleri üç tanedir. Birincisini büyük devlet adamı vezir Tonyukuk tarafından 720–725 yıllarında diktirmiştir. Dört yönlü iki taş halindedir. Bir taşta 35, diğesinde 27 satır vardır. Tonyukuk kitabesinde zamanını, yurdunu seven, güçlü ve anlayışlı bir devlet adamı görüşüyle anlatır.(Akşit, 1981: 831) İkinci anıt Kül Tigin adına kardeşi Bilge Kağan tarafından 632 yılında diktirilmiştir.

Bu anıt piramit biçiminde olup dört yönlüdür. Bir yönü Çince, üç yönü Türkçedir. Çok düzgün ve güzel harflerle yazılmıştır. Anıtın yakınlarında mezar kalıntıları, pek çok heykel parçaları, Kül Tigin heykelinin başı ve karısının gövdesi bulunmuştur.

Üçüncü anıt Bilge Kağan adına 735 yılında diktirilmiştir. Kül-Tigin anıtının bir kilometre uzağında olup parçalanmış bir vaziyettedir. Her iki anıttaki yazılar, Bilge Kağan ve Kül-Tigin'in yeğenleri olan Yoluğ-Tigin tarafından yazılmıştır. Konu bakımından birbirini tamamlayan bu kitabelerde, Göktürklerin hangi sebeplerle parçalanıp yıkıldıkları, Çinlilerle yaptıkları bağımsızlık savaşı, devletin yeniden nasıl kurulduğu, uğranılan güçlükler, devlet adamlarının çabalanan açık ve doğru bir görüşle dile getirilmiştir.

Orhun kitabeleri de denen, Bilge Kağan, Kül-Tigin ve vezir Tonyukuk adına dikilen bu anıtlar, Göktürk alfabesiyle yazılmış olup günümüze kadar gelen önemli eserlerdir. Bu kitabelerde, Göktürklerin Çinlilere karşı bağımsızlıklarını kaybettiklerini ve İleriş (Kutluk) Kağan'ın ayaklanarak Göktürkleri bağımsızlığa kavuşturduğu anlatılmaktadır.(Ögel, 1982: 300)

Ayrıca bu dikili anıtlardaki yazılarda o zamanki Türk toplumlarının bir özeleştirisi yapılmaktadır. Buradaki ifadelerden bugünkü insanların da alabilecekleri dersler vardır. Göktürk kitabeleri, gerçek devlet idaresinin türlü güçlük ve başarılarını içinde toplayan bir devlet belgesidir. Bunları yazan da geniş bir devlet tecrübesi içinde yoğrulmuş, Türk milletiyle Türk tarihini çok iyi bilen kişidir. Türk milletiyle Türk devletinin zayıf ve güçlü olan yanlarını çok iyi bilmektedir. Töre eski Türklerde çok önemli bir olgu olarak görülmektedir. Töreği de eğitimin bir parçası olarak kabul edebilmek mümkündür.

Eski Türklerde, töreyi kaybetme bir bakıma Türk devletinin yıkılması ve Türk milletinin de yok olması için bir sebep olarak görülüyordu. Bu nedenle törenin muhafaza edilmesi kendiliğinden bir sosyal eğitimi zorunlu kılmaktaydı. Eski Türklerde töre, devleti ayakta tutmanın bir gücü olduğu gibi, toplum düzeninin sağlanmasının da önemli bir aracıydı. Töre aynı zamanda Türk inancıyla da yakından ilgiliydi. Türk töresine uygunluk arz etmeyen dinler (Maniheizm ve Budizm gibi)

Türkler arasında varlığını devam ettirme imkânı bulmamıştır. Buna karşılık Türk töresi, İslamiyet'teki adalet anlayışı ve düşüncesiyle fazla bir zıtlık teşkil etmediğinden Türkler hızla ve büyük kitleler halinde İslamiyeti kabul etmişlerdir.(Ögel, 1982: 309)

Göktürk kağanlığının 745'te yıkılmasıyla kurulan Uygurlar zamanında yeni hayat tarzı, onların geniş ölçüde yabancı kültürlerle açılmalarına ve eski inançlarından kısmen uzaklaşmalarına sebep olmuştur.

Uygurların İslamiyet'ten önce ve sonra kültür ve uygarlık seviyelerinin çok yüksek olduğu bilinmektedir. Uygurlar 14 (bazı kaynaklara göre 18) harf esasına dayanan yeni bir alfabe kullanmışlardır. Uygur alfabesi, Sogd kökenli olup bazı değişikliklerle Türkçeye uygulanmıştır.(Turan, 1990: 75) Bu alfabenin ne zaman kullanılmaya başlandığı kesin olarak belirlenmemiştir. Uygur alfabesiyle yazılmış günümüze kalan en eski yazı, IX. yüzyıl sonlarına aittir. Uygurlar, kütüphaneler dolusu kitap yazmış, büyük bir bilgi birikimi meydana getirmişlerdir. Uygurların kâtip, bürokrat, danışman ve tercüman yetiştirmeleri, onların eğitime önem verdiklerini göstermektedir. Uygurlar hakkında yapılan araştırmalara göre; Uygurlar matbaa tekniği ile kitap basmışlardır. Uygurların kâğıt yapmayı bilmeleri ve az harfli bir alfabe kullanmaları onların matbaayı bulmalarına sebep olmuştur. Bu sebepten olacaktır ki, Çinlilerin matbaa tekniğini Uygurlardan aldıkları ifade edilmektedir.

Yukarıda bellibaşlı Orta Asya Türk devletlerinin eğitim politikalarına değindikten sonra, İslamiyet Öncesi Türklerin eğitim anlayışlarının genel özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

Türklerin Müslüman olmalarından önceki dönemlerde eğitim şeklini daha çok töreler belirlemektedir.

Eski Türk toplumlarının eğitim anlayış ve uygulamaları daha çok yaşama biçimlerinin etkisiyle şekillenmiştir.

İslami dönemden önce Türklerde örgün eğitim kurumlarının varlığı, eriştikleri kültür ve uygarlık düzeyini gösteriyorsa da bu kurumlar hakkında kesin bir bilgi elde edilememiştir.

Bu devirlerin edebi eserlerinde daha çok öğretici ve eğitici bir amaç güdülmüştür. Bu eserler, insanlara hayatta yol gösterebilecek ilkeleri, ahlaki esasları ve felsefe kırıntılarını taşır. Çoğunlukla şiir ve atasözü niteliğindeki bu parçalar, o dönemlerin Türk ahlak ve terbiye anlayışının dayandığı temelleri gösterir. Bunlar, iyilik, cömertlik, bilgelik, cesaretlilik, büyüklere saygı göstermek gibi bugün de geçerli olan değerlerdir.(Ögel, 1971: 85–88)

Eski Türklerde "Alp insan" tipi benimsenir. Bu dışa dönük, mekânını genişletmek isteyen, akıncı, düşmanlar ve vahşi hayvanlarla mertçe çarpışan, güçlü, zeki ve bilgi sahibi, kısacası üstün bir tipi demektir.(Ögel, 1971: 245)

Eski Türklerin bozkırlar coğrafyasında daha çok at ve demir üzerine kurulu, kendilerine has bir kültür ortaya koydukları anlaşılmıştır. Bu kültür düzeninde en önemli unsur savaş eğitimidir.

4.2. İSLAMDA İLK EĞİTİM KURUMLARI

İslam dini eğitim ve öğretime büyük önem vermiştir. Hz. Muhammed'e vahy olunan ilk ayetin “oku” ile başladığını düşünürsek, bu dinin okumaya ve öğrenmeye ne kadar önem verdiğini anlarız. Daha sonra inen ayetlerin ışığında Hz. Muhammed Müslümanları her zaman öğrenmeye teşvik etmiştir. İslam'ın ilk yıllarından itibaren öğrenmek için bütün imkânların seferber edildiği görülür. Eğitim işi zaten Hz. Muhammed'in ilahi davetleri ile yapılıyordu. Şüphesiz bu da çok önemli bir eğitim olayı idi.

İslam tarihini bir bakıma eğitim-öğretim faaliyeti olarak görmek ve böyle değerlendirmek mümkündür. İlk vahiyden itibaren öğrenme-öğretme münasebetlerinin bir akışı meydana gelmiştir. Hz. Muhammed devri, her dereceli öğretim için geçerli bir zemin ve zihniyetin teşekkülü bakımından ilk ve önemli bir başlama noktasıdır. Ümmi bir topluma rağmen bir okuma yazma seferberliği gerçekleştirilmiş, İslam kültürünün korunması ve gelişmesinde önemli bir araç olarak yazı aracı olan kaleme neredeyse kudsi bir değer atfedilmiştir. Hz. Muhammed,

gayet net olarak kendisinin bir öğretmen olarak insanda üstün değerlerin ortaya çıkmasını sağlamak üzere gönderildiğini belirtmiştir.(Hamidullah, 1969: 68)

İslam kültürü içinde okuma, yazma, kalem, öğretim, öğretmen, düşünme, gibi terimler çerçevesinde tutarlı bir psikoloji ve buna dayalı bir eğitim anlayışı ortaya konulmuştur. Yine bu devir, öğrenci, öğretmen, okul, dersler ve metot gibi unsurların belirginleştiği ve farklılaştığı bir eğitim organizasyonunun gerçekleştirilmiş olması bakımından dikkat çeker. Daha sonraki dönemde, Kur'an ve Sünnet ve bunlara bağlı yardımcı diğer ilimlerin akademik öğretimi camilerde ve camilerden daha organize olmuş bir şekilde medreselerde yapılmıştır.(Parladır, 1987: 151)

Farklı yerlerde ve şekillerde gelişen değişik eğitim ve öğretim müesseselerinin birbirinden etkilendikleri bir gerçektir. İslam eğitim ve öğretim müesseselerini de diğer toplumların ortaya koyduğu müesseselerden etkilenmesi tabii ise de, ilk devir İslam eğitim ve öğretim müesseselerinin dış etkilerden uzak olarak şekillendikleri görülmektedir. Çöllerle çevrili ve kabileciliğin hâkim olduğu İç Arabistan'ın Medine şehrinde ortaya çıkan İslam devleti, dışarıya kapalı bir site durumundaydı. Burada yaşayan Evs ve Hazrec kabileleri arasında okur-yazar insanların çok az olduğu ifade edilmektedir. Dini bir merkez olup, kuzey ve güney Arabistan arasındaki ticaret yolu üzerinde bulunan Mekke şehri de Medine'den farklı değildi. İslam'ın doğuşu esnasında burada okuma-yazma bilenlerin sayısının on yedi olduğu çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir.(Baltacı, 1976: 3) Kesinliği olmamakla beraber bu 17 rakamı, Mekke'deki okur-yazar oranının düşüklüğü hakkında bize bir fikir vermektedir.

Henüz Mekke'de iken sahabeden Erkam'ın evinde(Darü'l-Erkam) Kur'an öğretimiyle, eğitim-öğretim faaliyetlerine başlayan Hz. Muhammed, (Hamidullah, 1969: 79) Hicretten iki yıl önce Medine'ye Mus'ab b. Umeyr adındaki sahabeyi Kur'an öğreticisi olarak göndermiştir. (Hamidullah, 1969: 100)

İslam'ın eğitim ve öğretime verdiği önemi, Bedir savaşından sonra Hz. Muhammed'in esirlerle ilgili muamelesi de ortaya koymaktadır.

Bedir savaşından sonra 4 bin dirhem kurtuluş akçesini fidye olarak ödeyemeyen esirlerden okuma-yazma bilenlerden her biri, Medineli 10 Müslüman çocuğa okuma-yazma öğretme karşılığında bağımsızlıklarına kavuşabileceklerdi. Hz. Muhammed'in vahiy kâtiplerinden Zeyd b. Sabit, bu vesileyle okuma-yazma öğrenen ensar çocuklarından biridir. (Hamidullah, 1969: 75)

Hz. Muhammed Medine'ye hicret ettikten sonra ilk iş olarak bir mescit inşa etmiş ve bunun bir bölümlünü eğitim ve öğretim merkezi (suffa) haline getirmiştir. Bizzat Hz. Muhammed burada müderrislik yapıyordu. Okuma-yazmayı öğretmek, Kur'an tedris etmek üzere Müslümanlardan okuma-yazma bilenler Hz. Muhammed'e yardımcı oluyorlardı. Medine'deki bu eğitim-öğretim merkezi, bundan sonra tesis edilen cami içi ve cami dışı eğitim müesseselerine örnek olduğu gibi, Suffa talebelerinin iaşelerinin diğer Müslümanlarca karşılanmasının da, Hicretin ilk yıllarında tesis edilen vakıfların ortaya çıkmasına sebep olduğu söylenebilir. (Kazıcı, 1991: 219)İslam'ın ilk devirlerinde ortaya çıkan eğitim müesseselerinde ders veren "muallim"ler ücret almazlardı. Daha sonraları ders verenlerin ücret alması normal karşılanınca "muallimlik" de bir meslek haline geldi.

İslam'ın ilk dönemlerine ait kültürel faaliyetler hakkında yeteri derecede kaynak bulmak mümkün olmamıştır. Çünkü İslam tarihçileri daha çok siyasi ve askeri olaylar üzerinde durmuş, eğitimle ilgili meselelere fazla önem vermemişlerdir. Hatta büyük ilmi faaliyetlere sahne olan medreselerdeki eğitim metotları konusunda bile yeterince bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca medreselerin açılmasından önceki dönemlerde eğitim-öğretim için belirli özel yerlerin ayrılmadığı görölmektedir. Bu devirlerde eğitim-öğretim daha çok camilerde, küttablarda, saraylarda, kitapçı dükkânlarında, ulemanın evlerinde ve edebi salonlarda yürütölmekteydi.

4.2.1. Bir Eğitim-Öğretim Kurumu Olarak Cami

İslam kültür ve medeniyetinin yayılmasında en büyük rolü oynayan müesseselerin başında camiler gelmektedir. Camilerin İslam'da eğitim ve öğretim tarihi ile de yakından ilgisi vardır. Çünkü ibadet için yapılan camiler İslam'ın ilk devirlerinden itibaren büyük ölçüde dini bilgilerin öğretimi için de kullanılmıştır. Bu yüzden camiler İslam'da ilk eğitim müesseseleri olarak ifade edilebilirler.

Hz. Muhammed, henüz Medine'ye hicret yolunda iken bir kaç gün kaldığı Küba'da bir mescit tesis etti. Bu "Küba Mescidi" İslam'a inşa edilen ilk mescit idi. (Çelebi, 1983: 97). Hz. Muhammed Medine'ye varınca ilk iş olarak bir mescidin yapılmasına karar verdi. Burada hem ibadet yapılacak hem de ilahi vahyin Müslümanlara ulaştırılması sağlanacaktı.(Pedersen, İ.A: 3–4) Bu sebeple devesinin çöktüğü arazi satın alınarak "Mescid-i Nebevi" inşa edilmeye başlanmıştı. Müslümanları çalışmaya teşvik etmek için, mescidin inşaatında Hz. Muhammed bizzat çalışmış, bir mühendis ve mimar olarak da çalışanlara nezaret etmiştir (Çelebi 1983; Kazıcı 1991). Bugün "Mescid-i Nebevi" olarak bilinen Medine'deki camide üç bölüm bulunmaktaydı. Bunlar, namaz kılınan geniş salon, mektep görevini gören Suffa bölümü ve Hz. Muhammed'in ailesi için yapılan birkaç ayrı küçük odadan oluşmaktaydı.

Daha başından beri mescidler yalnız ibadet yeri olmakla kalmamış, eğitim yeri, ordu karargâhı, yabancı elçilerin kabul yeri, meşveret mahalli, mahkeme v.s. gibi hizmetlerde kullanılmışlardır. Dini bir kurum olan mescidler böylece birer içtimai müessese olarak da İslam toplumunun günlük hayatında yerini almıştır.

Büyük camilerin idaresi Halifenin veya Halife tarafından tayin edilen zatın veya vezir ve kadı'nın elinde bulunuyordu. Bu camilere imam ve hatipler bizzat Halifenin kendisi veya onun naibi tarafından tayin edilirdi. Küçük tipteki mescidlere ise imam o mahallenin ahali tarafından tayin olunurdu. Buralardaki tayin işine Halife ve hükümdar karışmazdı İslamiyet'in ilk yıllarında halifeler bizzat cemaate namaz kıldırırlardı. (İbn Haldun, 1982: 557)

İslam dünyasında toprakların genişlemesine paralel olarak camiler de hızla çoğalmıştır. Kuruluşundan itibaren, camilerde aşamalı bir gelişme ile hemen hemen bilinen bütün ilimlerin tahsil edildiği anlaşılmaktadır. Kur'an ilimleri, lisan, hadis, fıkıh, kelim gibi dini ilimlerin yanında hicri II. ve III. asırlarda tercüme faaliyetleri ve eskilerin kültür mirası diyebileceğimiz felsefe, matematik, tıp, kimya gibi ilimlerin tedris edildiği yerler de camiler idi. (Kazıcı, 1991: 226–227) Bu maksatla camilere müderris tayin edilmekteydi. Camilerde görevlendirilen müderrisler vaktini camilerde geçirmekte, cemaate dini ve müspet ilimler hakkında bilgiler vermekteydi. Nezareti sultana ait olan büyük camilere müderris tayin edilirken sultanın izin ve

müsaadesi istenirdi. Mescitler umumi olmadığı takdirde imam ve müderris tayini için sultandan izin almak gerekmezdi.

4.2.2. Küttablarda Eğitim-Öğretim

Küttab bir çeşit sıbyan mektebi olup, okuma-yazma öğretiminin yapıldığı yerlerdir. Çok az yayılmış olmalarına rağmen İslam'ın doğuşundan önce de bu tip mekteplerin varlığından bahsedilmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi Araplarda okuma yazma oranı düşüktü. İslamiyet'in okuma-yazma öğrenimine Müslümanları teşvik etmesi üzerine, okuma yazma oranı gittikçe yükseldi. Okuma-yazma bilen ilk Müslümanların çoğu vahiy kâtibi olarak hizmet veriyordu. Bu sebeple Müslümanlar arasında okuma-yazma işini Müslüman olmayanlar yürütüyordu. Bilindiği gibi Bedir muharebesinden sonra, bazı esirler Müslümanlardan belli bir kısmına okuma-yazma öğretmek şartıyla serbest bırakılmışlardı. Bu durum eğitim-öğretim işinde Müslüman olmayanlardan da faydalanılabileceğini göstermektedir.(Kayaoğlu, 1994: 44–45) Sadece okuma-yazma için kullanılan küttab denilen ilk örnekler daha çok öğreticilerin evlerinde görülmektedir. Bu küttablarda Kur'an ve ilk dini bilgiler öğretilmekteydi.

Ancak İslam'ın ilk zamanlarında Kur'an dini bilgilerin öğretildiği bir küttab tesbit edilememiştir. Çocuklara dini bilgiler, Ali b. Ebi Talib ve Abdullah b. Abbas'ın yaptıkları gibi, halkalara katılmak suretiyle veriliyordu. Bu daha çok ezberleme şeklinde oluyordu. Kur'an bu şekilde çocuklara öğretiliyordu. Bu halkalar camilerde oluşturulmaktaydı. Daha sonra çocuklar, camilerin sükûnet ve temizliğini bozar endişesiyle, cami dışında onlara eğitim-öğretim yerlerinin hazırlanması uygun görülmüştür.

Daha sonra her köyün bir küttabı olacak kadar İslam dünyasında küttab ve öğretmenlerin sayısı arttı. Küttablarda eğitim-öğretim için tesbit edilen ilk programın Halife Ömer tarafından kaleme alındığı ve bu programın ülkenin diğer bölgelerine gönderildiği ifade edilmektedir. İslam'ın ilk yıllarında Kur'an eğitimi ilk bilgilerin

merkezi şeklinde idi. Kur'an'dan sonra biraz dilbilgisi, aritmetik ve şiir öğretmek suretiyle ilk eğitim dönemi dersleri son buluyordu.(Çelebi 1983; Kazıcı 1991)

4.2.3. Saraylarda Eğitim-Öğretim

İslam devletlerinde, halife, hükümdar ve cemiyetin ileri gelenlerinin saraylarında bir çeşit eğitim ve öğretim yürütülmekte idi. Ancak buralarda diğer eğitim müesseselerinden farklı programlar uygulanıyordu. Saray eğitiminin programını daha çok çocuğu eğitilecek baba belirliyordu. Buradaki eğitimcilere “müeddip” denilmekteydi. Saraydaki eğitimin temel konuları genel olarak birbirine benzemesine rağmen, aile reisinin talimatına göre programda yeniliklerin yapılması mümkün olabiliyordu. Saray eğitimi Fatimilerde büyük gelişme göstermişti. Yine Fatimiler zamanında sarayda yüksek tabakanın erkek çocukları için bir okul bulunmakta ve burada okuyan çocuklar sonradan sarayda istihdam edilmekteydi. Bu sebepten dolayı bu dönemde müeddiplik vazifesi itibar kazanmıştı. Ancak zühd ve takva sahibi olan zamanın âlimlerinin çoğu müeddiplik mevkiine itibar etmemekteydiler. Bu âlimler bütün ısrarlara rağmen saraylarda sultanın çocuklarına özel ders vermeyi hep reddetmişlerdir.(Çelebi, 1983: 48–52)

4.2.4. Kitapçı Dükkânları

Kitapçı dükkânlarının da İslam toplumunun eğitimi önemli bir yeri vardır. İslam kültür ve medeniyeti gösterdikten sonra kitap alış verişi yapılan kitapçı dükkânları ortaya çıkmıştır. Bu dükkânları işletenler ilim sahibi, yüksek kültürlü insanlardı. Bu bakımdan bu yerler âlim ve talebelerin toplandığı, sık sık uğradığı yerler olmuştur. Ayrıca bu kitapçılar dükkânda boş durmuyor, nüshaları el yazısıyla çoğaltma işini de yapıyorlardı. Bazı âlimlerin sabahlara kadar kitapçı dükkânlarında çalıştıkları bilinmektedir. Cahız (öl:869) (Hitti, 1980: 583–584) İbnü'l-Nedim (öl:955) ve Yakut (öl: 1229) bu şekilde çalışan âlimlerden bir kaçı idi.

4.2.5. Ulema Evlerinde Eğitim-Öğretim

Camilerin yapılmasından önce İslami öğretimin yapıldığı yerler evlerdi. İlk Müslümanlardan el-Erkam'ın Mekke'deki evinin, İslam'ın ilk yıllarında yeni dinin yayılması için merkez olarak seçildiğini daha önce ifade etmiştik. Yeni Müslüman olanlar "Darü'l-Erkam" denilen bu evde toplanıp, Hz. Muhammed'den öğrendikleri Allah'ın emirlerini öğreniyorlardı. (Hamidullah 1969; Baltacı 1976) Daha sonraları camiler yayılmasına rağmen birçok Müslümanın evi eğitim-öğretim merkezi olmaya devam etmiştir. Mesela, büyük tıp âlimi İbn Sina'nın, gündüzleri idari vazifeye meşgul olmasına rağmen, akşamları evinde büyük topluluklara eserleri olan Şifa ve Kanun'u okuttuğu bilinmektedir.(Çelebi 1983; Yurdaydın 1988)

4.2.6. Edebi Salonlarda Eğitim-Öğretim

Dört Halife devrinden sonra görülmeye başlanan edebi salonların gelişerek İslam dünyasına yayılması Abbasiler devrinden itibaren gerçekleşmiştir. Bilindiği gibi halifeler hem devlet başkanı hem de manevi lider konumunda idiler. İlk dört halife Müslümanların sorularını cevaplandırır, gerektiğinde ahabın görüş ve tavsiyelerine başvururlardı. İlk dört halifenin meclisine herhangi bir kimse arzusuna göre katılabilir, soru sorabilir, isterse toplantıyı terk edebilirdi. Halifeye ya sadece adı veya "Emir-el Mü'minin" diye hitap edilirdi. Toplantılarda mütevazı bir sergi üzerinde, çoğu zaman açıkta, kuru yerde otururlardı.(Çelebi, 1983: 64) Ancak daha sonraları edebi salonlar yabancı kültürlerin tesiriyle de mükemmel bir şekilde döşenir, buraya ancak tanınmış kimseler girebilirdi. Toplantıların kendilerine has toplanma şekilleri ve adaları vardı. Tartışmayı, ancak orada bulunuyorsa Halife açabilirdi. Toplantılarda çeşitli konular tartışılırdı. Emeviler devrinde başlayan bu edebi toplantıların en gelişmiş şekli Abbasiler zamanında görülmüştür. Abbasiler devrinde halife saraylarının yanı sıra vezirlerin saraylarında da edebi toplantıların yapıldığı görülmektedir. Bu faaliyetler devrin kültür seviyesini yansıtacak bir mahiyet göstermektedir.(Yurdaydın, 1988: 68–69)

Abbasi halifelerinden Harun el-Reşid'in huzurunda şiir yarışmaları, dini tartışmalar, edebi konuşmalar apılırdı. Halife Me'mun zamanı da bu açıdan önemlidir. Kendisinde âlim olan bu Halife'nin sarayında âlimler, müfessirler ve

mütercimler itibar görmekteydiler. Me'mun'un sarayında her din ve illetten ilim ve edebiyat erbabı insanlar bir araya gelip mi sohbetler yapıyordu.(Hitti, 1988: 622–626) İslam dünyasında, sonraki dönemlerde de ilim adamlarının koruyuculuğunu yapmak geleneği hükümdarlar tarafından devam ettirildi. Bu sebepten dolayı uzun süre saraylar zamanın birer kültür merkezi haline geldiler. Birçok ilim adamı eserlerini saraylarda yazıp zamanın devlet adamlarına sunmaktaydılar. Örnek olarak; Farabi eserlerini Hamdanilerden Seyfû'd-Devle'nin Halep'teki sarayında yazdığı, tarihçi Utbi, el- Biruni ve Firdevsi'nin Gazneli Mahmud'un sarayında ilmi çalışmalarını yürüttükleri bilinmektedir. Büyük Selçuklular zamanında görülen bu türlü toplantılar, Zengiler, Tolunoğulları, İhşidiler, Fatımiler ve Eyyubiler devirlerinde de varlığını devam ettirmiştir.(Çelebi 1983; Yurdaydın 1988)

BÖLÜM V

5.1. MEDRESE

5.1.1. Medreselerin Doğuş Kaynakları

Dört Halife ve Emeviler dönemlerindeki fetihler sonucu, İslamiyet'in hızlı bir yayılma sürecine girmesiyle, büyük kitlelerin ve grupların dini yönden aydınlanması gerekiyordu, çünkü yeni Müslüman olan insan büyük bir heyecanla dinini öğrenmek istiyor, bunun içinde camilere gidiyordu. Bu durum o kadar arttı ki camilerdeki gerek dini öğrenme, gerekse dini bilgilerin konusunda içeriğini daha iyi şekilde öğrenmek isteyenlerin sayısı artmaya başladı. Bu öğrenme içerisinde çıkarılan yüksek sesler, münazaralar arasındaki tartışmalar, camiye namaz kılmak için gelenleri rahatsız etmişti. Tedris usulündeki münazara tarzının ortaya çıkması ile değişen eğitim usulü, camilerin bunlara uygun bir yer olmadığı görülmüştür. (Mez, 2000: 215) Bu rahatsızlıktan dolayı dini eğitim ve öğretimin cami içinin dışında bir yer olması yönünde görüş oluşmaya başladı. Buna örnek olarak Kahire'deki el-Ezher cami sadece tedrisat için ayrılmış, Cuma namazı hariç namaz kılınmamıştır. Aslında caminin ilk görevi namaz kılma yeriydi. İbadet için yapılan bir mekândı. Camiler asıl görevini yapamaz konumuna gelmeye başlamıştı. Camilerde yapılan fikir ve düşünce münazaraları fikir ve düşünce ayrılığına, bu ise mezhep ayrılığına götürüyordu. Camiler bütün Müslümanların bir olduğu, eşit seviyede olduğu, insanların duygu ve düşüncelerinin bir olduğunu gösteren simgeydi. Mezhep ve kavim kavgalarının yeri olamazdı. Camiler herhangi bir grubun, kavmin, cemaat veya tarikatın himayesinde, korumasında da olamazdı. Belli bir görüşü, belli bir propagandayı yansıtan yer de olamazdı. Camiler çoğunlukta bulunan halkın görüşünü ve siyasi simgesini temsil etmeye başlamıştı. İlk dönemlerde camilerin siyasi ve dini yönü vardı. Ancak bunu devlet kullanıyordu. Yanı görevlisi aynı zamanda bulunduğu yerin yöneticisi de olabiliyordu. Ancak daha sonra sadece dini yönüyle faaliyetlerde bulunmuşlardır. (Hamidullah, 1975: 12) Öğretimin, formel hale gelmeye taslama sürecine girmesi ile eğitim ve öğretim müesseselerinin kurulması zorunlu görüldü.

X. Yüzyılda Şii hareketinin Irak'ta, Mısır'da siyasi bir başarısının yanında Şii propagandası yapılması ve Sünni akideye ters işlevler görülmesi, böylece İslam toplumunu ve tehlikeli faaliyetlerde bulunulması ile Şii hareketi Irak'ta ve Mısır'da Fatımilerin siyasi bir basan elde etmiş ve bu başarısına güvenerek Şiilik inancını açıktan olarak yaymaya başlamıştı. Kendilerine has bir hadis ve kısmen fıkıh geliştirip, merkezi bir imamlık doktrin hizmeti vererek, öğrenim yerleri tesis etmeye başladılar. (Çelebi, 1983: 108) Bu durum Büyük Selçuklular zamanında Sünni akideye ters idi ve siyasi birliktelik tehlikeye giriyordu. Çünkü Selçuklular siyasi birliğin sağlanmasında en önemli etken olarak, Sünni akidenin tam, doğru ve sistemli bir şekilde öğretilmek ve Sünni akidenin yerleştirmekle sağlanacağına inanıyordu. Sünni akidenin de halk tabanında etkili olabilmesi için mutlaka eğitim ve öğretim şeklinde bir kurum olmalıydı. Özellikle Nizâmülmülk ileri görüşlü olup, keskin zekâsı ile bu durumun hemen farkına varmış ve Nizamiye medreselerinin kurulması için gerekli olan çalışmayı köklü ve sistematik bir şekilde başlatmıştır. İlk Nizamiye Medresesi Nişapur'da inşa ettirilmiştir. Bununla beraber Nizamiyelerin en meşhuru eğitim ve öğretim kadrosu ile birlikte diğer çalışanlara da vakıflar vasıtasıyla ücretsiz tahsil ve geçim sağlayan ilk teşkilatı medrese Alparslan zamanında yine Nizâmülmülk tarafından kurulmuştur. 1064 yılında Dicle kenarında temeli atılıp inşasına başlanan bu medrese 100 bin dinar harcanarak iki sene sonra tamamlanmış ve öğrenim hayatına başlamıştır. Müderrisliğine Ebu İshak Şirazi getirilmiştir. Nizâmülmülk zamanında kurulan bu müesseseler teşkilat ve eğitim öğretim bakımından zamanın en iyi kurumları olup, devlet tarafından himaye edilen kurumlar olarak dini ilimlerin ve müspet ilimlerin de gösterildiği yerd. Bağdat'tan sonra İsfahan, Rey, Nişapur, Merv, Herat, Basra, Musul, Amul gibi şehirlere de medreseler kurulmuştur. (Mevdudi, 1971: 33)

Devlet veya halkın içindeki bazı insanların, İslam'ın tam ve doğru bir şekilde dinin anlatılması ve öğretilmesiyle sevap kazanma gibi düşünceleri, büyük bir hızla farklı kültür ve milletlerin içerisinde yayılan İslam, bu kültürler karşısında veya o milletin veya kavmin ait örf ve adetlere göre İslam'ın en iyi şekilde yer edinilmesi sağlamak istenilmesi, medrese müessesesinin kurulmasında etken olmuştur. İslam dinine ters düşenlerin belirlenmesi ve İslam'a ters olan ibadet anlayışının ortaya çıkmasını önlemek istenilmesi diğer bir etkendi. İslam devletleri

bir idari ve askeri sistemi ile yönetiliyordu. Devleti yöneten padişah veya sultan olmakla beraber, sultanın mutlaka yardımcıları olması gerekiyordu. Devletin şuurlarının gelişmesiyle beraber devleti ayakta tutacak, devlet işlerini iyi yapacak kişilere ihtiyaç oluyordu. Bunlar kadı, divan görevlileri ve vergi memuru gibi kişilerdi. Devlet teşkilatında yer alacak insanların çeşitli mesleklere göre eğitilmesi gerekiyordu. Devletin zenginleşmesi, sınırlarının genişlemesi sonucu, ilim ve kültür faaliyetleri en ücra yerlere götürülerek, halkın eğitim ve öğretim kurumlarından yararlanılmasını sağlanmış, eğitim ile halk üzerinde devletin olumlu bir tesiri olmuş ve yetenekli ve kabiliyetli insanlar ortaya çıkarılarak devlete kazandırılmıştır. Devletin otoritesi kurulan bu kurumlarla en ücra yerlere kadar götürülmüş ve bu kurumlarda görev yapan insanların devlet işlerine yardımcı olarak devlet işlerinin düzenli olmasını sağlamıştır. Devletin bekasının ve uzun ömürlü olmasının nedenleri arasında, eğitim ve öğretim kurumlarının tesis edilmesi düşüncesinin devlet adamlarında yer edinmesi de etkili olmuştur. Hz. Muhammed'in ilme ve bilimi teşviki ve hayatında bunu uygulayarak insanlara örnek olması, İslamiyet'in eğitim ve öğretim ilim ve bilim hayatının iç içe olması, İslam'ın gelişen ve değişen hayat şartları içerisinde daha iyi anlaşılabilmesi için Kur'an-ı Kerim ve Hadisin doğru bir şekilde incelenmesi ve yorumlanmak istenmesi, fıkıh ilminin öğretilmek istenmesi gibi unsurlar, medreselerin kurulmasına etken olmuşlardır. Batını çalışmalara ve propagandalara karşı askeri veya herhangi bir kuvvet olarak değil de fikri ve düşünce alanında karşı koymak istenilmesi ve bu görev için kurum ve kuruluşlar tesis edilmiştir. Kültürlü ve bilgili sultanların, halkın da bilgili ve kültürlü olmasını istemesi, sultanların ve hükümdarların siyasi bir kuvvet bulmak amacıyla ilim ve fikir adamlarına dereceler vererek, takdir ederek kendilerini halkın sevgisini ve itibarını kazanmış olan ilim adamlarının desteğini alarak ordu, halk ve devlet adamları üzerinde etkisinin güçlü olmasını istemeleri de medreselerin kurulmasında rol oynamıştır.

Sultan Alparslan'ın Nişabur'da bir mescit önünde talebelerin durumlarını beğenmeyerek, ilim ve fikir alanında çalışmalar ve tedris yapan insanların perişan bir halde olmaması gerektiğine inanarak bu kişilere imkân ve olanakların sağlanmak istenmesi ve bunu bizatihi Nizamülmülk'ten istemesini bir örnek olarak verebiliriz. Ahmed Çelebi de medreselerin ortaya çıkış nedeni olarak Von Kremer'in görüşünü

ise Şu Şekilde aktararak, Von Kremer medreselerin açılma nedenlerinden birisinin, zamanın büyük bir kısmını ilimle geçiren, diğer taraftan yaŐamak için çalışmak zorunda kalan ve ihtiyaçlarını bu nedenle karŐılamakta zorluk çekenler için müesseselerin kurulmasıyla bu sorunun ortadan kalktığını söylemiştir. İŞte tüm bu nedenler ve bu nedenlere yakın bir çerçevede medreseler ve medreselere yakın eğitim ve ğretim kurumları kurulmuştur. Bu kurulan müesseseler her zaman en iyi Şekilde üstlendiği rolü yerine getirmiştir. Medreselerin doğuş kaynaklarına değindikten sonra Şimdi de medrese denilen eğitim-ğretim merkezinin yapısından söz edelim.

Medrese bir mekân adı olup ders verilen yer, (nal, 1997: 102) anlamına gelir. İslam medeniyetinde eğitim ve öğretimin yapıldığı yerdir. Arapça “De-ra-se” kökünden gelir. Sıbyan mektebinin üstünde eğitim ve ğretim yapan orta ve yüksek tahsilli müesseselere de denilmiŐtir. Medrese, okunan yerle beraber talebenin içinde oturup kalktığı ve okuduğu bina manasındadır. Medreseler, memleketin ihtiyaç duyduğu kültürü oluŐturana ve eleman yetiştiren bir eğitim ve ğretim kuruluŐudur. Diğer bir ifadeyle içinde ders çalıŐılan yer manasına gelen medrese, ıstılah olarak orta ve yüksek seviyedeki eğitim ve ğretim yapan müesseseler olarak da kullanılmıştır. İlk medreseler Türkler arasında yayılmadan önce Belh ve Buhara ve Semerkant'taki eski Budist “Vihara” ları model alınarak kurulan müesseselerdi. (Turan, 1980: 331) Medreselerin ilk yüksek eğitim ve ğretim müesseselerinin Merv ve Nişabur çevrelerinde açılmalarının sebebi olarak Uygur Türklerine ait Budist Vihara'ların (Külliye) bu bölgelerde ortaya çıkmaları ve kurulacak olan müesseselere kaynak olmuştur. İlk eğitim ve ğretim müesseselerinin mabetler etrafında kurulduğunu daha önce bahsetmiŐtik. Sümerler, Mısırlılar, Yunanlılar, Sasaniler ve Romalılarda kurulan eğitim ve ğretim kurumları mabetlere bağlı olarak ortaya çıkmışlardır. İslâm tarihinde ise medrese kelimesi ilk olarak IX. asırda başlandığı bilinmektedir. Resmi bir teşekkül olarak kurulan medrese X. Asırda zamanında kurulmuştur. Medrese tabiri Nişabur çevresinde kurulan eğitim ve ğretim müesseseleri için de kullanılmıştır. Bundan nceki eğitim ve ğretim görevini üstlenen kurumlara medrese tabiri kullanılmamıŐtır. İslam tarihçileri ilk medresenin kurucusu olarak Nizamülmülk' göstermişlerdir. İslam tarihçilerinden bazıları ilk medresenin Nişabur'da kurulan Beyhakiyye medresesi olabileceğini ifade etseler de

ağırlıklı olarak teşkilat, sistem, organize ve belli bir amacı olan ilk medrese, Nizamülmülk tarafından Bağdat'ta kurulan medrese olduğu görüşünde birleşirler. Nizamülmülk'ün kurduğu Nizamiye medreseleri, devlet eliyle kurulması, tahsilin parasız olması ve medrese teşkilatının tespit edilerek uygulanması yönünden ilk olan medresedir. İslam dünyasında bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. İslam medeniyetinin ilerlemesinde öncü sebeplerinden birisidir. İslam tarihinde daha sonra kurulacak olan medreselere teşkilat, idare, vakıf, sistematik ve program yönüyle model olmuştur. Öyle ki bir geleneğin başlangıcı olmuştur. Kurulan bu medreselerde ders verilmekle kalmayıp, talebelerin yeme, içme, yatmalar gibi yerler temin edilmiştir. Hatta Nizamülmülk bunları sağlamak için Bağdat'taki medrese için Dicle kenarındaki çarşı, han, hamam ve çiftlikleri vakfederek medresenin bütün ihtiyaçları karşılanmıştır. Bütün bu çalışmalar Nizamülmülk'ün ilim ve kültür seviyesi övgüye layık olduğunu gösterir. İslam âleminde medreseleri kuranlar Arap olmayan ümeralardır. X. Yüzyıldan önce Taberan, sonra Bağdat'da faaliyete geçen ve fıkıh öğretimi yapan müesseseler, daha sonra kalem, tefsir, hadis gibi İslami ilimlerin tahsili yapılan ilk müessese olarak aynı sırada Nişabur'da faaliyete geçti. Gazneli Mahmut, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey XI. Yüzyılda bu şehirlerde medrese açmışlardır. İslam âleminde zamanla genişlilik ile beş veya ondan fazla öğretmeniyle tedrisatın yapılmadığı medresesiz bir tek şehir ve kasaba kalmamıştır.

İslam dünyasındaki camiler medresenin ilk filizleridir. Camilerde yapılan ve öğretilen okuma-yazma, Kur'an ve dilbilgisi ilimleriyle diğer muhtelif ilimler ilk olarak buralarda yapılmıştır. Günümüz ilkokul seviyesinde olmuştur. Sıbai kitabında, İbn-i Havkal'ın, Sicilya'nın Müslümanların elinde iken sadece bir şehrinde 300 tane çocuk mektebi olduğunu belirtmiştir. Yine Sıbai, Belhi'nin kendi tarihi kitabında 3000 öğrencisi olan çocuk mektepleri olup, çocuk sayısının fazla olmasından dolayı okutulanları ve öğretilenleri denetlemek için merkebe binilip öyle denetlenmek zorunda kaldığını belirtir. Daha sonraki devirlerde ise camilerin yanında çocuk mektepleri ve onların yanında medreseler kurulmuştur. Bu medreseler günümüzdeki lise ve dengi, yüksek okullar ayarında olmuştur. Medreseler ilk olarak tek bir kurum olarak ortaya çıksa da zamanla bütün ihtiyaçlara cevap verebilecek tarzda yapılmıştır. Yani bu günkü kampüs tarzında yapılmıştır.

Medreselerin kuruluş esaslarından birisi de fıkıh ilmini öğrenmektir. XI. yüzyılda medreselerinde fakihler yetişmiştir. Fıkıh derslerinin yanı sıra sarf, nahiv gibi dil eğitimi dışında akli ilimler de okutulmuştur. Daha sonra XIII.yüzyılda Mısır ve Şam'da fıkıh medreselerinin yanında müstakil olarak Medârisü'l-Hadis, Mâdarisü'l-Tefsir ve Medârisü'l-Nahv gibi medreseler de açılmıştır (İhsanoğlu, 1999: 436) Anadolu Selçuklu medreselerindeki eğitim şekli klasik İslam medrese eğitimine paralel olmuştur. Fıkıh, dinî ilimler, Kur'an-ı Kerim, hadis ve bunlara yardımcı edebi ilimler okutulmuştur. Eğitim Salı ve Cuma günleri hariç bir hafta boyunca yürütülmüş, eğitim süresi her dönem kesinlik arzemesede beş yıla kadar sonuçlandırıldığı olmuştur. Selçuklu medreselerinde, Kuran, hadis ve tefsir gibi dini ilimlerin yanında, tıp ve astronomi gibi ilimlerin de okutulması, zamanının gaye ve imkânlarına göre olmuştur. Medreselerdeki ders programlarının temelini dini ilimler oluşturmuştur. Anadolu Selçuklu dönemi medreselerinde de Büyük Selçuklu Devleti Nizamiye medreselerinin bir devamı olmuştur. Ders programları da aynı şekilde sürdürülmüştür. Bağdat Nizamiyesinde; Din ve Hukuk alanında Kuran okuma, tefsir, hadis, fıkıh ve kelam Din ve Edebiyat alanında, Arap edebiyatı, Fars edebiyatı, nahiv, sarf hitabet, şiir, cerh ve tadil, tarih ve edebiyat, felsefe alanında, felsefe ve mantık, müspet ilimler alanında, tıp, cerrahi, riyaziye, hesap, hendese, mûselleat, nücûm, heyet ve tabiat dersleri okutulmuştur. Öğretim ise daha çok ezbere dayanmıştır. Münazara tarzında tartışmalar yapılmıştır. Günümüzde olduğu gibi yıl bitirme, kitap bitirme yöntemi uygulanmıştır. Kitap bitirme öğrencilerin gayretine ve müderrislerin tercihi bırakılmıştır. (Akyüz, 1985: 41-42) Medreseler yapı itibariyle avlu, eyvan, kışlık, derslane, mescit, talebe odaları, yemekhane, havuz, çeşme, türbe, tuvalet gibi bölümlerden oluşmuştur. Avlu medresenin en önemli kısmı olmuştur. Avlu mevsim ve iklime göre üstü açık ve kapalı olarak iki kısımda olmuştur. Üstü açık olan avlu, medresenin iç tertibini kuran önemli bir mekân vasfını taşır. Kapalı avlular dikdörtgen veya kareye yakın şekildedir. Açık avlulular genellikle dikdörtgen şeklindedir. Medresenin diğer önemli bölümü istirahat ve çalışma yerleri olan eyvanlardır. Bunlar bir ile dört arasında olabilir. Sıcak mevsimlerde eyvanlarda dersler yapılmıştır. Medreselerde sadece dini ve akli ilimlerin yanında, kalp, beden terbiyesi üzerinde de durulmuştur. Yüzme, ok atma, cirit oyunu, güreş, koşu, ata binme, hüsn-i hat, tezyinat, hitabet, kitabet gibi estetik

faaliyetlere de yer verilmiştir. Gerek yapı ve gerekse teşkilat bakımından Büyük Selçuklu medreselerini örnek alan Anadolu Selçukluları ve daha sonraki Beylikler, Osmanlı medreselerine basamak teşkil etmişlerdir.

5.1.2. Camiden Medreseye Geçiş

Yıllar geçtikçe camilerdeki ders halkaları daha da genişlemiş ve sayıları artmıştı. Artık cami ve mescitler ders halkaları için dar gelmeye ve gürültüden dolayı eğitim için elverişli olmamaya başlamıştı. Bu yüzden mescidlerin hem namaz hem de tedrisat için uygun olmayacağı görüşleri ortaya çıkmıştı. Bu sebepten dolayı Kahire'deki el-Ezher'in sadece tedrisata tahsis edildiğini ve orada cuma namazı dışında vakit namazlarının kılınmadığı görülmüştür.(Çelebi 1983; Yurdaydın 1988) Aslında cami ve mescidlerin birinci derecedeki rolü vakit ve cuma namazlarının cemaatle eda edilmesiydi. Halbu ki camilerdeki tedrisat sırasında meydana gelen tartışma ve münazaralar, namazların rahat bir şekilde kılınması engel oluyordu. Bu durumda tedrisatın daha iyi şartlar altında yapılacağı medreselere geçiş mecburi görünüyordu.(Bayraktar, 1987: 101)

Medreselerin açılışından önce bazı camilere müderrislerin tayin edildiği (İbn Haldun 558–559) görülmüşse de bu durum nüfusu gittikçe artan İslam ülkelerindeki medrese ihtiyacını ortadan kaldırmamıştır. Medreseler, bina tipi olarak İslam'ın doğuşundan birkaç asır sonra şekil kazanan bir müessesedir. Başlangıçta, Hz. Muhammed, halifeler ve din âlimlerinin eğitici konuşmaları cami ve mescitlerde yapılırdı. Hoca etrafında toplanan ve adına halka denilen bu cami okulları daha sonra bağımsız binalara dönüşerek medreselere zemin hazırlamışlardır. İlk medreseler camilere, mescidlere bağlı, onların yanında veya içinde öğretime açılmış özel yerlerdi. Zamanla gelişen ve çoğalan İslami kimlerinin belli bir düzen içinde tedris edilmesi gereği doğunca, ibadethane dışında öğretim yapmak için ayrılan binalar yapılmaya başlandı.

Zaman içinde dini ve pedagojik bazı sebeplerle camiden ayrılan öğretim mekânlarının ilk örnekleri daha ziyade camiye andırmıştır. Bezen camilerin çevresinde hücreler yapılmak suretiyle cami-medrese oluşturulurken, bezen da ayrı bir yerde kurulan medrese, sınıf ve hücreleri yanında mekân olarak küçültülmüş

mescidlere yer verilerek yeni bir medrese-mescid planı ortaya çıkmıştır. Birçok medresenin vakfiyesinde buralara da imam, hatip ve müezzin tayin edildiği belirtilmektedir.

Medrese camilerden ayrıldıktan sonra daha çok bir öğretim yeri olarak kurulduğu halde uzun zaman cami plan ve hüviyetini korumuştur. Eskiden cami aynı zamanda öğretim yeri iken, daha sonra medrese de aynı zamanda bir ibadet yeri olmaya devam etmiştir. Birçok medresede minber, minare yapılması, bezen ayrı bir bölümün mescid haline getirilmesi, imam ve müezzin kadrolarının bulunuşu dikkat çekmektedir. Sonraları medreselerin müstakil bir kurum haline gelişi sırasında, cami çevresinde olmasına önem verilmesi, cami ve medresenin tarih boyunca beraber düşünüldüğünü göstermektedir.(Parlaadır, 1987: 152–154)

Yetişkinlerin eğitim ve öğretimine tahsis edilen cami dışı müesseselerin ilk örnekleri Abbasiler devrinde ortaya çıkmıştır. Halife Me'mun devrinde (813–833) Zerdüş okulları örnek alınarak 832'de Bağdat'ta tesis edildiği ileri sürülen “Beytü'l-Hikme”nin başına Arapça ve Süryanice eserler veren Yahya b. Masiveyh(ö.857) getirilmişti. Bu eğitim kurumlarında Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan ilim adamları beraber çalışıyorlardı. Bunlar Yunan, Hind ve eski İran kültürlerine ait kaynakları araştırıyor, Aristo ve Eflatun gibi birçok mütefekkirin eserlerini Arapçaya çeviriyorlardı. Ancak buralar sadece bir tercüme bürosu değil, aynı zamanda yüksek seviyede eğitim-öğretimin yapıldığı yerlerdi. Yine bu dönemde Bağdat'ta açılan “Beytü'l-İlim” ve “Darü'l-İlim” müesseselerinin de Beytü'l-Hikme'ler gibi birer eğitim-öğretim merkezi oldukları ve medreselerin doğuşuna zemin teşkil ettikleri bilinmektedir.(Hitti 1988; Baltacı 1977)

5.1.3. Müslüman Türklerde İlk Medreseler

Abbasilerin ilk devirlerinde açılan eğitim müesseseleri için henüz "medrese" tabiri kullanılmamaktadır. Medrese kelimesi ilk olarak IX. asırda kullanılmaya başlanmışsa da medreselerin resmi bir kuruluş olarak devlet eliyle kurulması X. asırda Karahanlılar devleti zamanında gerçekleşmiştir. Karahanlılardan Arslan Gazi Tabgaç Han (öl.1035) Merv'de bir medrese yaptırmış ve vefat ettiğinde oraya defnolunmuştur. (Baltacı, 1977: 5) Ayrıca Karahanlılar zamanında Ebu İshak

İbrahim Buğra Han Semerkand'da bir medrese kurmuştur. Bu medresenin kütüphanesi, Kur'an okuma salonu, müderris odası, hücreleri, avlu ve bahçesi bulunmaktadır.

Diğer yandan Gazneli Mahmud (saltanat:999–1030) Gazne'de, kardeşi Emir Nasr da 1033 yılında Nişaburda medrese yaptırmışlardır. Bunlardan önce yapılan medreselerin hususi mahiyette olduğu belirtilmektedir. Yine Ebu Hatimü'l-Busti kendi kütüphanesini medrese haline getirmiş, yanında talebelerin barınabileceği bir bölüm inşa etmişti. Nişabur'da Beyhakiyye (Kazıcı, 1991: 238) ve Şafii fakihi en-Neysaburi(öl.960) için yapılan bir medresenin varlığından da bahsedilmektedir. Ayrıca Ebu Aliyyü'l-Hüseyni (öl.1002)'nin fıkıh kürsüsü “el-Medresetü'l-Ehliye” denilen bir mederesede kurulmuştur. (Turan, 1993: 332)

İslam âleminde medreselerin ilk yüksek eğitim-öğretim müesseseleri olarak Merv ve Nişabur çevrelerinde açılmalarının sebepleri farklı, şekilde izah edilmiştir. Bunu tek sebebe bağlamak mümkün olmamakla beraber, eski Uygur Türklerine ait Budist Viharalann (külliye) bu bölgede ortaya çıkan medreselere örnek teşkil ettiği (Turan, 1980: 133) görüşü ağır basmaktadır. Bu görüşün ilk defa Barthold tarafından ortaya konulduğu ifade edilmektedir.

5.1.4. Türkistan'da Kurulan Medreseler

Türkistan'da medreseler X. asırdan başlayarak yüksek dereceli eğitim-öğretimi tedris eden merkezler olmuşlardır. Burada ilk medrese 937 senesinde kurulan Buhara'daki Faracek Medresesidir. Şarkiyatçı W.Barthold'a göre bu yapı ortadoğudaki en eski medresedir. Ona göre, medreseler yüksek okul seviyesinde ilk defa Türkistan'da kurulmuş ve buradan İslam dünyasının batı tarafına İran, Irak, Suriye, Anadolu ve Mısır'a yayılmıştır. 17 tanesi Semerkand'da bulunan X. - XII. asırlardan kalma Türkistan'daki medreseler İslam dünyasına büyük ilim adamlarını kazandırmışlardır. (Hayıt, 1993: 79)

Türkistan'daki medreseler müderrisler tarafından seçilen ve Han veya beyler tarafından tasdik edilen “Şeyhü'l-Ulema” ve tayin edilen mütevelliler vasıtasıyla yönetilmişlerdir. Müderrisler hayatlarının sonuna kadar görevlerini devam

ettirirlerdi. Şeyhü'l-L'lemalar medrese derslerinin planlı devam etmesini talebelerin tahsil görmelerini gözlemiş, müderrislerin ilmi münazaralarını idare etmişlerdir. Her bir medrese binası, dersanelerden, talebe odalarından, kütüphane ve mescidlerden ibarettir. Her bir medresede 150–200 talebe ders görmekteydi. (Hayıt, 1993: 80) Medreseler IX. asrın sonundan itibaren yalnız dini ilimler değil, beşeri ilimler de okutmuşlardır. Türkistan'daki medreselerin ders programlarında XI. asırdan itibaren Kur'an-ı Kerim, İslam Hukuku Fıkıhı, mantık yanında, Arap dili, şiir, felsefe, tarih, coğrafya, mühendislik, riyaziyat, kimya ve tıp ilimleri de yer almıştır. Talebeler 10–15 yıl tahsil görmüşlerdir. Medreseden mezun olanlar müftü, kadı, imam, tekke şeyhleri, mektep öğretmeni, medrese müderrisi, tabip, mühendis, astronom, devlet memuru, şair gibi vazifelere tayin edilmişlerdir. (Hayıt, 1993: 80)

Türkistan medreseleri X. asırdan itibaren ilim alanında büyük hizmetler vermişlerdir. Buralarda yetişenler dünya ilim tarihinde önemli mevkiler elde etmişlerdir. Matematik alanında Harezmi, felsefede Farabi, tıpta İbn Sina, birçok dalda eser vermiş olan el-Biruni, Kaşgarlı Mahmud, Yusuf Has Hacib gibi şahsiyetler örnek gösterilebilir. Semerkand ve Buhara'da medreseler kuran, ayrıca kurduğu rasathanelerle astronomi ilmine büyük katkılar sağlayan Uluğ Bey ve Ali Kuşçu gibi ilim adamlarını da zikretmek gerekir.

5.2. SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE EĞİTİM-ÖĞRETİM

5.2.1. Nizamiye Medreseleri

Selçuklular devri Türk tarih ve medeniyetinin bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde eğitim alanında eğitim alanında en büyük yenilik şüphesiz yüksek öğretim müesseseleri olan medreselerin kurulmasıdır. Medreselere en çok önem veren ve bunların yaygın bir şekilde faaliyet göstermesini ilk sağlayanlar Selçuklulardır. Bir öğretim kurumu olan medreselerin önceki öğretim kurumlarından ayrılan yönü dini görüşlere dayanan adalet bilimlerini öğretmek için özel olarak geliştirilmiş bir kurum oluşudur. (Cahen, 1994: 59) Şüphesiz ilk medreselerin bir ilim ocağı halinde İslam âleminde yayılması ve herkese açılması Selçukluların eseridir.

Büyük Selçuklu devleti, eğitim ve öğretim bakımından İslam dünyasında çağının bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Bu dönem, eğitim-öğretim faaliyetlerinin belli bir sisteme bağlanması ve devletin himayesine alınması açısından ayrıca önem arz etmektedir. Ünlü Selçuklu veziri Nizamülmülk, İslam dünyasında mezhepsel mücadeleyi ilmi yönden kuvvetlendirmek maksadıyla tarihte kendi adına izafetle, tanınan birçok yüksek ilim ve kültür merkezleri kurmuştur.(Sevim, 1981: 750)

İlk Selçuklu medreseleri 11.asrın ortalarında Nişabur'da Tuğrul Bey tarafından kurulmuştur. Alp Arslan devrinde, 1067 yılında Bağdad'da Nizamiye adıyla medreseler açılmıştır. Bağdad Nizamiye medresesinin kurulmasında Alp Arslan ve veziri Nizamülmülk'ün ilgi ve çabaları esas rolü oynamıştır. (Akyüz, 1989: 53) Bağdad'dan sonra Basra, İsfahan, Nişabur, Belh, Herat, Merv ve Amul'da devlete bağlı birer "Nizamiye" medresesi kurulmuş ve buralarda devrin en değerli ilim adamları tarafından din ve ilim adamları yetiştirilmiştir. Melikşah döneminde de Nizamül-mülk'ün gayretleri ile İslam dünyasını saran anarşi hareketleriyle çok sert bir mücadeleye girişilmiştir. Bir yandan medreseler açarak oralarda Sünni İslam düşüncesini öğretip yayıyor, diğer yandan da zararlı faaliyetlerde bulunan Batnileri cezalandırıyorlardı. Nizamiye medreselerinin açılmasında Nizamülmülk'ün inkâr edilemeyecek kadar büyük gayretleri olmuştur. Gerçekte İslam dünyasında Nizamülmülk'ten önce de medreseler açılmıştır. Fakat bunlar uzun ömürlü olmamıştır. Nizamülmülk'ün gayreti medreseler için yeni bir devrin başlangıcı olmuştur. (Çelebi 1983; Kazıcı 1991; Niquel 1991) Medreselerin geniş anlamda devlet eliyle kurulması, tahsilin meccani(parasız-yatılı) olması ve medrese teşkilatının en küçük ayrıntılarına kadar tespiti, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Selçukluların eseridir. Büyük Selçuklular, kurdukları medreseleri hem ilmin gelişmesini sağlamak, hem ilmiye mensuplarına maaş bağlayarak onları devletin yanında tutmak, bilhassa Fatımilerin Şiilik propagandaları ve diğer Rafizî telakkilere karşı Sünniliğin savunulması ve yayılması gayesiyle kurmuşlardı. (Baltacı, 1977: 7–8)Ancak bundan Selçukluların mezhepler arasında ayırım yaptıkları sonucu çıkarılmamalıdır. Nitekim Melikşah ve Nizamülmülk, Ebu İshak Şirazi'ye gönderdikleri bir mektupta "Nizamiye medreselerini bir mezhebi korumak için değil, ilmi himaye etmek ve yükseltmek maksadıyla kurduklarını, mezheplerarası bir

ayırım gütmediklerini” ifade etmişlerdir. Bu ifadelerden Nizamiyelerin herhangi bir mezhebe karşı kurulmadığını, sadece mezhepçilik altında yıkıcılık yapanlara karşı kurulduğunu söyleyebilmek mümkündür. (Turan 1980; Turan 1993)

Nizamülmülk ilk medresesini Bağdat’da inşa ettirmiştir. Dicle kenarında inşa edilen medrese iki senede bitirilerek 1067 yılında tedrise başlamıştı. Bitirilmesi için 100 bin dinar harcanan medreseye, ilk müderris olarak Ebu İshak Şirazi tayin edildi. XIV. asırda eserleriyle Osmanlı medreseleri üzerinde etkili olan Sadeddin Taftazani'nin (öl. 1083)de Bağdat medresesinde müderrislik yaptığı bilinmektedir. (Çelebi 1983; Baltacı 1977)

Nizamülmülk zamanında daha önce adlarını zikrettiğimiz büyük şehirlerin yanında, Ceziretü'l-İbn Ömer (Şimdiki Cizre) gibi küçük yerleşim birimlerinde de medreseler açılmıştı. Bu medreselerin birçoğu Bağdat Nizamiyesi'nin ilk kademeleri (Musıla) seviyesinde idiler. (Ataseven 1986; Akyüz 1989; Baltacı 1977; Kazıcı 1991) Büyük Selçuklulardan sonra medrese tesisi, bütün İslam dünyasında bir gelenek haline geldi. Teşkilat ve işleyiş bakımından Nizamiye medreseleri örnek alınarak en küçük yerleşim birimlerine varıncaya kadar hemen her yerde medreseler var idi. Selçuklular zamanında açılan bu çığırdan sonra İslam dünyasının her yerinde devlet adamları, sultanlar, vezirler, beyler, hatunlar ve zengin kişiler medrese açma konusunda adeta birbirleriyle yarıştılar. Bu konudaki faaliyetlerde rol oynayan etmen Hz. Muhammed’in ilmi faaliyetlere ümmetini teşvik etmesi ve bu tip hayır müessesesi kuranların, öldükten sonra da amel defterlerinin kapanmayacağı şeklindeki telkinleri de olmuştur.

Birer üniversite olarak değerlendirilebilen Nizamiye medreselerinde talebelerin ihtiyaçları karşılanmış ve bunların çoğuna cep harçlıkları (burs) verilmiştir. Bu müesseselerin teşkilatında görülen bazı noktalar, sonraları Avrupa’da kurulan ilk üniversiteler tarafından aynen taklid edilip alınmışlardır.(Hitti, 1988: 631)

İslam dünyasında, siyasi açıdan olduğu gibi, eğitim-öğretim bakımından da Büyük Selçuklu devleti çağının bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Birer eğitim kurumu olan medreseler, daha ilk günlerden başlayarak, İslam kültürünün beslendiği

merkezler olmuştur. Dini ve din dışı derslerin okutulduğu bu yapıların bir kısmında rasathane, bir kısmı da “şifahane” olarak kullanılmışlardır.

Daha önceleri dağınık bir şekilde yapılan eğitim-öğretim, ilk defa Alp Arslan zamanında Nizamülmülk tarafından programa bağlanmış ve devlet himayesi altına alınmıştır. İfade edildiği gibi Büyük Selçuklu devletini bu büyük kültür faaliyetine sevk eden sebeplerin başında, Şiilik ile mücadele düşüncesi geliyordu. Büyük ilim ocakları olan medreselerin kurulması ile imparatorluk ölçüsünde kadrolaşan bir eğitim sistemine girilmiş olundu. Daha önce bir kaç örneği zikredilen ve sadece “ders yapılan yer” manasını ifade eden medrese değil, devrin en tanınmış âlim, fakih ve fikir adamlarını bünyesinde toplayan, maaşlı müderrisleri, aylıklı ve erzak tahsisli talebeleri ile parasız eğitim öğretim yapan, ders programları tespit edilmiş ve zengin kütüphane ile donatılmış üniversite seviyesinde medreseler ortaya çıkmıştır. Açılan bu medreselere çarşılar, han, hamam ve çiftlikler dirmiştir. Böylece İslam dünyasında ilk defa müderrisleri maaşlı ders programları tespit edilmiş, zengin kütüphane ile donatılmış, parasız eğitim-öğretim yapabilen medreseler kurulmuştur.

İslam dünyasında açılan medreselerle birlikte, kurulan zaviye ve imaret gibi kurumlar da devletin kontrolünde olan sosyal müesseselerdi. Böylece içtimai yardım ve imar bakımından olduğu kadar, memleketin her tarafına yayılmış kültür yuvaları olmak itibariyle de hizmet ediyorlardı. Bu müesseseler sultanlar ve devlet adamları veya özel şahısların vakıflarıyla geçiniyor ve vakfedenlerin şartlarında uymak mecburiyetinde kalıyorlardı. Buna rağmen devlet her sahada olduğu gibi, burada da müesseselerin başlarındaki adamları tayin etmek ve işleyişlerini kontrol altında bulundurmak suretiyle nüfuzunu icra ediyordu. Hâlbuki Selçuklulardan önce ilim ve kültür müesseseleri ne amme müessesesi telakki edilmiş ve ne de bu kadar yaygın bir mahiyet almıştı. (Turan, 1993: 20)

Dini bakımdan Hanefi ve Şafii fikhını öğreten Bağdad Nizamiye medresesi, ilim ve fikir hayatında büyük rol oynamış, yüksek vasıfta ilim adamlarını yetiştirmiş, devletin her tarafına kadılar ve din adamları çoğunlukla buradan gönderilmiştir. Nizamiye mezunu âlimler memleketin en saygın kimseleri olarak yüksek mevkiler işgal etmişlerdir. (Kafesoğlu, İ.A 1980: 409)

Sonuç olarak Nizamiye medreseleri, içinde dini ilimlerin okutulduğu devlet tarafından resmen tanınmış müesseselerdir. Medreselere tayin edilen müderrisin emri altında, iki yahut daha çok sayıda “muid” adı verilen yardımcıları (belleticiler) vazife görürdü. Bunların görevleri dersten sonra verilen bilgileri talebeye tekrar edip kavratmak ve dersi anlamakta zorluk çekenlere izahlarda bulunmaktı. İbn Cübeyrden naklen bilgi veren müsteşri Hini hocanın düz bir döşeme üzerine ve talebeler ise yüksekçe sedirler üzerine oturmuş vaziyette Sûrulu cevaplı ders işlendiğini yazmaktadır. (Hitti, 1988: 631)

Bağdad Nizamiye medresesinde dört yıl (1091–1095) süreyle ders veren el-Gazali “İhya” adlı eserinde öğretimle ilgili giriş bölümünde, eğitimin asıl gayesinin talebeye ilim öğretmek olduğu şeklindeki fikre şiddetle karşı çıkmakta ve bunun aksine talebeyi ahlaki ve manevi alanda bir şuur ve anlayışa sahip kılmaya çalışmanın eğitimin asıl gayesi olduğu tezini savunmaktadır. Böylece el-Gazali eğitim işinin derin bir ahlaki ve manevi sistem ile organik bir bütünlük ve münasebet içinde olduğunu İslam'da ilk ortaya atan müellif olmaktadır. (Bayraktar, 1986; 191–197)

Sultan Melikşah zamanında sosyal refahın yanında ilim, edebiyat ve imar sahalarında büyük gelişmeler oldu. Medreseler, kütüphaneler, imaretler ve hastaneler açıldı. Ebu'l-Kasim Kuşeyri gibi sufiler, Ebu İshak Şirazi, Ebu'l-Meali Cüveyni gibi fakihler, Muhammed b. Selameti-Rehavi, Ebu'l-Feth Muhammed b. Muferric es-Sirmani gibi mühendis ve mimarlar, Ömer Hayyam, Ebu Muzaffer İsfarayini gibi astronom ve matematikçiler, Gazali gibi şöhreti zamanımıza kadar gelen büyük şahsiyetler yetişti. (Turan 1993; Kazıcı 1991)

Medreseler ilk yıllarda, ilköğretimden gelen öğrenciyi akademik tahsil için hazırlayıcı bir orta öğretim fonksiyonunu da icra etmiştir. Ancak medrese denilince bundan ilmî korumak, yaymak, cemiyet için gerekli yüksek dereceli memur yetiştirmek, ilmi geliştirmek gibi görevleri yerine getiren bir yüksek Öğretim kurumu anlaşılır. (Parladır, 1987: 151)

Selçuklu veziri Nizammülmülk'ün Nizamiye medreselerinin yapılması, âlimlerin, sufilerin, talebelerin korunması ve ilmin yayılmasında büyük hizmetleri

olmuştu. Nizamiye Medresesi'nin ders konulan ve programları esas itibariyle bütün İslam ülkelerinde ve Osmanlılar dâhil İslam-Türk devletlerinde asırlarca tatbik edilmiştir. Nizamiye medreselerinde yalnız dini bilgiler değil, aynı zamanda filoloji, matematik, astronomi v.b. gibi müspet ilimler de tedris edilmiştir. Dünyanın diğer yerlerinde, hususan Avrupa'da benzer müesseselerin daha sonra kurulmuş olmasından dolayı, Bağdad Nizamiye medresesi yeryüzünde ilk üniversite olarak kabul edilmektedir. Bu medreselerin devletin idari ve adli kadrolarına memur yetiştirmesi itibariyle de büyük ehemmiyet arzettikleri bilinmektedir. (Kafesoğlu 1992; Hitti 1988)

Bağdad Nizamiye Medresesinde okutulan başlıca dersler şu şekilde tasnif edilebilir:

a) Din ve hukuk dersleri: (Kur'an okuma, Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelam)

Dil ve edebiyat dersleri: (Arap edebiyatı, Fars edebiyatı. ahiv. Sarf. Hitabet, Şiir, Cerh ve Tadil, Tarih, Edebiyat).

c) Felsefe dersleri: (Felsefe, Mantık)

d) Müsbet ilim dersleri: (Tıp, Cerrahi, Riyaziye, Hesap, Hendese, Nücum, Heyet. Tabiiyat) (Akyüz, 1989: 54)

Ancak Nizamiyeler dâhil diğer bütün medreseler esas olarak din, hukuk ve dil öğretimi yapmışlardır. Tıp öğretimi hastahanelerde veya ihtisas medreselerinde yapılıyordu. Bu kurumlara genellikle Bimaristan veya Darüşşifa denirdi. Heyet ilmi rasathanelerde ele alınmıştır. Felsefeye bir süre sonra kötü gözle bakılmış, programdan çıkarılarak yerine Kelam dersi konulmuştur. Felsefeye ilk tepki Gazzali(1058–1111)'den gelmiştir. Gazzali, aklın hâkimiyetine karşı kalbin(imanın) hâkimiyetini esas alan bir nevi sevgi ile mutlak gerçeklere ulaşılacağı inancında idi. (Akyüz, 1989: 54)

5.2.2. Anadolu Selçukluları Döneminde Eğitim ve Öğretim

Büyük Selçuklu devletinin kuruluşu ve İslam dünyasının Türklerin nüfuzuna girmesi, İslam medeniyeti ve toplumlar tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Büyük

Selçuklulardan sonra tarih sahnesine çıkan Anadolu Selçuklu devleti Anadolu'nun Türkleşmesinde, ilmi ve fikri, ticari, ekonomik ve sosyal alanda gelişmesine ön ayak olmuştur. İran ve Anadolu fatihi Selçuklular, Arap ve İran medeniyetinden etkilenmişlerdir. (Barthold, 1977: 66) Selçuklular Sünni akideye bağlı olduklarından, Arap ve İran medeniyetinden kendi öz kültür ve medeniyetine uyanları alıp birleştirmişler, durgunluk noktasına gelen İslam medeniyetine yeni bir tarz ve yeni bir kimlik ile hayat vermişlerdir. Selçuklularda eğitimin temel özelliği; bilime önem verilmesi ve medreselerin gelişmesi, İslami değerlere sahip insan tipinin iyice yaygınlaşması ve hayata bakışında tamamen İslami özellikler kazanmasıdır. Bu insan tipi yanında eski savaşçı ve cihangir, akıncı, alp tipi de İslamın gazilik değerinden güç alarak devam eder. Bu anlayış Osmanlı dönemindeki düşüncede de geçerliliğini korumuştur diyebiliriz. (Akyüz, 1989: 39)

Anadolu Selçuklu Devleti tarihini, Büyük Selçuklu Devleti'nin vassalı olduğu Anadolu'ya tam hâkim olan yeni bir devlet olarak hareket ettiği ve Köseadağ mağlubiyetinden sonra Moğol hâkimiyetine girdiği dönem olarak, tarih içerisinde üç dönem olarak görürüz. (Köymen, 1987: 377) Birinci dönem olarak Selçukluların bir kolu olarak Anadolu'nun tam olarak Türkleşmesini ve devletin gücünü hâkim olunan yerlere götürülmesi sağlanmıştır. İkinci dönem olarak Anadolu'ya hâkim olarak tam bir bağımsız devlet olarak siyasi, idari, ilmî, ticaret gibi faaliyetlerde bulunduğu dönemdir. Bu ikinci dönemde Anadolu devleti ve daha sonra oluşacak olan Beylikler döneminde Anadolu siyasi olarak unsurunu temelli olarak ortadan kaldırmışlardır. Anadolu'daki Hıristiyan kültürünü asgari düzeye indirerek Türk kültürünü yerleştirmiş ve Anadolu'nun kalıcı olarak bir Türk olmasını sağlamışlardır. Anadolu Selçuklu devleti Büyük Selçuklu devleti gibi siyasi büyük bir rol oynamasa da, Anadolu'yu Türkleştirip, Müslümanlaştırmak ve bu suretle Osmanlı Devletinin rahatlıkla her alanda siyasi birliğini sağlamasında büyük bir rol oynamıştır. (Ocak, 1987: 375) Selçuklular eğitim ve öğretimin ilerlemesinde siyasi ve ekonomik alanındaki etkinin yanında, Anadolu Selçuklu devlet adamlarının bilim severliği sonucunda ortaya çıkan örgün ve yaygın eğitim kurumlarının yanında, atabeylik kurumları da etkili olmuştur. XII. ve XIII. yüzyıllarda Konya, Sivas, Erzurum gibi merkezlerde hükümdarların, hükümdar ailelerine mensup kadın ve erkeklerin, büyük ve zengin devlet adamlarının ve zengin tüccarların kurdukları vakıflar sayesinde,

hastaneler, imarethaneler, tekkeler, medreseler, dârüş'şifâlar, sıbyan mekteplerinin, Anadolu Selçuklu devletinin siyasi birliğini sağlayarak düzenli bir idare kurmaları sonucunda gelişen şehir hayatının bir kurumu olarak ortaya çıkmıştı. (Barthold, 1987: 67) Anadolu Selçuklu devleti sağlam müesseselere sahip merkezîyetçi bir devlet olmuştur. XI. Asırda Türkistan'dan Marmara kıyılarına ve Kafkaslardan Basra körfezine kadar Büyük Selçuklu Devletinin siyasi ve idari alanda devamı olmuşlardır. Moğol istilası sebebiyle doğudan gelen âlim, şair ve mutasavvıfların Anadolu'ya gelip yerleşmeleri ile ilmi ve fikri faaliyetler ortaya çıkmış ve Selçuklu medreselerinin tüm dünyada merkez konumuna gelmesini sağlamıştı. (Köprülü, 1984: 65) Anadolu Selçuklu devleti mimari, idari, ilmi, ekonomik alanda en parlak dönemini Alaaddin Keykubat döneminde yaşamıştı. Konya'daki Selçuklu mimarisi ve güzel sanatlara ait yapılan medreselerdeki mimari tarz, mimari alandaki ihtişamının birer göstergesidi. (Bosworth, 1980: 165)

XIII. yüzyılda siyasi birliği bozulan Anadolu Selçuklu Devleti'nin yerlerine Türk beyleri tarafından Beylikler kurulmuştur. Anadolu Selçuklunun sistem olarak aynı algılayabileceğimiz beylikler döneminde, Anadolu'da Türkçe'nin ilk defa ilim, fikir ve edebiyat alanında çeşitli eserler ortaya çıkmış, Müslüman Türk kültürünün yeni hâkim olduğu Anadolu'daki kültür alanında yeni bir sentezin sonuçları alınmıştır. Beylikler, Anadolu Selçuklu ile Osmanlılar arasında bir köprü vazifesini üstlenmiştir. Anadolu Selçuklularının yıkılmasından sonra Anadolu'da ortaya çıkan beyliklerdeki ilmi ve kültürel hareketler, aslında Anadolu Selçuklu Devleti'ndeki ilim ve kültür hareketlerinin ne derece teşvik ve himaye gördüğünü bize göstermektedir. Hükümdarlar çeşitli nedenlerle Anadolu'ya gelen ilim adamlarının ilmi ve fikri ve tartışmalarına değer veren, onların ilmi birikimlerinden istifade edecek talebeler yetiştirmek için medreseler, kütüphaneler, imarethaneler kurmuşlardı. (İhsanoğlu, 1999: 229) XI. yüzyıldan itibaren İslam dünyasının siyasi birliğini, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçuklular ve Osmanlılar sırası ile ellerinde tutmuşlar, dini ve kültürel yönden İslam'ın ilerlemesinde büyük katkıda bulunmuşlardır. Anadolu Selçuklu devletinin kurduğu müesseseler, model alınarak daha iyi bir şekilde modernize edilerek Osmanlı eğitim ve öğretim hayatına kazandırılmıştır.

5.3. MEDRESELERDE EĞİTİM-ÖĞRETİM

5.3.1. Öğretim Metodu

Medreselerin birer ilim ocağı olarak geniş anlamda Büyük Selçuklu devleti zamanında devlet eli ile kurulup teşkilatlanması ve vakıflar vasıtasıyla tahsilin parasız (meccani) olmasından sonra İslam âleminde ilmi gelişmelerin büyük hız kazandığı görülür. Medreselerde, Tefsir, Fıkıh, Hadis, Sarf, Nahiv, Kelam (Yazıcıoğlu, 1986: 72–73) gibi İslami ağırlıklı ilimler yanında Riyaziye(Matematik), Heyet (Astronomi), Tıp, Felsefe gibi beşeri ve akli ilimlerin okutulması, mahallin kültür durumuna ve yeterli ilim adamlarının bulunmasına bağlı bulunuyordu. (Kazıcı, 1991: 236–237)

Medreselerdeki öğretim metodunun pek ayrıntılı olmadığı görülmektedir. Medrese eyvanlarında yapılan derslerin işleniş usulünde zamanla değişiklikler olmuştur. Başlangıçta dini ilimler söz konusu olduğundan, daha çok ezbercilik sistemi geçerli idi. Ancak zamanla sistem değişti ve ezbercilik yerini yazma ve not almaya bıraktı. Çoğu kez derse, Kur'an okunarak, Hz. Peygamber'e salâvat getirilerek başlanıyordu. Müderris, dersi takrir usulü ile anlatıyor veya yazdırıyordu. Kitaplar çoğalınca müderrisin takip edilmesiyle dersler işleniyordu. Kitabın metni yüksek sesle okunuyor, hoca gereken açıklamalarda bulunuyordu. Metinle veya konuyla ilgili olarak müderris talebelere sorular soruyor, talebeler de takıldıkları hususlarda hocaya veya muide müracaat ediyorlardı. Bunun zamanımızda çokça kullanılan aktif metod olduğu anlaşılmaktadır. Karşılıklı soru-cevaplar bir bakıma müderrisin, öğrencinin kapasitesini, ölçme ve değerlendirme metoduyla belirlemesini sağlıyordu. Bu şekilde hangi öğrencinin ne derece kabiliyetli olduğu anlaşılıyordu. Okunan kitap metinlerinin ezberlenmesi de yaygın bir çalışma şekli idi. Müderris derse başladıktan sonra açıklamalarda bulunuyor, ardından da talebelere sorular soruyor, böylece dersin daha iyi anlaşılması sağlanıyordu. (Parladır, 1987: 173) Talebelerle daha iyi konuşan ve diyalog kurabilen “Muid” dersin yeterince kavranması için talebelere yardımcı oluyordu. Muid, bir nevi hoca ile talebe arasında köprü vazifesini görüyordu. Böylece hocasına ulaşamayan talebe konu ile ilgili müşkillerini muide ulaşılarak giderebiliyordu.

Medreselerde zihin, hafıza ve muhakeme fonksiyonları dikkate alınarak, nakli bilgiler yanında düşünce ufkunu geliştiren akli ve felsefi ilimlere de önem verilmekteydi.

Selçuklularda öğretim ve bilim dili esas olarak Arapça olduğu için ilmi kitaplar da bu dil ile yazılıyordu. Ancak müderrisler Arapça'yı henüz tam kavrayamayan Türk gençlerine açıklamaları Türkçe yapıyorlardı. Çünkü talebelerin Arapçayı iyice öğrenmeleri ancak uzun zaman mümkün olabiliyordu. O dönemden kalma bazı Arapça kitapların kenarlarında Türkçe şerhlerin yer alması, öğretimde kısmen de olsa Türkçe'nin kullanıldığını göstermektedir. (Akyüz, 1989: 55)

Talebinin mesleğe hazırlanmasında, içinde bulunduğu çevre ve mekân şartlarının önemli yeri vardır. Ayrıca hocaların kabiliyeti ve tutumlarının, verilen bilgi çeşitlerinin, kısaca eğitim sisteminin önemli bir metod değeri vardır. Medreselerde belli bir eğitim süresinden ziyade, belli bazı kitapların bitirilmesi hedeflenirdi. Medreselerde bu durum daha ziyade müderrisin özel gayreti ve talebelerin çabasıyla düzenlenmiştir. Fakat yükseköğretimin medreselerde en az beş yıl sürdüğü tahmin edilmektedir. İlk müderrislerin veya ünlü bir müderrisin tatbikatı genellikle sonrakiler tarafından tatbik edilirdi. Öğretim süresi, müderrisin gayreti ve talebinin başarı durumu hakkındaki kanaatına veya okutulan mevzu ve kitapların bitirilmesine göre değişmekte idi. (Akyüz 1989; Parladır 1987)

5.3.2. Okutulan Dersler

Medreselerde genelde, Fıkıh(İslam hukuku), Tefsir, Hadis, Sarf, Nahiv, Edebiyat ve Riyaziye gibi ilimler okutulurdu. Medreseler, tek bir fakülteden ibaret olmayıp, hukuk, ilahiyat, fen ve edebiyat gibi sahaları da içine alan çok fakülteli üniversite hüviyetinde idi. (Yazıcıoğlu, 1986: 71) Bağdat Nizamiye medresesinde olduğu gibi, diğer doğu medreselerinde de felsefe öğretimi yapılmıştır.

İlk kurulan özel medreselerde, camilerde okutulan derslerin, özellikle de fıkıh dersinin okutulduğu bilinmektedir. Nizamiyelerde Sünni mezheplerin fıkıh okutulmuştur. İlk açılan Nizamiyelerde Şafii fikhına ağırlıklı olarak yer verildiği görülmektedir. Bunu, Nizamiye medresesinde ilk defa müderrislik yapan Ebu İshak

Şirazi'nin Şafii mezhebinden olmasından anlıyoruz. Ancak daha sonra diğer sünni mezheplere özellikle de Hanefi mezhebine yer verilmiştir. Nizamiyelerde yukarıda da ifade edildiği gibi, fıkıhtan başka gramer, edebiyat, lisan ilimleri, felsefe, kelam mantık, hesap, hendese, müsellesat gibi akli ilimler de ders parogramında yer alıyordu. (Parladır, 1987: 168) Medreselerin öğretim dili, müfredat programları ve ders kitapları ülke sınırlarını aşarak dünyanın önemli merkezleri etkili olmuştur. Arapçanın medreselerin yüksek öğretim dili olması, çeşitli ırk, coğrafya, idari fark ve düşmanlıklarını bir tarafa bırakarak müslüman toplumlar arasında münasebeti arttırmış, bilim ve eğitim için müslüman gençlere daha geniş ufuklar açmıştır. Öğretim dışında, İslam dünyasının her tarafındaki medreselerde ders kitapları ve fazla değişmeyen müfredat programı uygulanmıştır. Zamana ve çevreye göre zaruri olan gerekli değişiklikler, şerh ve haşiyeler biçiminde ehliyetli kimseler tarafından yapılmıştır. Medrese mezunları, İslam dünyasının her tarafında ortak bir İslam kültürünün ve müslüman kardeşliğinin doğmasına önemli rol oynamışlardır. (Ergün, 1981: 56)

Medrese programlarında, ilk sınıflarda, ilerdeki öğretim için gerekli olacak sarf, nahiv, mantık, tecvid gibi dersler verildikten sonra, orta ve üst seviyedeki medreselerde ders seçiminde büyük bir esneklik getirilmiştir. Medrese öğrencileri istedikleri yerde, istedikleri hocadan, istedikleri dersi alabiliyorlardı. Talebe bir yerin ders programını ve müderrisini beğenmezse başka bir medreseye gidebiliyordu. Ayrıca bir medreseden istediği dersleri alabiliyor, istemediklerini sonraya bırakabiliyordu. Mecburi öğretimin dışında talebe, müderrislerin verdikleri ek derslerin yanı sıra haftada bir kaç gün ikindi vakti düzenlenen destekleme derslerine de katılabiliyordu. Medrese öğretimi umumiyetle yarım gün sabahtan öğleye kadar yapılmaktaydı. (Ergün, 1981: 57)

Medrese müfredat programlarında dersler arasında uyumsuzluk bulunmamaktaydı. Dersler konu ve muhteva bakımından kolaydan zora doğru sıralanıyordu. Matbaanın olmadığı dönemlerde, ders kitaplarının çok pahalı olduğu devirlerde medreselerin yatılı-burslu sistemleri sayesinde eğitimde imkân ve fırsat eşitliği önemli ölçüde sağlanmıştır. Medreselerde ders okutulan sınıf ayırımı yoktur. Mekân bakımından mükemmel bir sınıf düzeni kuran medreseler, öğretim seviyesi

olarak berrak sınıf sistemini kuramamıştır. Medreselerde asıl vazifesi müderrislik olan bir kadronun geliştiğini görmekteyiz. Başlangıçta bütün öğretim, tek başına bir müderris tarafından yürütülürken, daha sonra müderrislerin yardımcıları olan muidler ve bazı ihtisas dersler vermek üzere görevlendirilen mütehasşislar medrese öğretim kadrosunda yerlerini almışlardır. (Hitti, 1982: 631)

Medreselerde görevli müderrisler, zamanın bütün din ilimleri konusunda bilgi sahibi idiler. İlimlerin nisbeten az muhtevalı veya çeşitli olduğu Ortaçağda, İslam dünyasındaki âlimler çoğunlukla Arapça ve gramer bilen, edip, Kur'an'ı çeşitli kıraatlere göre okuyan, fıkıh, hadis, tefsir bilgisi olan ve çeşitli konularda eser vermiş olan zatlardır. Müderrislik vasıflarını haiz olan kimseler çeşitli şekillerde, herhangi bir medresede derse başlayabilmekteydi. (Parladır 1987; Ergün 1981)

5.3.3. İcazet

Önceleri bir talebe, birçok ilimler okuduktan sonra veya bir ilim dalında ihtisas sahibi olduktan sonra, kendisinde müderrislik kuvvet ve iktidarı görülürse veya talebelere gelen sorulara cevaplandırabilirse müderris olabiliyordu. Sonraları çeşitli şekillerde uygulanan “İcazet alma” usulü doğmuştur. İcazet, müderrisin talebe, kendisinden öğrendiği bilgileri veya okuduğu kitabı, başkalarına öğretmesine ve okutmasına izin verdiğini gösteren bir belgedir. Talebe bu izin belgesini almakla tahsilini de bitirmiş sayılıyordu. Bu izin yazısı, ekseriyetle okunan kitabın bir tarafına muayyen ibarelerle müderris tarafından yazılıyor veya ayrıca günümüzün diplomalarını andıran bir şehadetname tanzim edilerek talebe veriliyordu. Daha sonra Osmanlılarda medrese tahsili icazet imtihanı ile son buluyordu. İcazet alana “mücaz”, veren müderrise de “müciz” denilirdi. İcazetnamede okunan ilimlerin ve kitapların isimleri zikredilir, mucizden itibaren geriye doğru, kim kimsin icazet almışsa hepsinin isimleri yazılıyordu. İcazetteki isimler genellikle meşhur bir âlime dayandırılıyordu. (Parladır, 1987: 167–168)

İcazetnamede hangi medreselerde, hangi müderrislerden hangi kitapların nerelerine kadar okunduğu ayrıntılı olarak belirtilir, kişinin bilgi ve karakter özellikleri üzerinde de durulurdu. Müderris ile talebe arasında kesin bir ayrılık yoktu. Herhangi bir kimse bir ilim dalında icazet alabilir ve aynı zamanda başkasına talebe

olabilirdi. (Ergün 1981; Hitti 1982; Pedersen 1979) Bu durum medreselerde ihtisaslaşmanın olduğunu göstermektedir. Ancak bir kimse sadece bir alanda değil birçok ilim dalında mütehassıs olabiliyordu. Bir ilim adamı, bir konuda müderrislik yaparken, başka bir ilim dalında talebe olabilmekteydi.

5.3.4. Öğrenci Sayısı ve Öğretim Süresi

Diğer medreselerle kıyasladığımızda Anadolu medreselerinde talebe sayısının çok az olduğu görülmektedir. Ancak bu, eğitimin kalitesi açısından Anadolu medreseleri için olumlu bir puandır. Bir müderrisin az kişiye ders vermekle daha kaliteli insan yetiştirebileceği muhakkaktır. Sivas Gök medresesi vakfiyesinde; müessesenin bir müderrisi, iki muidi ve 20 kadar talebesi olduğu yazılıdır. (Turan, 1993: 123) Aynı şekilde Konya Altun-Aba medresesinin 38, Sivas Buruciye medresesinin ise 30 talebesi olduğu vakfiyelerde belirtilmektedir. Anadolu medreselerindeki bu ideal öğrenci sayısından, talebeye ne kadar değer verildiği anlaşılmaktadır. Zira hem talebenin bütün maddi ihtiyacı karşılanmakta, hem de günün şartlarına göre lüks sayılabilecek mekânlarda barındırılmaktadır.

Medreselerdeki eğitim-öğretim süresi hakkında kaynaklarda kesin bilgilere rastlanmamaktadır. Kırşehir Caca Bey medresesi vakfiyesinde fakihlerin medreseyi üç yılda bitireceği yazılı ise de, diğer öğretim aşamalarında kaç yıl okunduğuna dair bilgi bulunmamaktadır. (Turan, 1948: 78) Bununla birlikte bazı medreselerde öğrenim süresinin sınırlandırıldığını görmekteyiz. Konya'daki Altun-Aba vakfiyesinde, beş yıl medresede okuyup başarılı olamayan talebenin medreseden çıkarılması şartı yer almaktadır. (Turan, 1947: 202) Bununla medreselerin “miskinler tekkesi” şeklindeki bir kurum halinde olmadığını ve buralara devam eden talebelerin, çalışmalarının boşa gitmemesi için büyük çaba içinde olduklarını anlayabilmekteyiz.

Karatay medresesi vakfiyesinden anladığımız kadarıyla, medreseler haftanın bütün günleri eğitim görmemiş, bazı günler dersleri tatil etmişlerdir. Bu vakfiyeye göre; Karatay'da haftanın 5 günü tedrisat yapılmakta, Cuma ve Salı günlerinde ise tatil yapılmaktaydı (Turan, 1948: 79). Günümüzdeki eğitim kurumlarında da haftanın iki gününde tatil yapıldığı düşünülürse, Anadolu medreselerindeki eğitimin, özellikle talebeler için ne derece cazip olduğu anlaşılacaktır. Ancak günümüzde iki gün üst

üste tatil yapılmakta, medreselerde ise, üç günlük eğitimden sonra bir gün tatil yapılmaktaydı. Çünkü bu şekildeki bir tatil sistemiyle öğrencinin uzun süre derslerinden uzak kalmaması ve tatilin vereceği rehavete kapılmaması sağlanıyordu.

5.3.5. Medrese Vakıfları

Nizamiye medreselerinden önce de vakıflar tanzimi ve öğretim ücreti verme âdeti vardı. Ancak Nizamülmülk bu şekildeki vakıfları daha düzenli bir hale getirip bir esasa bağlamıştır. Medreselerin hemen hepsinin maddi ihtiyaçları, yaptırıanların tertip ettikleri vakıfların geliriyle temin edilmiştir. Bir medrese inşa ettiren kimse, hayatı müddetince gerekli harcamaları yapıyor, öldükten sonra da; medresenin tamiri, yakacak, yiyecek, müderris ve talebenin maaşı gibi ihtiyaçları, vakfettiği dükkkan, arazi, köy, hamam, bahçe, han, değirmen, su kanalı, iş yeri gibi kaynakların geliriyle temin ediliyordu. Bu gelir, vakfedenin mali durumu ve mevki nisbetinde çok çeşitli olabiliyordu. Bazan vakfiyelerde gelirlerin sarf yerleri, mesela; müderrislerin ve diğer görevlilerin ne kadar ücret alacakları da belirtilmekteydi. (Cahen, 1994: 180–181) Ücretlerin bu şekilde sabit tutulması, Anadolu'daki ekonomik yapının sağlamlığını göstermekte ve para değerinin düşmesi gibi bir olaya rastlanmadığı anlaşılmaktadır.

Görüldüğü gibi, günümüzün üniversiteleriyle kıyaslanabilecek durumda olan medreselerin fonksiyonlarını yerine getirebilmeleri, genelde vakıflar yolu ile mümkün olabilmıştır, dolayısıyla vakıfların medrese teşkiatındaki yeri ve önemi büyüktür. Bu durum aynı zamanda medreselerdeki ilmi özerkliğin varlığını da göstermektedir. Zira müderris maaşını devletten almamakta, medresenin maddi ihtiyaçlarının giderilmesi için de devlet kapısını aşındırması gerekmemektedir. Ayrıca bu sistemle medreselerin, yani eğitimin devlete yük olması önlenmiştir.

Selçuklular ve Beylikler zamanında sıfatlar kısmen değişik de olsa medrese kurucularının çoğunluğunu devlet erkânı teşkil etmektedir. Haliyle bu durum, medrese vakıflarının zengin olmasını netice veriyordu. Medrese kuranlar, sultan, ümera, paşa, kazasker, kapıağası, vali, şehir kethüdası, bostancibaşı, mütesellim gibi sıfatları olan zatlardır. Ayrıca şehir eşrafından ağalar, beyler, şeyhler ve hacılar da medrese kurucuları arasında yer almaktadır.

Medreseyi kuran zat, ulemadan birini veya birkaçını medresenin başına getirmektedir. Bazen hayır sahipleri çevrelerinde şöhret yapmış bir âlime veya müderrise medrese yaptırıp vakıflar bağışlamakta, hocalarını ve idaresini vakıf kayıtlarına geçirerek ona bırakmaktadır. Bazı vakfiyelerde müderriste bulunması gereken vasıflar da belirtilmektedir. Bunun yanında halî vakti yerinde olan âlimlerin de bizzat medrese kurdukları görülmüştür. Önceleri, daha çok belirli bir mezhep fihına tahsis edilmiş medreselere tek müderris tayin edilmiştir. Sonradan muhtelif Sünni mezheplere ait fıkıh görüşlerinin bir çatı altında okutulmasıyla ve bazı ilimlerin müstakil dersler haline getirilmesiyle medreselere birden fazla müderris tayin edilmeye başlanmıştır. Bu durum Anadolu'da eğitimin gittikçe geliştiğini göstermektedir.

5.3.6. Medrese Kütüphaneleri

Anadolu medreselerinin çoğunda medreselere bağlı kütüphanelere rastlamaktayız. Bu zengin kütüphanelerdeki kitapların çoğu vakıftı. Hatta hayır sahipleri kervansaraylara bile kitap vakfederek yolcuların hizmetine sunuyorlardı. Şehirlerde genellikle cami, medrese ve kütüphaneler bir arada yapılıyor, kitap çarşıları da buralara bitişik bulunuyordu. (Turan, 1993: 335) Bütün bu bilgiler, Anadolu toplumunda ilme çok önem verildiği ve insanları bilgilendirmenin bir ibadet olarak değerlendirildiği göstermektedir.

Gerek Anadolu Selçukluları, gerekse Beylikler devrinde kütüphane hizmetlerinde de belli bir gelişme ortaya çıkmıştır, Her kütüphanede “Hazinü'l-Kütub” denilen bir kütüphane memuru çalışıyor ve bunların maaşları vakıflarca karşılanıyordu. Kütüphanelerden ödünç kitap alma geleneği de vardı. Örneğin, Konya Altun-Aba medresesi vakfiyesinde, “Hazinü'l-Kütub”un belli bir para karşılığında dışarıya kitap verebileceği ve kitap iade edildikten sonra bu kitabın geri verileceğine dair ifadeler yer almaktadır. Dikkat edilirse burada kar maksadı güdülmemekte, kitapların yıpratılmadan kullanılması ve geri getirilmesinin sağlanması hedeflenmektedir. Bu durum XIII. asır Selçuklu Türkiyesinde, kütüphanecilik alanında oldukça ileri bir anlayışın varlığını göstermektedir. Kütüphanelerde okuyucu ve öğrencilere kolaylık sağlamak için kâğıt, kalem ve mürekkep bulunduruluyor ve bunların masrafları vakıflar tarafından karşılanıyordu.

Görüldüğü gibi her uygulama insanları ilme çekmek için ortaya konulmuş bir kuraldır.

5.4. MEDRESELERDE ÖĞRETİM KADROSU

Medreseler zamanla kalabalık ve profesyonel bir eğitim-öğretim kadrosunu zorunlu kılacak kadar büyümüştür. Medreselerin ortaya çıkması ile başlayan eğitim döneminde, haliyle bir öğretim kadrosu kendiliğinden oluştu. Medreselerde bir veya birkaç kişinin talebeleri eğitmesi ve onlara belli bir sistem içinde birşeyler öğretmeye çalışması neticesinde bu kadro oluşmuştur. Medreselerde talebeler dışında müderris ve muid diye bilinen hocalar eğitim ve öğretim kadrosunu oluşturmaktadır. Ayrıca Mısır medreselerinde müderris ve muid arası bir mevki olan müfid (doçent) denilen hocalara da rastlanmaktadır (Kazıcı, 1991: 267). Medreselerdeki eğitim-öğretim kadrosu görev paylaşımı esasına dayanmıştır. Kimin ne yapacağı ve kimin hangi görevlerden sorumlu olduğu önceden belirtilmiştir. Bu anlamda sistemli bir kurumsallaşmanın olduğu söylemek mümkündür.

5.4.1. Müderris

İslam âleminde açılan medreseler yüksek seviyede eğitim ve öğretim faaliyetlerini yürüten müesseselerdi. Bu sebepten dolayı buralarda ders veren hocalar için, ders veren manasında “müderris” tabiri kullanılmaktaydı. İlim tahsilinde kitapla birlikte bir öğreticiye de ihtiyaç duyulmuştur. İnsanların bildiklerini başkalarına aktarmasını teşvik eden İslam dini, İslam dünyasında müderrisliğin ortaya çıkmasına ve yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Medreselerin yaygın bir hale gelmesi ile birlikte her tarafta saygı ve itibar gören müderrislerin sayısı artmıştır. İlimin yayılması için gayret sarfeden nüfuzlu ve zengin zümrenin, gerek fikir ve çalışma hürriyetine ve gerekse büyük mali imkânlarla sahip olması, ilim ehlinin daha verimli bir şekilde ilmi faaliyetlerde bulunmalarına sebep olmuştur.

Başlangıçta hükümdar, emir veya vakfi tesis edenler tarafından tayin edilen müderrisler, devrin seçkin âlimleri arasından seçilirdi. Seçilen bu zatlar bütün dini ilimlerde bilgi sahibi idiler. Özellikle mensup olduğu mezhep hakkında usullere ve

din ilimlerine iyice vakıf olması gerekirdi. Nizamiye medreselerindeki müderrislerde, seçkin âlim olması, yabancı dil bilmesi, dindar olması, vakarlı olması şartları aranırdı. Anadolu Selçuklularında ilk zamanlarda müderrisler bir menşûrla tayin edilirdi. (Turan, 1988: 47) Tayin menşuru daha çok vezirli divanından çıkıyordu. Sonraları bizzat sultanın fermanı ile müderris tayinleri yapılmaya başlandı.

Müderrisler önceleri çevrenin tanınmış âlimlerinden seçilirken, sonraları icazetlerine bakılarak ve bazen adaylar arasında denklik sınavları yapılarak alınmaya başlandı. İcazetlerine bakılarak atanan müderrisler sonraları medrese çıkışlıların artmasıyla “Ruzname” defterlerine kaydedilerek sırayla atanmışlardı: Medreselerdeki müderris sayısı vakfın büyüklüğüne, medrese yapısının, özellikle dershanelerin durumuna göre değişiyordu. Fakat genellikle her medresede tek müderris bulunuyordu. Medresenin öğretim metodunu ve programlarını hazırlayıp uygulaması da müderris tarafından gerçekleştiriliyordu. Müderrisler için emeklilik müessesesi pek işlememiş ise de, bu şekilde yorumlanabilecek bazı hareketler olmuştur. (Kazıcı, 1991: 265–266)

Osman Turan tarafından hazırlanan “Türkiye Selçuklular Hakkında Resmî Vesikalar” adlı kitapta yer alan bir müderrislik menşuru, bize Anadolu Selçuklularında ve büyük olasılıkla da daha sonra gelecek olan Beyliklerdeki müderrislerde aranan vasıflar ve eğitimin uygulaması konusunda değerli bilgiler vermektedir. Vesika, İlhanlıların veziri Şemseddin Muhammed Cüveyni tarafından Nahcivan'da bulunan, Azerbaycan atabeglerinin inşa ettirdiği medresenin Efdaleddin ve oğullarına şart kılınan tedris vazifesinin, evladından Kıvameddin'e verilmesine dairdir. Salih talebeyi manevi evlat bilmesi, talebenin fazla maddiyatla uğraşmaması, haftada bir gün münazara yapmaları ve ayda bir gün de her dersten sınava tabi tutulmaları ve derslerinde tembellik göstermemeleri, hocalarına hürmette kusur etmemeleri istenmektedir. Burada dikkati çeken bir nokta talebelerin ilmi münazaraya zorlanmasıdır. Bunun yanında talebenin ayda bir imtihana tabi tutulması da önemli bir noktadır. Demek ki, medreselerde, statik(durgun) bir eğitimden ziyade hareketli bir eğitim tarzı uygulanmıştır. Bu durum da talebenin kısa zamanda ilmi

alanda mesafe katetmesine sebep olmuş, medreselerin miskinler yurdu olmasını önlemiştir.

Müdrisler, içinde bulunduğu toplumun ekonomik yapısına göre büyük mali imkânlarla sahip olmuşlardır. Müdrislere tahsis edilen maaş ve lojmanlar konusunda vakfiyelerde geniş bilgiler verilmektedir. Selçuklular devrinde vakıf müesseselerinden verilen maaşlardan başka ilim ve din adamlarına hazineden verilen (Turan, 1993: 124) yıllık meblağın miktarı 300 bin altın tutuyordu. Nizamülmülk'ün, Melikşah'a söylediği “sana öyle bir manevi ordu vücuda getirdim ki, onların duaları arşa ve Allah katına yükselir” sözleri, ilim adamlarının çokluğunu ve ilmin kazandırdığı manevi kuvvetin önemini belirtmektedir. Bu dönemde İslam âlimleri ömürlerini ilme vakfedebiliyor ve seksen cildlik muazzam eserler vücuda getirebiliyorlardı. (Turan, 1980: 265)

Kaynaklarda Nizamiye müdrislerinin gösterişli ve lüks elbiseler giydikleri ifade edilmektedir. Tasavvufa girmeden önce Bağdad Nizamiyesinde müdris iken, Gazzali'nin giydiği elbisesinin değeri 500 dinardı. Bu para o günkü şartlarda oldukça büyük bir meblağ idi. Gazzali, sufi olduktan sonraki elbisesinin değeri ise, oldukça düşük bir meblağ olan 15 kırıttı. Büyük âlimin halindeki bu değışikliği görenler şaşırılmışlardı.

Anadolu Selçukluları ve Beylikler devrinde de müdrislerin şöhret ve itibarından önemli bir eksilme olmamıştır. Gerek yukarıda zikrettiğimiz menşurlardan, gerekse İbn Batuta seyahatnamesinden Anadolu medreseleri müdrislerinin maddi durumları ile birlikte itibarlarının da çok iyi olduğu anlaşılmaktadır. (Parmaksızoğlu, 1981: 22–23)

Medreselerin birer ilim ve kültür kaynağı olmasının temelinde şüphesiz müdrislerin başarıları yatmaktadır. Müdrisler gerek medresede talebe yetiştirmek ve ülkenin ihtiyaç duyulan bölgelerine bu ilim adamlarını göndermek, gerekse kitap yazıp cemiyetin yararına sunmak suretiyle ilmin ilerlemesine ve yayılmasına büyük hizmetlerde bulunuyorlardı.

Büyük Selçuklular devrinde müderrislerin halk nazarında büyük itibar ve şöhrete sahip olduğunu yukarıda ifade ettik. Bağdad Nizamiyesinin ilk müderrisi Ebu İshak Şirazi yoldan geçerken, halk onu alkışlıyor, kadın ve çocuklar yollara dökülüyordu. Hatta onun eteğine dokunmak için büyük gayret sarfediyorlardı. Müderrislere verilen maaş hemen hemen her yerde dolgun olup, dönemin en itibarlı vazifelileri arasında yer alıyorlardı. Kısacası İslam cemiyetinde yükseköğretim müderrisinin itibar ve geliri ortanın çok üstünde, (Parladır, 1987: 160–263) hatta zirvededir denilebilir. Örnek olarak; Sultan Sencer'in, âlim, şair, felsefeci, riyaziyeci ve sanatkârları himaye etmesi ve onlara itibar gösterip büyük ihsanlarda bulunması hayranlık uyandıracak bir şekildeydi.

5.4.2. Muid

Arapça bir kelime olan “muid” birçok anlamda kullanılmıştır. Muid, müzakereci, müderrisin derslerini tekrarlayıp izah eden ve müderrise öğretim işlerinde yardımcı olan kişi demektir. Muidler, müderris dersten ayrıldıktan sonra onun verdiği dersleri talebeye tekrarları. Talebe anlamadığı konuları müderrise sormaktan çekindiği için muide başvurur ve bu şekilde müşkülünü halleder. “Muid” günümüz itibarıyla “asistan” olarak ifade edilmektedir. Talebelerle aynı yerde oturan muidlerin vazifesi, dersi öğrencilerle tekrarlamak idi. Bunlar bir nevi müzakereci idiler (Ergün, 1981: 58).

Öğretimde yardımcılık, müderrisin okuttuğu dersin tekrar edilmesinden ibarettir ki bu da zor konuların tekrar anlatılması, geç kavrayan talebelerle ayrıca meşgul olunması demektir. Bir medresede muidlik yapan biri, iyi bildiği bir konuda başka bir medresenin müderrisi olabiliyordu. Böylece bir medresede muid olarak herhangi bir ilim dalında bir nevi ihtisasını yapan bir zat, ihtisas sahibi olduğu herhangi bir ilimde başka bir medresede müderrislik yapabilmekteydi. Bu sistemle kişi kendini yetersiz gördüğü herhangi bir ilim dalında, hangi şartlar altında olursa olsun, yetiştirmesi mümkündü. Bu demektir ki, ilmin yaşı olmadığı gibi, Anadolu medreselerinde ilmin mevki de olmamıştır.

Muidliğin bir müessese olarak yerleşmesinde Nizamiye medreselerinin rolü büyük olmuştur. Nizamiyelerden sonra kurulan medreselerde de muidler

bulunmaktaydı (Parladır, 1987: 164). Eyyubiler devrinde muidlerin değeri daha da artmış, hemen her medreseye muid tayin edilmiştir. Hatta bazen bir müderrise iki muid düşecek şekilde düzenleme yapılmıştır. Muidler aynı zamanda talebenin disiplini ile de meşgul olurlardı (Baltacı, 1977: 33).

Anadolu medreselerinde de muidlik görevi devam etmiştir. Bu durum vakfiyelerden anlaşılmaktadır. Sivas Gök medresesinin vakfiyesine göre, medresede bir müderris, iki muid vazifeli bulunmakta ve 20 kadar talebe de eğitim görmekte idi (Turan, 1993: 123). Anadolu medreselerinde de bir müderrise iki muid düştüğünü görmekteyiz. Bu, aynı zamanda her müderrisin iki yardımcısı vardır anlamına gelmektedir. Bütün bunlardan anlıyoruz ki, Anadolu'daki eğitim müesseseleri her yönüyle mükemmel birer kurum olmuşlardır. Talebenin iyi yetişmesi için düşünülmesi mümkün olan hemen her eksiklik giderilmiş ve iyi bir eğitim için mükemmel bir ortam sağlanmıştır.

5.4.3. Talebe

İslam eğitim ve öğretim tarihinde medresenin esas unsuru talebelerdir. Medreselerde ilim tahsil edenler için değişik kelimeler kullanılmıştır. Arapların "talip" dedikleri medrese öğrencisine, Selçuklular "fakih" ve "mülazım", Osmanlılar ise talibin çoğulu olan "talebe" ve "tüllab" demişlerdir. Ayrıca Farsça'da âlim ve akıllı manasına gelen "danişmend" ve yine Farsça'da yanmış manasına gelen "suhte" kelimesinin bozulmuş şekli olan "softa" kelimeleri ile Arapça'da istidatlı manasına gelen "müsteid" kelimesi de öğrenciler için kullanılmıştır. Bununla birlikte çoğunlukla sıbyan mektebi öğrencilerine "talebe", aşağı seviyedeki medrese öğrencilerine "suhte", yüksek seviyedeki medrese öğrencilerine de "danişmend" denildiği bilinmektedir (Baltacı 1977; Kazıcı 1991). Nitekim XIII. asırda medreseler sayesinde, Konya'da kalabalık bir "danişmend" zümresinin biriktiği kaynaklarda ifade edilmektedir (Baykara, 1985: 90).

İbn Batuta seyahatnamesinde geçen Anadolu'daki medreseler ile ilgili gözlemlerinden, medrese talebelerinin çok itibarlı olduğunu anlayabilmekteyiz. Öyle ki misafir olduğu bir medresede talebelerin müderrislerle aynı sofrada yemek

yediklerini ve başkalarını sofraya hizmeti yaptığını ifade etmektedir (Parmaksızoğlu, 1981: 22–23)

Medreselere alınacak talebelerin gerek zekâ, gerekse bedeni yapı bakımından sağlam olmalarına özen gösterilirdi. Bu sebeple öğrencilerin zekâ testlerinden geçirildiği ifade edilmektedir. Bu durum medreselerde kaliteli eğitim ve öğretimin yapılmasını sağlamıştır. Her ne kadar medrese tahsili için belli bir yaş gözetilmemişse de (Akyüz, 1989: 55) bazı müderrislerin belli ilimlerde öğrenme kabiliyetini göz önünde bulundurarak, belli bir yaş grubundan öğrenci seçtikleri görülmüştür. Çünkü ilim tahsil edecek kişilerin fedakâr olması, dünya ile fazla bağlılığının olmaması gerekirdi. Bütün bunlar, ilim tahsili için medreselere başvuranların genç olmasını gerektirmekteydi. Hatta çoğu zaman talebelerin bekâr olması da istenmiştir. Çünkü evli bir kimse, evlilik hukuku ve geçim derdi gibi işlerle meşgul olacağından kendisini ilme fazla veremezdi.

Medreselerdeki talebe sayısı, çoğunlukla vakfi tesis edenlerin isteklerine bağlı kalmışsa da, bazen sayılar değişmektedir. Bazı kaynaklara göre Anadolu medreselerinde 20 ile 40 arasında talebe bulunmaktaydı (Baykara, 1985: 90). Ancak daha önce kurulan medreselerdeki talebe sayısının, bu rakamların üstünde olduğu bilinmektedir. Mısır medreselerindeki öğrenci sayısının 3 ile 100 kişi arasında değiştiği ifade edilmektedir.

Talebeler, medreselerde planın önemli bir kısmını teşkil eden hücrelerde kalıyor, ders zamanı dershaneye veya dersane olarak kullanılan camiye gidiyorlardı. Öğrencilerin yemek ve giyecek ihtiyaçları, medrese kurucuları tarafından tertip edilen vakıf gelirleriyle karşılanıyordu. Bazı medreselerde öğrencilere ayrıca burs olarak ifade edebileceğimiz harçlıklar da veriliyordu (Parladır, 1987: 165).

Ulaşım imkânlarının iyi olmadığı Ortaçağ İslam dünyasında büyük zorluklara katlanan ilim adamları, yeni birşeyler öğrenmek veya öğretmek maksadıyla uzun yolculuklara çıkmışlardır. İslam âleminde ilim yolculukları, önce hadis toplamak amacıyla başlamış, giderek diğer ilimlerin tahsili için yolculuk yapmak bir gelenek halini almıştır. Talebeler, zamanın ilim merkezlerine, şöhretini

duydıkları bir medreseye veya müderrisin yanına giderler ve burada uzun süre kalarak ilim tahsil ederlerdi (Parladır, 1987: 166).

İbn Haldun Mukaddime adlı eserinde “İlim tahsili için yolculuk yapmanın, muhtelif hocaları bizzat görüp dinlemenin, meslek ve ahlaklarını bizzat takip etmenin, bir yerde kalıp bunları sadece birisinin sözlerinden öğrenmekten daha faydalı olacağını birçok hocaları görüp dinlemekle bilgilerin zihne daha iyi yerleşeceğini” (İbn Haldun, 1986: 163) ifade ederek, ilim görmek için değişik yerlere yolculuk yapmanın önemini dile getirmektedir. Ayrıca zorluklara katlanarak elde edilen bir bilginin, kolaylıkla ele geçirilenden daha iyi muhafaza edileceği de psikolojik bir gerçektir.

5.4.4. Medreselerdeki Diğer Görevliler

Eğitim ve öğretim ile ilgili olarak sadece Mısır medreselerinde “müfid” denilen bir öğretici sınıfın bulunduğunu daha önce ifade etmiştik. Müderris ve müfidin görevlerinden farklı bir mana ifade eden müfidlik, ilim adamlarınca günümüzdeki doçentliğin karşılığı olarak değerlendirilmiştir. Müfid, okutulan dersler üzerine talebenin dikkatini çekmek suretiyle, onların daha iyi yetişmelerini sağlardı. Bu görevin sadece Hadis ilmi ile ilgili olacağı iddia edilmişse de, bunun sadece Hadis ilmiyle ilgili olmadığı ve medrese öğretim kadrosu içinde bir görev olduğunu ifade eden âlimler de olmuştur.

Medreselerde eğitim-öğretim kadrosu dışında da görevliler bulunmaktaydı. Medreselerdeki mescidlerde görevlendirilen imam ve müezzinler ile kütüphane memurlarını da burada zikretmek gerekir. Örneğin Sivas Gök Mederesesi'nin vakfiyesine göre; medresenin mescidinde bir imam, iki müezzin, kütüphanesinde bir “Hafız-ı Küttüb” bulunmaktaydı. Bunların yanında medreselerde, temizlik işlerine bakanlar, yemek yapma ve dağıtmada görevli olanlar gibi hizmet sınıfını teşkil eden, maaşları medrese vakfı tarafından ödenen birçok görevli bulunmaktaydı. Bütün bu hizmetlilere ne kadar para verileceği, vakıf tarafından vakfiyelere kaydedilirdi (Turan, 1993: 123).

5.5. İHTİSAS MEDRESELERİ

İslam dünyasında eğitim ve öğretime tahsis edilen medreseler dışında, Osmanlı öncesi müslüman devletlerde sadece belli branşlarda öğretim faaliyetlerinde bulunan medreseler de vardır. Belli bir alanda eğitim veren bu kurumlara ihtisas medreseleri denilmektedir. Bunlar genellikle üç şekilde tasnife tabi tutulabilir: Darü'l-Kurra, Darü'l- Hadis, Darü't-Tıb.

Kuran ilimlerinin ve kıraatinin öğretildiği medreselere “Darü'l-Kurra” denilmektedir. Bilindiği gibi Kur'an-ı Kerim'in yedi harf üzerine indirilmesi, onun yedi lehçe ile okunmasına sebep olmuştur. Bizzat Hz. Muhammed Kur'an'ı yedi kıraat üzerine okumuş ve bu okunuş şekillerini ashabına okutmuştur (Baltacı, 1977: 14).

İslam âleminde eğitim-öğretim kurumları olarak medreseler devreye girmeden önce hadis öğretiminin evler, mescidler, camiler ve açık hava imla dersanelerinde yapıldığı bilinmektedir. Eğitim-öğretimde medreseler faaliyete geçirilince diğer dini ilimler gibi Hadis ilmi de bu müesseselerde okutulmaya başlandı.

İslam dininin anlaşılması, müslümanların dini ve içtimai hayatlarında yol gösterici olması bakımından Hz.Muhammed'in hadislerinin bilinmesi zarureti vardır. İslam âleminin geleceği ve müslümanlar üzerinde yapacağı tesiri iyi bilen İslam âlimleri ve devlet adamları, hadis öğretimine önem vermişlerdir. Buna binaen, eğitim-öğretim kurumu olarak medreseler devreye girince, buralarda yapılan hadis öğretimi ile yetinilmeyerek, sadece hadis öğretimine tahsis edilmek üzere “Darü'l-Hadis” denilen özel medreseler kurulmuştur (Karacabey, 1992: 227–228).

Bunların dışında İslam dünyasında tıp eğitiminin verildiği özel eğitim kurumları vardır ki adları Darü't- Tıb'tır. Bu eğitim kurumları sadece sağlık alanında özel öğrenciler yetiştiren kurumlardı. Anadolu'da bunlara benzer çok sayıda medrese olduğunu görmekteyiz. Selçuklularda ve Beyliklerde bu medreseler, Darüşşifa, Darüssıhha, Darül-Merza ve Bimaristan gibi adlarla anılmışlardır. Bu eğitim kurumlarının Beylikler döneminde de aynı fonksiyonu sürdürdüklerini biliyoruz.

5.6. MEDRESELERİN SOSYAL FONKSİYONLARI

Beylikler dönemi medreselerinin birçok uygulaması, aynı zamanda bu müesseselerin birer sosyal kurum olduğunu göstermektedir. Medreseler aynı zamanda gelip geçen ilim adamlarının bir uğrak yeri idi. İlim adamları medreselerde aylarca hatta yıllarca misafir edilirdi. Medreselerin imaretlerinde pişirilen yemeklerden medrese personeli ile birlikte dışarıdan gelen ilim ve tasavvuf mensupları da faydalanmaktaydı.

Bu devirde, muhtelif sınıf ve halktan beyler saraylara, tüccarlar hanlara, dervişler tekke ve zaviyelere misafir edilirken, ilim adamları da medreselerde misafir olarak kalırdı. Bundan dolayı büyük medreselerde aşhane ve yatakhane bölümleri bulunmaktaydı. Şüphesiz medreselerde misafir olarak kalanların maksadı bilgilenmek ve bilgilendirmek idi. Bu durum ilim adamları arasındaki ilmi alışverişleri hızlandırmıştır. İlim adamları hiçbir maddi endişeye kapılmadan uzun seyahatlerde bulunarak, ilim yolunda gayret ve çaba sarfetme erdemliliğine kavuşmuşlardır. Medreselerde misafirhane denilen bir bölüm bulunmaktaydı. Burası medreseye gelen misafirlere yemek pişirmek için yapılmıştı. Vakfiyelere göre, görevli müezzinlerden biri minareden fakirlere ekmek atmaktaydı. Görüldüğü gibi Anadolu medreselerinde sosyal dayanışma unsurları da vardı. Bundan, Anadolu toplumunun içtimai dinamiklerinin çok olduğu sonucunu rahatlıkla çıkarabiliriz.

5.7. ANADOLU'DA KURULAN MEDRESELER

Büyük Selçuklu hükümdarı Alp Arslan'ın 1071 yılında Malazgirt Savaşı'nda Bizans ordusunu yenmesiyle Türklerin Anadolu'ya yerleşmesi süreci başladı. Anadolu'da önceleri doğuda sonraları da orta kesimlerde siyasi üstünlük sağlayan Selçuklu Türklerinin yerleştikleri yerlerde zaman kaybetmeden mimari eserler vücuda getirdikleri görülmektedir. Başta camiler olmak üzere inşa edilen mimari eserlerin içinde ilim ve irfan yuvası olan medreseler önemli yer tutmaktadır. Anadolu'da XII. asır ortalarından XIII. asır ortalarına kadarki zaman dilimi içinde birçok medrese kurulmuştur.

Anadolu Selçuklu devleti, zaman zaman İslam dünyasından din ve hukuk adamları getirtmiş; cami, mektep, medrese, tekke, zaviye, kervansaray ve hastaneler kurarak İslam kültürünün kuvvetleşmesi ve yerleşmesi için çalışmıştır. II. Kılıç Arslan, Aksaray şehrini inşa edip askeri zaferler için bir üs haline getirdiğinde, orada sarayı etrafında yaptırdığı medrese, kervansaray ve çarşılara, Azerbaycan'dan getirttiği ilim, sanat ve ticaret erbabını yerleştirdi. (Şeker, 1986: 61)

XII. ve XIII. asırlarda Selçuklu Türkiyesi manevi kültür bakımından oldukça yüksek bir seviyeye erişmiştir. Çocuklara okuma yazma öğretmek amacıyla her mescid yanında tesis edilen ilk mekteplerden başka, her tarafta medreseler açılmıştı. Sağlanan asayiş, artan içtimai refah, sultanların ilim adamlarına ün ve itibar göstermesi bilhassa Moğol istilasının Anadolu'ya sürüklediği âlim, şair ve mutasavvıfların çalışmalarının bu topraklardaki fikri faaliyetlere canlılık kazandırması, bu devir Selçuklu medreselerine haklı bir şöhret kazandırmıştır. (Köprülü, 1991: 65)

Anadolu'da camiler gibi ilk medreseler Danişmendli ve Artuklu topraklarında ortaya çıkmıştır. Büyük Selçuklu geleneğinin Anadolu Selçuklularınca da aynen devam ettirildiğini ve Konya, Kayseri, Niğde, Tokat, Amasaya Erzurum ve Sivas gibi büyük şehirlerde çok sayıda medreseler kurulduğunu görmekteyiz. Dini siyaset hususunda, Büyük Selçuklu devletinin geleneklerine sadık kalan Anadolu Selçukluları, buradaki medreseler ve XIII. asırda çoğalmaya başlayan bir takım tarikatlar nedeniyle bu eğilimleri koruyup desteklediler. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Moğol istilası büyük ölçüde ilim ve sanat erbabının Anadolu'ya göçmesine ve bu ülkede İslami Türk kültürünün gelişmesine sebep oldu. Selçuklu Türkiyesinde devlet muameleleri ve edebiyat Farsça, din ve öğretim dili Arapça, konuşma dili de Türkçe idi. (Turan, 1993: 426)

Büyük Selçuklular döneminden başlayarak medreseler bütün İslam dünyasına yayılmakta ve idareci sınıfı yetiştiren resmi kurumlar durumuna gelmekteydiler. Anadolu'da yapıldığını bildiğimiz en eski medrese, temelindeki bir kitabede 1193 (h.589) tarihi bulunan Kayseri'deki bir medresedir. Anadolu'da Kayseri'deki medreseden daha eski tarihlerde de medreselerin yapılmış olması mümkündür. Ancak XIII. asırda Anadolu'daki medreselerin sayısının oldukça az

olduğu bilinmektedir. Anadolu Selçuklularında ilk medreseler, siyasi istikrarın saklanması için kültür çalışmalarının başladığı II. Kılıç Arslan devrinde kurulmuştur. Memleketin şartları dolayısıyla II. Kılıç Arslan, tahsil görmemiş olmasına rağmen ilim adamlarına son derece hürmet ve itibar gösterir ve onlara, huzurunda münazaralar yaptırırdı. Bundan sonra tahta geçen Anadolu Selçuklu sultanlarının hemen hepsi tahsilli idiler. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in (öl. 1211) en yakın dostu devrin tanınmış ilim adamlarından Necmeddin İshak idi. Bu zat İzzeddin Keykavus zamanında da itibarını muhafaza etmiştir. Bunlardan sonra tahta geçen I. Alâeddin Keykubat ise üstün kabiliyet sahibi, kültürlü bir sultandı. Âlim, şair ve sanatkârlara karşı çok cömert davranır, ilim tahsili için medreseler inşa ederdi. Aynı dönemde yaşayan ve Anadolu Selçuklularına tabi olan Erzincan hükümdarı Mengücekoğlu II. Davud, tabiat, mantık, ilahiyat, matematik ve nücüm (yıldızlar) ilmine vakıf bir insandı. Devrin tanınmış hekim ve tarihçisi Abdülâtif, eserlerinden bazılarını ona sunmuştur. (Yurdaydın, 1988: 81)

Selçuklular, programlarının esasını tefsir, hadis ve fıkıh derslerinin oluşturduğu medreselerin yanında, hastane olarak kullanılan “Darü’ş-Şifa”lar da kurmuşlardır. Buralarda hem tıp eğitimi görülmüş hem de hastalar tedavi edilmiştir. Bunun yanında bazı medreselerde Heyet (astronomi) ilminin tahsil edildiği ve rasat incelemelerinin yapıldığı da bilinmektedir. Medreseler, diğer İslam ülkelerinde olduğu gibi, Anadolu Türk kültürünün önemli temel taşlarından olmuştur. XIII. asırda hemen bütün Selçuklu şehirleri bir veya daha fazla medreseye sahip bulunuyordu. Bu asırda Selçuklu Türkiyesi kültür bakımından oldukça yüksek bir seviyeye ulaşmıştı. (Algül, 1987: 463–464)

Sultan II. Kılıç Arslan'ın son zamanlarında yaptırılan ve vakfiyesi Sultan'ın ölümünden 10 yıl sonra bir tarih taşıyan Konya'daki Altun-Aba medresesi Anadolu Selçuklularından kalma eğitim kurumu olarak bilinmektedir. Bu tarihlerden sonra Anadolu'da yapılan Selçuklu medreseleri umumiyetle bir vakıf müessesesi olarak ortaya çıkmıştır. Devlet ileri gelenleri, varlıklı insanlar, sultan ve hatunlar kendi adlarına medreseler inşa ederek, ihtiyaçların karşılanması için zengin vakıflarla desteklemişlerdir. Düzenlenen vakfiyelerle medreselerin gelir kaynakları ve giderleri

açıkça belirtilmiştir. Anadolu'da çok miktarda kurulmuş bu eğitim müesseselerinin işleyişi hakkındaki bilgileri bugün ancak bu vakfiyelerden öğrenebilmekteyiz.

Anadolu medreselerinde, Nizamiye medreselerinde uygulanan dört mezhep için birer eyvan uygulaması görülmemektedir. Yine bu medreselerde müderrisler için ayrılmış belirli bir mekân yoktur. Bu duruma göre müderrisler medresenin dışında, bir ek yapıda yaşamış olabilirler. Medreselerde daha çok öğrenciler ve idareciler kalmaktaydı. (Sözen, 1970: 85) Selçuklu ve Beylikler devri medreselerinde öğrenci hücreleri genellikle avlunun iki yanına yerleştirilmiştir. Kışlık dershanede ana eyvanın bir veya iki yanında yer almaktadır.

Anadolu medreselerinin vakıf kayıtlarında kütüphane adı da geçer. Bu durum medreselerde kütüphane için ayrılmış odaların varlığını ortaya koymaktadır. Anadolu'nun İslamlaşmaya başlamasından sonra ilk medreseler, daha önce de ifade ettiğimiz gibi Danişmendli, Mengücekli ve Artukluların topraklarında ortaya çıkmıştır. (Uzunçarşılı, 1943: 288) Bundan sonra gelişme devam etmiş ve medreseler camilerden bağımsız olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca Anadolu medreseleri kendi aralarında da farklılıklar sergilemiştir. Bu durum daha çok eldeki malzemenin değerlendirilmesi ile olmuştur. Mesela Güneydoğu Anadolu'nun taş işçiliği ile Anadolu'nun diğer bölgeleri arasındaki işçilik birbirine benzememektedir.

BÖLÜM VI

6.1. BATI ANADOLU TÜRKMEN BEYLİKLERİNDE EĞİTİM- ÖĞRETİM FAALİYETLERİ

XIII. yüzyılın sonunda, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmaya yüz tutması sırasında ve yıkılmasından sonra Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde kurulan beylikler “Anadolu Türk Beylikleri” (Tavaif-i Mülûk) (Merçil, 1976: 122) adıyla bilinir. Köseadağ yenilgisiyle Moğollara bağlı bir devlet haline gelen Anadolu Selçuklu Devleti, varlığını 1308 yılına kadar sürdürmüştür. İlhanlıların Anadolu'ya girmesi, Anadolu'daki mevcut siyasi otoriteyi yok etmiş ve bunun sonucunda Anadolu'nun her yerinde yeni Türkmen Beylikleri kurulmuştur. Bu beylikler, Doğu'dan gelen Türk göçleriyle beslenmişlerdir.

Birçok kaynakta Anadolu Beylikleri namı altında zikredilen beylikler, başkent, kuruluş ve yıkılış tarihleri ile şunlardır:

Menteşe Oğulları Beyliği (Milet), (1270–1424)

Karaman Oğulları Beyliği (Larende) (1256–1487)

Sahip Ata Oğulları Beyliği (Afyonkarahisar) (1280–1380)

Süleyman Pervane Oğulları Beyliği (Sinop) (1276–1322)

Hüsamettin Çoban Oğulları Beyliği (Kastamonu) (1227–1309)

Germiyan Oğulları Beyliği (Kütahya) (1300–1429)

İnanç Oğulları Beyliği (Lâdik-Denizli) (1310–1368)

Eşref Oğulları Beyliği (Beyşehir) (1280–1326)

Osman Oğulları Beyliği (Söğüt-Bilecik-Bursa) (1299–1923)

Candar Oğulları Beyliği(Kastamonu-Sinop) (1292–1461)

Hamid Oğulları Beyliği (Borlu-Eğridir-Antalya) (1300–1423)

Karesi Oğulları Beyliği (Balıkesir) (1310–1361)

Saruhan Oğulları Beyliği (Manisa) (1310–1410)

Aydın Oğulları Beyliği (Birgi) (1320–1426)

Dukadir Oğulları Beyliği (Elbistan) (1339–1521)

Ramazan Oğulları Beyliği (Adana) (1352–1608)

Kadı Burhanettin Oğulları Beyliği (Kayseri-Sivas) (1381,1400)

İzmir Oğulları Beyliği (İzmir) (1390–1426)

Alâiye Oğulları Beyliği (Alliye=Alanya) (1427–1463)

Taceddin Oğulları Beyliği (Niksar) (1378–1425)

Anadolu Beylikleri (tavâif-i müluk), XIII. yüzyılın başından itibaren Anadolu Selçuklu Devleti tarafından Bizans ve Kilikya sınırına yerleştirilen “uç”taki Türkmen beylerince kurulan beyliklerdir. Bunlar, Anadolu Selçuklu Devletine karşı siyasî hâkimiyetlerini güçlendirmek için sürekli mücadele içinde olmuşlar; Köseadağ Savaşı (1243)'nda Anadolu Selçuklularının Moğollara yenilmesiyle de merkezî idare ile bağlarını kopararak bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Beyler, hâkimiyet kurdukları “uç”lardaki kent merkezlerini ele geçirmek suretiyle oraları sahip oldukları bölgenin siyasî ve kültürel merkezleri durumuna getirmişlerdir.

Anadolu Selçukluları zamanındaki fikir hayatı, 1243 Köseadağ savaşı, yani Moğol istilası üzerine maddi ve manevi sarsıntıya uğramıştır.

Moğol istilası zamanında ilim hareketlerinin tamamıyla durduğu iddia edilemezse de özellikle bu akımın yaklaşık olarak 1270'e kadar pek ağır yürüdüğü ve bu tarihten sonra aşamalı olarak tekrar genişlemeye başladığı da reddedilemez (Uzunçarşılı, 1984:209).

Sofiyeye'ye müsait bir siyaset takip eden Anadolu Selçukluları zamanında ve özellikle bu asrın sonlarında, sufiliğin Anadolu'da iyiden iyiye yerleştiğine şahit oluyoruz. İslam âleminde ün bulan büyük mutasavvıflar, Anadolu'da yer bulmuşlar ve muhtelif vasıtalarla ve özellikle manzum propaganda eserleriyle tarikat ve akidelerini yaymaya başlamışlardır ki, bu propagandaların asıl etkileri 14. asırda Anadolu içtimai hayatında göze çarpmaktadır.(Uzunçarşılı, 1984:210)

Anadolu beyliklerindeki fikir hareketlerine ait çok az bilgiyi belli başlı 3-5 kitaptan öğrenmekteydik. Fakat son yıllardaki bulgular, bu alandaki bilgilerimizi oldukça genişletmiştir(Uzunçarşılı, 1984:211).

14. asrın tamamıyla, 15. asrın ilk yarısında Kütahya, Birgi, Tire, Peçin (Milas ilçesinde), Ayaslug, Lâdik(Denizli), gibi Batı Anadolu şehirlerinde yazılan gerek manzum gerekse mensur ilmi, edebi, tasavvufi eserler önemli sayılabilir (Uzunçarşılı, 1984:211).

Bu merkezlerde o dönemde çok sayıda medrese, tekke, zaviye ve vakıf gibi eğitim kurumlarına rastlamak mümkündür. Beylikler dönemindeki medreselerin işleyiş tarzları, yapıları ve fonksiyonları Anadolu Selçuklularının bir devamı gibidir. Bu anlamda Batı Anadolu'da kurulan beyliklerdeki fikirsel canlılık göze çarpar. Bu canlılığın temelinde şüphesiz ki Beylerin ilim adamlarını koruyan, gözeten ve destekleyen tutumları vardır.

Anadolu beyleri ya bizzat ilmi ve edebi akımların başlarında bulunmak suretiyle bu cereyanı teşvik etmişler veya ilim adamlarını koruyarak bunlara destek vermişlerdir. Çoğu Türkçe'den başka bir dil bilmeyen Beyler, yazılan eserlerin daha çok Türkçe olmasına dikkat etmişler, bu şekilde Türkçenin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu nedenle, ilmi eserlerden başka halkın fetihçi hislerini kuvvetlendirmek için bu devirde manzum ve mensur birçok kahramanlık hikâyeleri yazılmış ve halk arasında yayılmıştır(Uzunçarşılı, 1984:211).

Bir taraftan ilim adamlarını getirerek onları ihsan ve iltifatlarıyla teşvik eden, ilmi tartışmalara değer veren Anadolu hükümdarları, diğer taraftan da onların talebe yetiştirmeleri için bugün de kalıntılarını gördüğümüz medrese, kütüphane,

imaret ve misafirhaneler kurmaya önem vermişlerdir. İşte bundan dolayı 14. asırda Anadolu'da her hükümdarın yanında, himayesinde bulunan kıymetli bilim adamlarına rastlamaktayız. Hatta bunların içinden hükümdara gücenip, başka bir hükümdarın yanına giderek büyük hürmetlere tanık olanları ve kendi hükümdarlarının ricaları üzerine naz yapanları bile vardır. (Osmanlı hükümdarına gücenerek Karamanoğlunun yanına giden Molla Fenariye Karamanoğlu, günde 1000 akçe ve talebesine 500 akçe tahsis etmiştir) (Uzunçarşılı, 1984:212).

Anadolu beylerinin bu tarzdaki hareketleri, âlim ve düşünürlerle verdikleri önemi göstermesi açısından çok önemlidir. 14.y.y.'da Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde tıp, heyet, riyaziye, tarih, edebiyat, tasavvuf ve İslamiyete dair eserler yazan âlim, arif, edip ve şairlere rastlamaktayız (Uzunçarşılı, 1984:212).

14. y.y.'da Anadolu Beylerinin irfan hayatına verdikleri önem göze çarpar. Bu asırda, gerek ilmi eserlerin tercümelerinde, gerekse şair ve nazımların şiir ve manzumelerinden, daha çok Farsça eserlerden yararlanıldığı görülmektedir (Uzunçarşılı, 1984:219). Farsça eserlerin birçoğuna ilaveler yapılmış, bu durum da bu tercümelerdeki Arap ve Fars kaidelerin sıkça kullanılmasına ve Türkçenin geleceğini olumsuz yönde etkilemiştir (Uzunçarşılı, 1984:219).

1402 Ankara Savaşı ile Osmanlı istilasından kurtulan Anadolu beyliklerinde, siyasi sıkıntılara rağmen, fikirsel gelişim yine sürmüştür (Uzunçarşılı, 1984:219).

14. asırda, Bursa, Amasya, Karaman, Germiyan, Konya, Kütahya ve Kastamonu şehirleri, bu beyliklerin en kuvvetli ilim merkezleriydi. Sivas ve Kayseri'nin 14. y.y.'ın sonuna kadar devam eden kuvveti zaafa uğramış, Tire, Ayasluğ (Selçuk), şehirleri ise önceki ilmi faaliyetlerini kısmen korumuşlardır.

15. y.y.'ın ikinci yarısından sonra ilim merkezleri yavaş yavaş Osmanlı sarayına ve Osmanlı şehzadelerinin buldukları merkezlere kaymıştır (Uzunçarşılı, 1984:220).

6.2. BEYLİKLER DÖNEMİ DÜŞÜNCE ORTAMI

Gerek Anadolu Selçukluları gerekse Beylikler dönemi, Fuat Köprülü, Paul Wittek, Osman Turan, Claude Cahen ve onları takip eden kuşak tarihçileri tarafından özellikle siyasal tarihleri, kısmen de sosyo-ekonomik yapılan itibarıyla, oldukça iyi incelenmiş olmasına rağmen, bilim ve düşünce hayatı bakımından bu kadar şanslı olmamıştır. Esasen Anadolu Selçuklu dönemi zaten XIII. yüzyıl başlarına kadar, bir yandan Danişmendliler, Mengücekliler vs. diğer Türk feodal devletleriyle, Bizans'la ve Haçlılar'la mücadeleler, diğer yandan İran ve Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya yerleşmeye gelen Türkmen nüfusun problemleri ve nihayet, 1243 sonrası Moğol hâkimiyeti döneminin yarattığı siyasal ve toplumsal istikrarsızlıklarla boğuşma sebebiyle durulmuş, kökleşmiş, istikrarlı bir yapı kazanmış değildir. Devletin I. Alâeddin Keykubad zamanında doruk noktasına eriştiği genellikle kabul edilmekle beraber, II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde üç beş yıl gibi kısa bir sürede süratle istikrarsızlığa doğru kayması ve arkasından Moğol boyunduruğuna girmesi bunu gösterir. Bütün bunlar belirtilen dönemlerde, siyasal, felsefi, dinî alanlarda hareketli ve yüksek bir düşünce hayatının oluşmasını geciktiren, hatta engelleyen önemli faktörler olarak düşünülmelidir. Bunun tek istisnası bu dönem için tasavvufî düşünce alanıdır. Sebebi de açıktır. İkinci bir sebep de bu devirlerde meydana getirilen zaten sınırlı sayıdaki eserlerin tamamının bize intikal etmemiş olmasıdır. Bu itibarla gerek Anadolu Selçukluları gerekse Beylikler döneminin düşünce hayatıyla ilgili olarak, tasavvuf alanının dışında, fazla bir şeyler söyleme imkânına bugün için sahip değiliz. O halde burada ağırlıklı olarak ancak tasavvufî düşünceden söz edebileceğiz. Ancak şunu da hemen ekleyelim ki, bu dönemler tasavvuf düşüncesinin bugüne kadar bütün boyutlarıyla incelenip ortaya konulduğunu söyleyebilmekten de bir hayli uzağız. Türkiye'de tarih araştırmalarının hemen her alanında olduğu gibi, tasavvuf tarihi alanında da belirli moda konular, araştırmalara hâkim olmuştur. Bazan siyasal, bazan ideolojik, hatta turistik veya ticarî sebeplerle öne çıkan bu moda konular. Anadolu Selçukluları dönemi için Mevlâna Celâleddîn-ı Rumî, Hacı Bektaş-ı Veli ve Ahi Evran (bu arada Ahilik), Beylikler dönemi için de Yunus Emre etrafında odaklanmıştır. Bu yüzden Türkiye'de tasavvuf düşüncesi ve tarihi araştırmaları, sistemli bir şekilde yürüyen, problematik konulara eğilen kurumlaşmış araştırmalar olmaktan hayli uzak bulunmaktadır.

Moğol istilası zamanında ilim hareketleri 1270'e kadar pek ağır yürümüş ve bu tarihten sonra tekrar inkişafa başlamıştır. Bu asrın sonlarında tasavvufi manzumelere Mevlevilik, Babilik akidelerini neşreden mesnevilere daha ziyade tesadüf olunması dikkat çekmekte ve bu tarihten itibaren Anadolu'da genişleyerek başlı başına bir tetkik mevzuu olan bir Tasavvuf cereyanı görülmektedir.

Mutasavvıflara uygun ve onlara önem veren bir siyaset takip eden Anadolu Selçukluları zamanında ve bilhassa bu asrın sonlarında sofiliğin Anadolu'da iyice yerleştiğine şahit oluyoruz. Hükümet kurmağa başladıkları vakit zamanların çoğunu memleketler elde etmeğe ve mücadelelere hasreden Anadolu Beyliklerinin ilim hareketlerinin başında bulduklarını ve fikir adamlarını himaye ettiklerini takdirle görmekteyiz. Anadolu Beyliklerindeki fikir cereyanları hakkında bilgilerimiz birkaç kitaba dayanmaktadır. XIV. asrın tamamıyla, XV. asrın İlk yarısında Konya, Kayseri, Niğde, Sivas, Yozgat, Ankara, Sinop, Kütahya, Birgi, Tire, Peçin, Ayasoluğ, Bursa, İznik, Lâdik, Gülşehir, Kırşehir, Amasya gibi Anadolu şehirleri başlıca ilim merkezleri olmuşlardı. Bu şehirlerde yazılan gerek manzum ve gerek mensur ilmi, edebi, tasavvufi ve kahramanlığa yönelik eserlerle hem üst sınıfın hem de halk tabakasının ihtiyaçları tatmin edilmekteydi.

Anadolu Beyleri, siyasî cereyanlar arasında çabalayıp Bizanslılar ve diğer güçlerle mücadele ettikleri sıralarda bile, kendi memleketlerindeki fikri hareketleri ihmal etmemişler ve hatta bu hareketleri geliştirmek için muhtelif beylikler adeta birbirleri ile rekabete girmişlerdir. Kadı Burhaneddin Ahmed'in bu husustaki kadirşinaslığı, Aydınoğlu Mehmet Bey'in İbn-i Melek denilen âlimi himayesi ve daha bunun gibi birçok ilim adamının Türk Beyleri tarafından himayeleri ve bunlara hürmeten Anadolu şehirlerinde medrese, kütüphane gibi müesseselerin yapılması, Anadolu'da Selçukluların son zamanlarında bir duraklama devri geçirmekte olan fikir hareketlerine yeni bir canlılık vermiştir. Öyle ki edip ve şairlerle nakkaş, mimar, oymacı, vs. sanatkârların büyük himayeye mazhar olduklarını da bu hükümdarların yaptıkları müesseselerde bize bıraktıkları kıymetli eserlerden anlamaktayız. (Uzunçarşılı, 1984: 228)

Anadolu'yu ilk olarak fetheden Türkmen Beyleri arasında "Danişmend" yani "bilgin" lakaplı birçok komutan ve devlet adamı olduğu bilinmektedir. Bunlar

ilmi seven ve ilim adamlarını koruyan kimselerdi. Bu bakımdan Anadolu'ya gelip, yerleşik bir hayata geçen Türkler arasında ilmî bakımdan büyük bir canlılık göze çarpmaktadır.

Bu asırda devlet adamları, ilme ve ulemaya çok büyük ilgi göstermiş, onları ilim konusunda teşvik etmişlerdir. On dördüncü asırdaki Anadolu beyleri içinde, Kastamonu Hükümdarı Muzafferüddîn Yavlak Arslan, Sivas Hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed, Aydınöğlü İsa Bey ve Saruhanoğlü İshak Bey ilmî şahsiyet sahibi âlim hükümdarlardı. Bu Beylerin ilim adamlarını gözeten tavırları dikkate değerdir. Bu beylikler döneminde ortaya çıkan eserlerin çokluğu o dönemki fikrî hareketlerin yoğunluğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu eserlerden bazılarına değinecek olursak;

Örneğin Aydınöğlü Mehmet Bey de ilmi ve ulemayı seven bir zattı. Birgi'de kendisi adına bir cami ve medrese yaptırdı. Salebinin 1036 “Afâisü'l-Mecâlis” adlı Peygamberler Tarihi, tıp ilminden “Kitabu Tuhfe-i Mübârızî” ve Farsça “Tezkire-i Evliya” onun adına tercüme edilmiştir.

Aydınöğlü İsa Bey namına Hacı Paşa “Şifâ'ül-Eskâm” adlı tıp ilmine dair bir eser telif etmiştir. Ayrıca Aydınöğlü Beylerinden Umur Bey adına tercüme edilmiş kitaplar da bulunmaktadır. Diğer taraftan XIV. asrın ikinci yarısından itibaren Anadolu'ya bilhassa Orta Asya'dan bir ilmiye ordusunun akışı başlamıştır. Anadolu'daki devlet adamlarının âlimlere gösterdikleri ilgi sayesinde, birçok âlim Anadolu'ya gelmiştir. Bunların bir kısmı yerleşmiş, bir kısmı da bir müddet kalıp gitmiştir. Bu seyahatler neticesinde Anadolu'da ilmi seviye epeyce yükselmiş, Mısır'a ve Şam'a yapılan seyahatler azalmıştır.

Dinî ilimlerin yanında, tıp ve astronomi gibi müsbet ilimler sahasında yetişen birçok âlimin de Anadolu'ya akın ettiğini görmekteyiz.

Bu arada meşhur fakih İbn Melek'in babası da Aydınöğlü Mehmet Bey'in daveti üzerine Maveraünnehir'den Tire'ye gelip yerleştiğini görmekteyiz.

Sayılarını daha da çoğaltabileceğimiz bütün bu örneklerde görüldüğü gibi, idarecilerin ilme ve ilim adamlarına ilgi ve teveccühü, âlimlerin Anadolu'ya

gelmesine ve kuruluş halindeki Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfının çekirdeğini oluşturmasına vesile olmuştur.

XIV. asır, Anadolu'da Türkçe'nin kati ve edebi zaferini kazandığı asırdır. Anadolu'nun bu asırdaki siyasi ve sosyal hayatı, Türk Dili Edebiyatının burada tutunmasına ve yerleşip gelişmesine hizmet etmiştir. Türk boylarının Anadolu'da vatan tutup, Türk çoğunluğunu meydana getirmeleri, Türkçe'nin dolayısıyla Türk Dili ve Edebiyatının yeni vatanda kökleşip gelişmesini sağlamıştır.

Tarihe, Anadolu Beylikleri diye geçen bu küçük devletlerin, Türkçe'ye büyük hizmetleri vardır. Bu beylikleri gerek aralarındaki siyasi rekabet yüzünden gerekse eski ve milli devlet geleneğine uyarak, ilmi ve sanat adamlarına büyük saygı göstermiş onlar korumuş ve böylelikle kendi ülkelerinin diğer ülkelere nazaran üstün olmasını sağlayarak tedbirler almışlardır. Anadolu Beyliklerinde bu bir yarış derecesine varmıştı. Daha önce bölgeyi ellerinde tutan Selçuklu hükümdarları daha çok İran Dili ve Edebiyatına önem veriyorlardı ve yabancı bir kültüre vakıf idiler. Hâlbuki yeni Türk beyliklerini kuran Türk Beyleri, dış kültürle yabancıydılar. Onlar yalnız Türkçe biliyorlar ve Türk Diline hayat verecek bir kültür ve anlayış seviyesinde bulunuyorlardı, tüm ve edebiyat eserlerinin mümkün olduğu kadar Türk diliyle yazılmasına çalışıyorlardı. Diğer taraftan halk edebiyatı gittikçe artan Türk nüfusu içinde yeni ve büyük bir gelişme gösteriyor. Diğer taraftan İnanmış tarikat şairleri saf ve samimi Türk diliyle ilahiler söylüyorlardı. Yüksek zümre sanatkârlarının Türk diline rağbet göstermeleri sonunda Türkçe, Anadolu'da yerli ve yabancı dillere karşı girdiği savaşı kazandı. Bu Türk Kültürü İçin, en az Türk ordularının kazandığı savaşlar kadar büyük ve milli bir netice sağladı.

Karamanoğlu I. Mehmet Bey, Selçuklu hanedanı namına 13 Mayıs 1277'de Konya'da Türkçe'yi Türkiye'nin tek resmi dili olarak ilan etmiştir. Bu suretle Arapça ve Farsça'nın hâkimiyetine büyük bir darbe vurulmuştur. Karamanoğlu Mehmet Bey'in Fermanı Türk Kültür tarihinin mühim hadiselerindendir. Bu olay "Dil Bayramı" olarak her yıl 13 Mayıs'ta Karaman'da Türkiye ölçüsünde kutlanmaktadır.

XIV. asırda Anadolu'da her hükümdarın yanında, himayesinde bulunan kıymetli ilim adamlarına rastlamaktayız. Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde tıp,

heyet, riyaziye, edebiyat, tarih, tasavvuf Müslümanlığa dair eserler yazan âlim, arif ve şairlere rastlanmaktadır. Bunların başında İshak Bin Murad'ın “Müntehda-ı Şifa-i Tıp” adlı eseri gelir. Aydınoglu İsa Bey'in namına “Şifa-ül eskam” adlı eseri Hacı Paşa vücuda getirmiştir. XIV. asırda İslam âleminin en yüksek âlim ve tabibi olan Hacı Paşa'nın sair ilmi eserlerinden başka yine tıbbıa dair “Teshil” adında bir eseri daha vardır. (Uzunçarşılı, 1984: 214)

Aydınoglu Mehmet Bey namına yazılan ve Arapça Peygamberler Tarihi olup Türkçe'ye çevrilen Arais Tercümesi, Hoylu Abdülmümin oğlu Hasan'ın yukarıda ismi yazılan Kastamonu Beyi Muzafferiddin namına kaleme aldığı “Nüztestü-‘lküttab” ile oğlu Emir Mehmed Bey namına aynı eserin muhterem olan “Kavaid Ürresail” adlı Kavaide dair iki eseri ve 1348 de Kütahya'da yazılan “Sahibüs-Seyfi vel Kalem” Molla Fenari'nin kaleme aldığı “Ayn-ül ayan Fatiha suresi” tefsiri bu asırda din, sarf, tarih ve lisana dair yazılmış olan eserlerdir (Uzunçarşılı, 1984: 214–215).

Görüldüğü gibi bu devirde Türkçe Anadolu'daki hâkimiyetini kurmuştur. Arapça ve Farsça'dan tercümele yapılrken diğler taraftan da telif eserle meydana getirmiştir. Beylikler devrinin edebi Türkçe'si Türkçe sözlerin çokluğu, ifadelerin tabiiliğı ile Osmanlı Devri Türkçe'sinden ayrılır.

Beylikler Devri aynı zamanda milli duyguların canlı bir şekilde yaşatıldığı devirdir. Oğuz Türkleri Anadolu'ya gelirken Bozkurt Destanını da beraberinde getirmişlerdir. Fakat bu destan ve diğler hatıraları XIV. yüzyıl başlarında yazılmıştır. Dede Korkut Destanları adını verdiğimiz bu destanlar Türkiye Türklerinin kendi dilleri ile yazmış oldukları biricik milli destanlarıdır.

Ozanlık bilhassa bu destanları anlatmak için yaygın bir meslek haline gelmiştir. (Sümer, 1962: 230–231)

Tasavvuf sahasında da yazılmış bir hayli esere rastlarız. Gülşehirli Şeyh Ahmed tarafından yazılmış olan “Felakname” ve Kırşehir Şeyhi Ahi Evren'in menakibine dair kaleme aldığı manzum Kerameti Ahi Evren ve Mevlana Celaleddin

Rumi'den ilham alarak ilavelerle süslenerek Feridüddin Attar'ın "Mantık-ut-tayr" tercümesi Gülşehir'in tasavvuf vaadinde yazdığı eserlerdendir.

Şeyh Ahmedî'nin zamanımıza nazaran nazmı güzeldir. Nazımlarında sevimli ve cazip üslubu ve tasvirdeki kuvvet ve başarısı göze çarpar.

Âşık Paşa'nın Türkçe'den başka dil bilmeyenlere tasavvuf yollarını gösteren ve Mevlana ile oğlu Sultan Veled'ten ilham alınarak yazılan Garipnamesi'de kayda değerdir.

Anadolu'da Hurufiliğin yayılmasında pek mühim rolü olan ve bu asrın son yarısından zamanımıza kadar Anadolu ve İran'da şöhret bulan Nesimi'nin Divanı da çok önemlidir. Ayrıca Candar hükümdarı Kötürüm Bayezid adına Meddah Mahlash Mevlevî Yusufun yazdığı manzum mesnevisi bulunmaktadır. Bu yüzyılda Yunus Emre'yi de zikretmek gerekir. Mükemmel Divanı ve manzum risalesi olan Yunus, tasavvufî şiiirleriyle XIV. asır ve müteakip asırlardaki mutasavvuf şairler üzerinde pek ziyade müessir olmuştur ki, Said Emre, Kasım, İsmail Ümmî, Yeşhoğlu Sathî kendisinin ilk mutakiplerindendir.

İlmi eserlerde olduğu gibi XIV. asırda mevzuları İran Edebiyatından alınmış olan hikâye ve şiiirlerde rastlanmaktadır. Zaten bu asırda İran edebiyatının bariz tesirlerini tercüme edilmiş eserlerden anlamaktayız. Yalnız bu tercüme edilen eserlerin her bir kısmı aynen tercüme olmayıp, adapte edilmek ve tevsir olunmak suretiyle meydana getirilmiş eserlerdir. Bunların en mühimi, aslı Farisi olan ve Şeyhi Sinan'ın Hüsrev ve şiiirlerini tarzında kaleme alınan "Süheyl-ü Nev Bahar" adındaki romandır ki bu hem tercüme hem de bir adaptasyondur. Ferhenk name-i Sadi tercümesi Gülşehirli olan Mesud Bin Ahmed'e aittir. Aydınoğlu Gazi Umur Bey adına yazılmış bulunan "Kelile ve Dimne" tercümesi de bu zatındır. Bundan başka Germiyanlı Şeyhoğlu Sadrettin Mustafa'nın eserlerini zikretmek gerekir Kenz-ül Kübera ise siyaset ve ahlaka dair yazılmış bir eserdir. Devrinin içtimai hayatını gösteren bu eser Paşacık Ağa bin Hoca Paşa'ya ithaf olunmuştur. Bu eserin yegâne nüshası Fuad Köprülü'nün hususi kütüphanesindedir.

Hikâye tarzında edebi tarzda kaleme alınan veya tercüme olunan eserlerden Geylan Hükümdarı İskender bin Keykavus'un oğlu Geylan Şah'a, Hasayihî Havi Kabusname adlı eseri yazmıştır. Bunu Şeyhoğlu Sadreddin Mustafa Türkçe'ye çevirmiştir. Bu Türkçe tercümeden İbn-i Arabşah, Arapça tercüme yapmıştır. Şeyhoğlu Sadreddin Mustafa tarafından Farsça'dan Germiyanolu Süleyman Şah namına tercüme edilen siyasi ve içtimai hayata dair olan "Kabusname" ile henüz ismi geçen ve yine Şahoğlu tarafından tercüme olunan Merzubanname de bu hükümdar namına yazılmış ve bu asra ait eserlerdendir.

XIV. asırda tıp, riyaziye, tasavvuf ilimlerine yüksek vukufu olan ve şiirlerinde bu asır şairlerinin üstünde olarak başka bir eda ve mükemmeliyet görülen Germiyanlı Ahmedi'nin yazılmış olan ilmi eserlerinden başka, asıl şöhretini idame eden "İskendernamesi" hakkında Tun Yazef tarafından Eski Türk Dili Yadigârı unvanlı bir tetkik, tercüme suretiyle Milli Tetebbular Mecmuasında neşredilmiştir.

Menteşeoğullarından Mahmud Bey'in emri ile doğan, şahin vs. av kuşlarına, av köpeklerine ve özetle avcılığa ait yazılmış bir eseri "Bazname" ismiyle, Farsça'dan Türkçe'ye çeviren Peçinli Mehmed oğlu Mahmud da bu asır sonlarında Anadolu'da yetişen ilim adamlarındandı. (Köprülü, 1983: 340)

Yine bu asırda Saruhanoğullarından Saruhan ve oğlu İlyas Bey ile Saruhan'ın kardeşi Ali Bey'in ve bilhassa İshak oğlu Hızırşah'in pek çok ilmi ve içtimai müesseselere ait vakıfları olduğunu söylemek gerekir. Yine bu Saruhan ailesinden Yakup Bin Devlet Han namına da Kitab-ı Bahname-i Sahî isimli, Salahüddin isiminde bir âlimin Farsça'dan tercüme ettiği bir eser vardır ki adı K.Nasiri Tüsi'dir.

İslam ideolojisinin bu devirdeki ürünleri arasında Siyer Kitaplarını, Hz. Fatma'ya, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e, Kerbela faciasına ait eserleri ve mevlüt kitaplarını sayabiliriz. Peygamber ve Ehli Beyt'e ait olan eserler bu İslam muhitinde büyük bir rağbet görüyordu.

XIV. asırda Anadolu Beylerinin irfan hayatına büyük önem verdikleri anlaşılmaktadır. Bu asırda gerek ilmi eserlerin tercümelerinde ve gerek şair ve

nazımların şiir ve manzumelerinden, daha çok farisi eserlerden istifade edildiği görülmektedir.

Birçok İranlı âlim ve şairin Türkçe'ye tercüme olan eserlerinden bir kısmının aynen değil ilavelerle dilimize geçmiştir. Aynen tercüme eserler ise büyük bir başarıyla Türkçe'ye nakledilmiş fakat fazla miktarda yapılan tercüme yüzünden birtakım Arap ve Fars kaidelerinin alınması Türkçe'nin geleceğini sarsıntıya uğramıştır.

XV. asırda XIV. asıra nazaran gerek ilim şubelerinde ve gerek edebiyat ve şiir alanlarında telif ve tercüme suretiyle daha ziyade tekâmül etmiş eserlerin varlığını görmekteyiz. Bilhassa bu asırda 1402 Ankara Savaşından sonra yarım asırlık geçici bir süre için, Osmanlı hâkimiyetinden kurtulan Anadolu Beyliklerinde siyasi karışıklıklara rağmen fikir cereyanları yine devam etmekteydi.

Büyük ilim adamlarını etraflarına toplayarak onları himaye eden Karaman, Germiyan ve Kastamonu sarayları bu asrın ilk yarısında ise bütün bu kuvvet artık tamamıyla Osmanlı sarayına ve Osmanlı şehzadelerinin buldukları merkezlere kaymıştır. 1420'den sonra bir kısmı Osmanlıya geçen bu beyliklerin, geri kalanları da aşağı yukarı 1470'e kadar Osmanlı idaresi altına alınmış olduğundan bu tarihten itibaren ilim ve fikir adamlarının Osmanlı sarayına ve vilayetlerdeki Osmanlı şehzadeleri etrafına toplanmalarını doğal görmek gerekir.

Germiyan hükümdarı II. Yakup Bey devri, ilim ve fikir hayatı bakımından pek canlıdır. Daha sonra Osmanlı şairleri arasında görülen; Şeyhoğlu Mustafa, Ahmedi, Ahmed-i Dai ve Şeyhi Sinan Germiyan sarayında yetişmişlerdir. Yine XV. asırda Menteşe Beyliğinin Milas, Muğla, Beçin ve Balat şehirlerinde zamanına göre fakülte derecesinde yüksek dereceli medreseler vardı.

Ahmed Gazi'nin Peçin'de bir medresesi vardı. İlyas Bey zamanında Menteşe Sarayında bu Bey'e ithaf edilmiş ve ona nisbetle "İlyasiye" adı verilen bir tıp kitabı yazıldı. Saruhanoğullarının da Türkçe'nin kullanılmasına büyük hizmetleri olmuştur. Özellikle Yakup Bey, Devlethan'ın emriyle Nasreddin Tüsi tarafından 18

bab üzerine tertip edilmiş olan Behname'nin Türkçe'ye çevrilmesi dikkate değer bir hizmettir.

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı üzere 13, 14 ve 15. Yüzyıllarda Anadolu'da ilim ve fikir hayatı oldukça canlıydı. Bunda da ilim adamlarını ve âlimleri koruyup gözeten Beylerin önemli rolleri bulunmaktadır. Şimdi de Batı Anadolu Türkmen Beylikleri'nin kültürel hayatlarını ayrı ayrı ele alalım.

6.2.1. Mentешеoğulları

Güneybatı Anadolu'da, bölgeye deniz yoluyla gelen ve iç bölgelere doğru ilerleyen Türkmenler Mentеше Beyliği'ni(1280–1424) kurmuşlardır. Mentешеoğulları, daha çok Ege denizinde faaliyet göstermişlerdir. Bu beylik döneminde ortaya çıkan ilmi ve edebi ürünler bu beyliğin kültürel faaliyetleri hakkında bize önemli ipuçları vermektedirler. Örneğin, Mentеше Beyi İlyas Bey, İlyâsiyye adında Arapça bir tıp kitabı yazdırmış, sonra bunu Şirvanlı Mahmud oğlu Mehmed, Türkçeye çevirmiştir. Yine Mentеше Beyi Mahmud Bey'in emriyle avcılığa ait Farsça bir eseri Bâznâme adıyla Peçinli Mehmed oğlu Mahmud Türkçeye çevirmiştir.

Edebi açıdan Mentеше sarayı, Aydın sarayından çok geri kalmıştır. 14. yy'ın ortalarında Mesud İbn Ahmed adında biri Acemlerin üç manzum eserini Türk dilinde çevirmiş bunun dışında da hükümdar ailesinin yaptıkları, epik şarkılarla anlatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Kadı-i Balat ünvanıyla Balat'ta bulunan bir kadı olan ve Arapça sentaks hakkındaki bir risalenin şerhine kıymetli bir haşiye yazmış olan ilahiyatçı Abul-latif'in faaliyeti de yine İlyas bey'in zamanına rastlar. Bu kişinin babası Şam'da hatip olmuş ve onun için de 'Hatib ad-Dımişk' lakabını almıştır. Buradan anlayacağımız şey, demek ki bu beylik, bu devirde İslam cemaatinin bir eyaleti gibi sayılmış nitekim buranın çocukları da orada eğitimlerini devam ettirmek üzere büyük İslam merkezlerine gidiyorlardı (Witteck, 1944:116).

Mentешеoğullarından Mahmud Bey'in emriyle, doğan, şahin vs. av kuşlarına, av köpeklerine ve özetle avcılığa ait yazılmış bir eseri, 'Bazname' ismiyle, Farsça'dan Türkçe'ye çeviren Peçinli Mehmed oğlu Mahmud da bu asrın sonlarında Anadolu'da yetişen ilim adamlarındandır (Uzunçarşılı, 1984:217)

Peçinli Mahmud'un içinde 'melce-i ulema-i azam' diye övülen Mentешеođlu Mahmut adına yazmış olduğu 'Bâzname' de hami beyin müelliften mukaddimesinde naklettiği "bu kitap, benim için Türkiye döndürürürsen azim minnet ola" sözleriyle istemiş olduğu, Acemce'den yapılmış bir tercümedir. Yine İbn-i Batuta da Aydınoğlu Mehmet Bey adına Birgi'de yazmış olduğu hadislerin, bu bey tarafından maiyetindeki âlimlerden birine Türk dilinde şerhedilmesi emri verildiği anlatılıyor. Buradan, Mentеше Beyleri'nin Arapça ve Farsça'yı çok iyi bilmediklerini anlamaktayız (Witteck, 1944:115)

Menteşeoğlu İlyas Bey adına 'İlyasiye' namıyla tıptan Arapça bir kitap yazarak sonra bu eserini İlyas Bey'in emriyle Türkçe'ye çevirmiş olan Şirvanlı Mahmud oğlu Mehmed, dönemin ünlü şahsiyetlerindendir(Uzunçarşılı, 1984:222). İlyasiyye bir tıp el kitabıdır. Bununla birlikte, beyler ilmi ve edebi bilgilerine rağmen Arapça ve Farsça dillerini yeteri kadar bilmiyorlardı. Bunun kanıtı, bu tıp eserinin Türkistan'ın Harezm bölgesinden fukaha tarafından çevrilmiş olmasıdır. Beyler, Türkçe tercüme istemişlerdir. Buna kanıt olarak, 'İlyasiyye' adlı eser İlyas Bey'in arzusu üzerine Türkçeye çevrilmiştir (Witteck,1944:115).

Dönemin ünlü seyyahı İbn Batuta, Peçin'in güzel binalar ve mescitlerle dolu olduğunu ve Mentешеođlu Orhan Bey'in orada bir cami inşasına başlayıp henüz son bulmadığını ve burada Orhan Bey ile mülakat ettiğini yazıyor.(Uzunçarşılı,1929: 162)

Peçin'in iç kalesi dışında Mentешеođlu Gazi Ahmet Bey'in medresesi ve içinde de türbesi vardır. Medrese kapısı geniş ve cephe kısmı müzeyyendir. Bu kısımda geniş bir mermer medhal vardır. Medrese cephesi yontma taşlarla yapılmıştır. Medrese kapısının üzerinde sülüs hat ile yazılmış 5 satırlık bir kitabe vardır.(Uzunçarşılı,1929: 162) 1375'te Peçin'de yapılan Ahmet Gazi Medresesi, yüksek İslam mimarisinin mütevazı bir örneği sayılır(Wittek, 1944:118)

Medrese on odadan oluşmaktadır, odaların pencereleri yoktur. Odaların üzerine taş bir merdiven ile çıkılır(Uzunçarşılı,1929: 163).

Peçin, gerek Orhan Bey gerekse Gazi Ahmet Bey zamanında çok canlı bir merkez olmuş ve bu hükümdarların yaptırdıkları eserler burayı adeta ihya etmiştir (Uzunçarşılı,1929: 165).

Menteşeoğulları milli dile de önem vermişlerdir. Hükümdar Mehmet bin İbrahim Bey'in Becin'i (Mahmut İbn Mehmet) isminde bir âlime Farsçadan tercüme ettirdiği 'Bazname' bunun en açık delilidir.(Uzunçarşılı, 1929: 177).

Beyliklerde yetişen müderrislerin çoğu İstanbul, Edirne ve Bursa gibi yerlerdeki medreselere gitmişler, bu durum da beylik topraklarındaki eğitim öğretim faaliyetlerini zayıflatmıştır.

Örneğin yukarıda Hızırşah'ın oğlu molla Muhyiddin derviş Mehmet'i II. Mehmet zamanında Bursa'daki sultan medresesinde müderris olarak görmekteyiz. Bununla beraber Muğla Evliya Çelebi'ye göre on yedinci yüzyılda da sayısı azımsanmayacak kadar medrese ve okula sahiptir. Evliya Çelebi, Muğla'da yedi medrese ve on bir mektebin varlığından bahsetmektedir. Bu rakamlar da buralarda yüksek bir eğitim öğretim faaliyetlerinin olduğuna bir kanıttır. Yine Balat medresesi de ünlü bir adamın, İznikli Molla Işık Kasım'ın kısa süren bir tedris kürsüsü olarak karşımıza çıkmaktadır (Witteck, 1944:117).

Menteşeoğullarının bilime, eğitime verdikleri önem, yaptıkları medreselerden anlaşılmaktadır. Örneğin Ahmet Gazi, Milas ve Beçin'de 1375 tarihli bir medrese yaptırmıştır(Uzunçarşılı, 1984:74)

Yine Ahmet Gazi'ni Meyri (Fethiye) de başka bir medresesi daha vardır. Fatih Sultan Mehmet zamanında Venediklilerle yapılan bu savaşta bu medrese harap olmuş ve sonra Hacı İvaz isimli biri bunu Seki yaylasında yaptırmıştır(Uzunçarşılı, 1984: 74)

Menteşe Beyi İlyas Bey döneminde beyliğin ilmi açıdan büyük bir hamle yaptığını görmekteyiz. İlyas Bey yaptırdığı medreselerle eğitime verdiği önemi bir anlamda ifade etmiştir. İlyas Bey'in Balat'ta yaptırmış olduğu 1404 tarihli cami Türk eserlerinin en önemli eserlerindedir. Bundan başka yine orada imaret ve medrese, Muğla'nın Turgut nahiyesinde cami, Beçin'de medrese yaptırmıştır. İlyas Bey adına

Şirvanlı Mehmet bin Mahmut tarafından İlyasiyye ismini verdiği bir tıp kitabı vardır. Bu müellif Mahmut Bey adına da Bazname tercüme ettirmiştir (Uzunçarşılı, 1984: 80).

Menteşe Beyliğinin Milas, Muğla, Beçin, Balat şehirlerinde zamanına göre fakülte derecesinde vasıflı medreseleri vardı. Mentешеoğulları, Türkçeye de hizmet etmişler ve namlarına Türkçe eserler tercüme ettirmişlerdir. Palatya Beyi Mahmut Bey ile İlyas Bey namlarına tercüme edilen “Bazname” ve “İlyasiyye” bunlardandır.

6.2.2. Aydınogulları

Batı Anadolu'da kurulan beyliklerden biri de Aydınogulları Beyliği'dir (1308–1426). Bu beylik Umur Bey zamanında Adalar Denizi ve Mora sahillerine yaptığı deniz seferlerinde başarı elde etmiştir. Aydınogulları beyliğinde yaşamış olan fikirsel zenginliği çoğunlukla Arap seyyah İbn Batuta'dan öğreniyoruz. İbn Batuta'nın Aydın'daki izlenimleri son derece kıymetlidir bizim için. Örneğin İbn Batuta, Birgi'yi ziyaret ettiği zaman Aydınoglu Mehmet Bey'in ilim sahibi olduğunu söylemekte, kitabelerdeki kayıtlar da bunu teyit etmektedir (Uzunçarşılı, 1929:120). Ayrıca İbn Batuta şiddetli sıcaklıklar nedeniyle Mehmet Bey'in Bozdağ'daki sayfiyesinde olduğunu ve müderris Muhittin ve Kadı İzzetin Feriştî ile görüştüğünü seyahatnamesinde belirtmiştir.

Yine bu dönemde Aydınoglu Umur Bey'in namına Mesut isminde bir müellif tarafından “Kelile ve Dimne” adındaki bir eser Türkçeye çevrilmiştir. Kelile karga Dimne de çakal anlamındadır. Bu hikâye önce Farsçaya, Farsçadan da Türkçeye çevrilmiştir (Uzunçarşılı, 1929:130).

Aydınoglu İsa Bey de akıllı âlim bir hükümdar olup, ilim ehlini korurdu. (Uzunçarşılı, 1929:133) Hacı Paşa namıyla bilinen Türk tabibi, meşhur “Şifaül'eskam ve Devaülalam” ismindeki eserindeki eserini 1380 tarihinde Ayasoluğ da yazarak İsa Bey'e ithaf etmiştir. (Uzunçarşılı, 1929:134)

1380'de Aydınoglu İsa Bey'in namına “Şifaül'eskam ve Devaül alam” isimli bilinen kitabın yazarı Hacı Paşa'nın eseri zamanına göre ilmi değeri olup bunun bir özeti şeklinde “Müntehab-ı Şifa” adlı bir eseri vardır. Eser üç kısımdır:

1-Tıbbın ameli ve ilmi kısmından bahseder.

2-Gıdalar, şuruplar ve edviyeler,

3-Bu kısimsa hastalıkların nedeni ve alametlerinden bahseder. Bu eserde Aydınolu namınadır.(Uzunçarşılı, 1984:212)

Aydınolu Mehmet adına yazılan ve Arapça peygamberler tarihi olup Türkçeye çevrilen “Arais” de önemlidir(Uzunçarşılı, 1984:213).

Aydınolları'nın cami, türbe, medrese olarak Birgi Tire ve Ayasoluğ da mimari eserleri görülür.(Uzunçarşılı, 1984:119)

“Hüsrev ve Şirin” tercümesi Yakup bin Mehmet tarafından 1367'de Aydınolu İsa Bey'e ithaf edilmiştir. Bunun yanında Bizans tarihini yazan Dukas'ın babası yüksek bir âlim olup Bizans'tan kaçarak İsa Bey'in yanına sığınmış ve İsa Bey tarafından kabul edilerek hakkında pek çok lütufta bulunulduğunun bizzat oğlu Dukas beyan etmektedir.(Uzunçarşılı, 1984:113)

Aydınolları Beyliğinde Tire, Birgi, Ayasluğ(Selçuk) gibi yerlerin çok önemli birer ilim merkezi olduklarını görmekteyiz.

İbn Batuta'nın Birgi'yi ziyaret ettiği sırada edindiği izlenimler son derece önemlidir. İbn Batuta, Aydınolu Mehmet Bey ile görüştüğünü ve gördükleri karşısında çok etkilendiğini söylemiştir. Kendisine verilen değer karşısında çok etkilenen İbn Batuta'nın notları bizlere Aydınolları Beyliğinde ilime verilen değeri gözler önüne sermektedir.

Aydınolları'nda yetişmiş çok sayıda âlim vardır ki bunlardan belki de en tanınmış başkent kadısı İbni Melek'tir. Asıl adı İzzettin Feriştah olan bilgin, daha çok İbni Melek takma adıyla tanınmıştır. Bu şahsiyet ayrı olarak daha sonraki bölümlerde ele alınacaktır.

6.2.3. Germiyanogulları

Başka bir Batı Anadolu Türkmen Beyliği olan Germiyanogulları varlıklarını Kütahya çevresinde sürdürmüş bir beyliktir. Bu beylik döneminde de ilmi ve kültürel faaliyetlerin çok canlı bir şekilde varolduğunu görmekteyiz. Burada yetişen şair ve yazarların Türk dili ile verdikleri eserler, Beylikler devrinin en önemli dil yadigârlarıdır. XIV. yüzyılda Şeyhoğlu Mustafa, Şeyhî Sinan, Ahmedî ve Ahmedî-i Daî gibi yazar ve şairler çeşitli alanlarda eserler vermişler ve XV. yüzyılda Anadolu'da Oğuzca'ya dayalı bağımsız bir Türk edebî dilinin doğmasına önyak olmuşlardır.

Şair ve âlim Germiyanlı Ahmedî'nin tıpla ilgili kaleme aldığı “Tervih-ul ervah” isimli manzum eseri önemlidir. Bu eseri Yıldırım Beyazid'e ithaf etmiştir(Uzunçarşılı, 1984:212).

Anadolu beylerinde Germiyan hükümdarı İkinci Yakup Bey'in saray ve fikir adamları için verdiği değer 14. asırda babasının zamanındaki kuvvetini muhafaza ediyordu. Ahmet Dai, Şeyhi Sinan, İshak Fakih gibi 15. y.y.'ın büyük âlim ve şairleri bu sarayda himaye görüp yetişmişlerdir. Bunların içinden yüksek bir âlim olan İshak Fakih'in bir eseri olup olmadığı belirsizdir ancak bu zatın Süleyman Şah ve oğlu Yakup Bey zamanlarındaki ilmi ve siyasi nüfuzu olduğunu bilmekteyiz (Uzunçarşılı, 1984:222).

Türk edebiyat ve şiir dünyasında “Şeyh-üş şuara” adıyla anılan Şeyhi Sinan, hem ilim hem de şiir alanındaki başarısıyla zamanın en ileri gelen şahsiyetlerindendi. II. Yakup Bey'in müsahip ve tabibi olan ve beyinin vefatına acıklı mersiyeler söylenen Şeyhi, Osmanlı hükümdarı Çelebi Mehmed'in Yakup Bey'den ricası üzerine Osmanlı sarayına geçmiştir (Uzunçarşılı, 1984:222).

Yine Germiyanlı olup Yakup Bey'in sarayında yetişen Ahmet Dai'nin, Şeyhi gibi tasavvufla ilgili bir “Tabirname” tercümesi vardır. Yakup Bey'in emriyle Farsça'dan Türkçe'ye çevrilen ve rüya tabirine ait olan bu eserin aslı Arapça olup sonradan Farsça'ya çevrilmiş ve oradan da Yakup Bey'in emriyle Ahmed Dai Türkçe'ye tercüme etmiştir.

Yakup Bey ilim ve fikir adamlarını koruma hususunda babasının izini takip etmiş, Türkçe'nin gelişmesine katkıda bulunmuş, Türkçe imaret vakfiyesini güzel bir yazı ile zamanının imlasıyla hat ettirerek, imaretinin duvarına koydurmuştur. Bu Türkçe vakfiye gerek imla ve gerek dil bakımından incelemeye değerdir. 15. y.y.'ın ilk yarısına ait kıymetli vesikalardandır (Uzunçarşılı, 1984: 53)

Yine Germiyanoglu Süleyman Şah da ilime çok değer vermiş bir şahsiyetti. Süleymanşah öldüğünde yaptırmış olduğu Gürhane medresesine defnedilmiştir. Süleymanşah ilim adamlarıyla çok alakadar olmuştur. Kendi zamanında Ahmedî, Şeyhoğlu Sadruddin Mustafa, Ahmed Dai gibi âlim ve şairler, onun meclisinin müdavimiydiler. Şeyhoğlu Süleymanşah adına "Hurşidname"yi manzum olarak kaleme almıştır. Bu manzumede Süleymanşah, mütevazı, mültefit ve anlayışlı olarak sıfatlandırılmıştır. Şeyhoğlu, Süleymanşah'ın emriyle Farsça "Merzubanname"yi Türkçe'ye çevirdiği gibi yine Süleymanşah'ın arzusuyla "Kabusname"yi de Farsça'dan Türkçe'ye tercüme etmiştir.

Ahmedî "İskendername" isimli eserini Süleymanşah namına manzum olarak kaleme almış ise de Süleymanşah'ın ölümüyle buna Al-i Osman kısmını da ekleyerek 1390'da tamamlamış ve sonra Yıldırım Beyazid'in oğlu Süleyman Çelebi'ye ithaf etmiştir (Uzunçarşılı, 1984: 46).

6.2.4. Saruhanogulları

Saruhan Beylerinin memleketin değişik şehir ve kasabalarında vakıflar vücuda getirdikleri görülmektedir. Bunlardan 1407 yılında Yakup Bey bin Devlet Han bin Saruhan tarafından yaptırılan Arapça Taş vakfiyesi önemlidir (Uzunçarşılı, 1984: 89)

Saruhanogullarından Saruhan ve oğlu İlyas Bey ile Saruhan'ın kardeşi Ali Bey'in ve özellikle İshakoğlu Hızır Şah'ın pek çok ilmi ve içtimai müesseselere ait vakıfları olduğunu söylemek gerekir. Saruhan ailesinden Yakup bin Devlethan namına da (Kitab-ı Bahname-i Şahi) isimli Salahuddin isminde bir âlimin Farsça'dan tercüme ettiği bir eser vardır. Eserin aslı Nasiri Tusi'nindir (Uzunçarşılı, 1984:218).

14. y.y.'in sonlarında memleketinde ilmi ve içtimai müesseseler yaptıran Saruhanoğullarından İshak Bey'in oğlu Hızır Şah Bey de babası gibi zaviye ve cami yaptırmıştır. Müellifi meçhul olup üzerinde “Hızır bin İlyas bin Saruhan” tuğrası olan “Kitab-üş Şatranç” adlı kitap bu hükümdar namına yazılmış ve o günün kütüphanesi için yazılmış olacaktır(Uzunçarşılı, 1984:223)

Yukarıda adından bahsettiğimiz eserler ve yaratıcıları Batı Anadolu Beylikleri dönemindeki edebi ve ilmi canlılığın kanıtlarıdır. Bu eserler, beylerin, kültür, sanat ve bilimi himaye ettiklerini göstermeleri yanında Türkçe yazan şair ve yazarları koruduklarının önemli delilleridir. XIII-XV. yüzyılda, tefsir, fıkıh, tasavvuf, tarih, tıp, ahlak, şiir ve edebiyat alanında yazılmış yüzlerce telif ve tercüme eser, bu dönemin kültür ve sanat hayatı hakkında önemli ipuçlarını vermektedir.

6.2.5. Beylikler Döneminde Ulema-Ümera Münasebetleri

Türklerin geleneklerinde hocaya hürmet, adeta bir ibadet saygısı ile atbaşı giden geleneklerdendir. Orta Asya'da “ata” diye yere göğe konmayan hoca, Selçuklularda “atabek” olmuş, Osmanlı Türklerinde ise “hoca” söylenişi ile asırlar boyu, sevgi ve saygı tahtında saltanat sürmüştür.

Türklerde hoca-talebe bağının topla tüfekte yıkılmaz bir metanet göstermesi belki de fikir ve ruh terbiyesinin temel taşlarından birisidir. Hoca atta, talebeleri etrafında medreseye gidişler, aynı şekilde hocanın etrafında mektepten dönüşler, hep kitlenin iligine işlemiş, hoca sevgisinin bugün dahi hafızalarda saklı kalmasına vesile olmuştur (Baktır, 2002: 560).

Türk tarihi boyunca ilmiye sınıfı idarecilerden genellikle hürmet ve saygı görmüşlerdir. Ancak bu münasebetlerin zaman zaman karşılıklı olarak gerildiğini, bazen de çok acı vakıaların yaşandığını görmekteyiz.

İslam tarihinde ilmiye sınıfı, genelde idarecilerden ilgi ve saygı görmüşlerdir. Ulemanın sultanların yanlış icraatlarını tasvip etmeyip zaman zaman eleştirdiklerini, bunun neticesi olarak da karşılıklı sıkıntıların yaşandığı bilinmektedir.

On dördüncü yüzyılın ortalarında Anadolu'yu dolaşan İbn Batuta'nın yazdıkları Anadolu'daki ulema-ümera münasebetleri açısından oldukça manidardır. Kendisi daha çok bir seyyah olarak meşhur olmakla birlikte, ilmiyye sınıfına mensup birisi olduğu yazdıklarından anlaşılmaktadır.

İbn Batuta, seyahatinin başında Anadolu'yu şöyle tavsif ediyor: “Bilâd-ı Rum denilen bu ülke dünyanın en güzel memleketidir. Tanrı güzelliklerini öteki ülkelere ayrı ayrı dağıtırken, burada hepsini bir araya getirmiştir. Burada dünyanın en güzel insanları, en temiz kıyafetli insanları yaşar ve en nefis yemekler pişirilir.” “Ülke halkı İmam Ebû Hanîfe mezhebinden olup Ehî-i Sünnettir” (Parmaksızoğlu, 1981: 4).

İbn Batuta, Anadolu'da seyahati boyunca Türk beyleri tarafından ağırlanır, ihsanlarda bulunulur ve bütün ihtiyaçları karşılanır. Vardığı her yerde ya medreseye ya da bugün sivil toplum kuruluşu diyebileceğimiz Ahi teşkilatının o beldedeki tekkesinde misafir edilir. Hatta bazen Ahilerin onu misafir etmek için aralarında kavgaya varan tartışmalar çıktığı ve kura çekilerek işin tatlıya bağlandığı görülür.

Bu bakımdan İbn Batuta, Ahiler hakkında özel bilgi verme ihtiyacı duymuş ve özetle şunları kaydetmiştir:

“Ahiler, Anadolu'ya yerleşmiş bulunan Türklerin yaşadıkları her şehir, kasaba ve köylerde bulunmaktadırlar. Memleketlerine gelen yabancıları karşılama, onlarla ilgilenme, iâşe ve barınmalarını karşılama onların vazifesidir. Ahi, evlenmemiş bekâr ve sanat sahibi gençlere verilen isimdir. Onlardan birisi, bir tekke yaptırarak burasını halı, kilim gibi gerekli araçlarla donatır. Gündüzleri geçimlerini sağlamak için çalışırlar, kazandıklarını tekkeye teslim ederler. Toplanan bu para ile tekkenin ihtiyaçları karşılanır. O sırada beldeye gelmiş bir yolcu varsa, gidinceye kada misafir edilir” (Parmaksızoğlu, 1981: 7-8).

Bu dönemde âlimlerin, çokça seyahat etmelerinin sırrını da böylece öğrenmiş oluyoruz. Bir bilgin, bir şehre vardığı zaman bütün ihtiyaçları karşılanıyor, hediyeler takdim ediliyor, hatta bir başka yere yapacağı yolculuk için ihtiyaç duyacağı şeylet de temin ediliyordu. Nitekim bu dönemde yetişen meşhur âlimlerin çoğunluğunun Mısır, Şam, Bağdat, Mekke, Medine gibi ilim merkezlerine uğradıklarını görmekteyiz.

İbn Batuta, Antalya Sultanı Hızır Bey'i sarayında ziyaret edip, bazı hediyeler aldıktan sonra Eğridir'de müderris Muslihiddin'in medresesine misafir olur.

Müderriş Muslihiddin, Mısır ve Suriye’de okumuş, bir süre Irak’ta kalmış, zamanın nadir yetişen âlimlerinden idi. Diğer taraftan Eğridir Beyi de bir süre Mısır’da kalmış hacca gitmiş bir kumandan idi. Ramazan ayını orada geçirdikten sonra birçok hediyeler ile yoluna devam etmiştir. (Parmaksızıoğlu, 1981: 10–11)

Denizli’ye vardıklarında ahiler onları misafir etmek için aralarında tartışmaya girerlerse de sonunda kura çekilerek Öncelik hakkını birisi alır. Denizli hükümdarı Yenene Bey de onlarla ilgilenir ve Kastamonulu Alaaddin Fakih’le bazı hediyeler gönderir (Parmaksızıoğlu, 1981: 15–17).

Milas Hükümdarı Orhan Bey de, genellikle fakih ve bilginlerle bir arada bulunur, onlara büyük değer verir, fakihlerin bir grubunu daima beraberinde alıkoyardı. Nitekim çeşitli ilimlere vakıf, erdem sahibi fakih el-Harezm bunlardan birisiydi. Harezm, Ayasluga gidip bu beldenin hükümdarıyla görüşüp, onun hediyelerini kabul ettiği için Sultan ona kırılmıştır. Harezm, Sultanın kendisi hakkındaki bu kötü intibasını gidermek için İbn Batuta’dan yardım istemiş, o da elinden gelen yardımı göstermiştir (Parmaksızıoğlu, 1981: 19).

İbn Batuta, Ahi tekkelerinde ağırlanıp hediyeler alarak, Konya ve Karaman’a uğrayıp, Niğe Aksaray zerinden Kayseri’ye gelir. Bu sırada Kayseri’de Alaaddin Eretna Beyin kadınlarından erdemi ve keremkarlığıyla tanınmış Taga Hatun oturmaktadır. Kendisine ulu anlamına gelen “Ağa” diye hitap olunurdu. İbn Batuta’yı ayakta karşılar yemek ikram ettikten sonra bazı hediyelerle gönderir (Parmaksızıoğlu, 1981: 24). Bu hadise, bu dönemde kadınların devlet idaresinde ne kadar aktif olduklarını göstermesi açısından önemlidir.

Kayseri’den Sivas’a vardıklarında Alaaddin Eratna Bey onları davet eder ve sarayın girişinde karşılar. Alaaddin Bey, bilginlere değer veren, kendisinin de güzel Arapça konuştuğu ifade edilen, âlim bir Türk Bey’i idi. İbn Batuta’yı misafir ettikten sonra, kendi ülkesindeki bütün görevlilere yazdığı bir emirnameyle, ihtiyaçlarının karşılanması hususunda ilgilenilmesini emretmiştir.

İbn Batuta’nın son olarak Birgi intibalarını vermek istiyoruz. Seyyahımız, Birgi’de önceden tanıdığı mderriş Muhyiddin’e misafir olur. Mderrişin giyim ve

kuşamı, etrafını saran talebeleri, içinde havuzlar bulunan bahçe ortasındaki köşkü onun gözlerini kamaştırır ve sözlerini şöyle bitirir: “Onu bu halde görünce kendimi padişahlardan birinin huzurunda bulunuyor hissine kapıldım.” (Parmaksızoğlu, 1981: 26–27)

Bu sırada Birgi Beyi, Aydınoğlu Mehmed Bey'dir. Onların geldiğini haber alınca naibini derhal göndererek onları getirmesini söyler. Fakat müderris ilk çağır-mada gitmemesini, ikinci bir davetle gitmesini tavsiye eder. Nitekim davetteki ısrar üzerine Bey'in kaldığı yaylaya Müderris'le birlikte giderler. Bey, oğulları Hızır ve Ömer Beyleri göndererek onları yolda karşılatır. İbn Batuta'ya gezdiği yerlerle ilgili bazı şeyler sorduktan sonra, onların bütün ihtiyaçlarını karşılar. İbn Batuta'nın şu sözlerini burada aynen vermek istiyoruz:

“Bir gün ikindiden sonra idi ki, Bey bulunduğumuz yere geldi. Müderris efendi başköşede, Bey onun sağ tarafında, ben de sol tarafta oturdum. Bu şekil, Türklerin bilginlere gösterdikleri itibarın eseridir. Benden, Cenâb-ı Peygamberin hadislerinden bir seçme hazırlamam istendi. Bunu derhal hazırladım. Müderris yazdıklarımı hemen hükümdara sundu. Bey, bu eserin Türkçe şerhinin yazılma işini müderrise emrederek ayağa kalkıp dışarı çıktı”

İbn Batuta'nın Beylikler Döneminde Anadolu'da yaptığı seyahatinden aktardığımız bu bilgiler, Türk beylerinin ilme ve âlimlere ne kadar değer verdiklerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca bu dönemde bazı kitapların Türkçeye idarecilerin emri ile tercüme edildiğini de görmekteyiz. Diğer taraftan, Anadolu'da seyahat eden bilgin kişilerin bütün ihtiyaçlarını karşılanması da, ilmî iletişimin sağlanması açısından önemli bir husustur.

6.2.6. Beylikler Dönemindeki Ulema-Ümera Münasebetlerine Bir Örnek: İbn-i Melek

Asıl adı Abdüllatif b. Abdülaziz b. Emînüddîn er-Rumî el-Hanefî'dir. Bilhassa Türk asıllı müellifler onu İzzüddin lakabıyla zikrediyorlarsa da, İbn Melek veya Feriştahoğlu diye meşhur olmuştur.

İzmir'in Tire ilçesinde Aydınoğulları zamanında yaşamıştır. Doğum tarihi ve hocaları hakkında fazla bilgi yoktur, ancak babasının Birgi kadısı olduğunu İbn Batuta'dan öğreniyoruz. Bundan anlaşılıyor ki, İbn Melek ehl-i ilim bir aile içinde

yetişmiş, eserinde “şeyhim” diye andığı babasından çokça istifade etmiştir (Parmaksızoğlu, 1981: 29).

Aydınoğlu Mehmet Bey'in Tire'de yaptırdığı medresede uzun yıllar hocalık yapmış, bu medrese İbn Melek'ten sonra onun ismiyle anılır olmuştur. Mehmet Bey'in oğullarının yetişmesinde büyük emeği geçmiştir. Mehmet Bey'in oğulları İsa Çelebi, Selim Çelebi ve Hızır Şah adlı şehzadeler İbn Melek'e talebelik etmişlerdir. Evliya Çelebi bu şehzadelerin İbn Melek'in medresesinin avlusunda gömülü olduklarını kaydediyor (Çelebi, 1971: 120).

Bazı kaynaklar bizzat Aydınoğlu Mehmet Bey'e de hocalık ettiğini kaydediyorlarsa da, kronolojik olarak mümkün görülmemektedir. Çünkü Mehmet Bey 1334'te vefat etmiştir. Muhtemelen Mehmet Bey'e hocalık yapan, İbn Batuta'nın da seyahatnamesinde “Kadı İzzettin Ferište” diye bahsettiği İbn Melek'in babasıdır (Parmaksızoğlu, 1981: 30)

Tahsil hayatı ile ilgili olarak Evliya Çelebi, onun Manisa'da Sarhan Medresesi'nde ilim tahsil ettiğini ve orada halen ziyaret edilen bir hücresinin bulunduğunu kaydediyor.(Çelebi, 74)

Aydınoğulları Beyliği'nin Osmanlılara katılmasından sonra da, Osmanlı idaresinde yaşamıştır. “Şakayık” ve “Sicilli Osmanî” gibi Osmanlı ulemasını anlatan eserler, ona I. Beyezid zamanında yaşayan ulema listesine dâhil ederler. Seyyid Bey, İbn Melek'in kendisinin büyük dedelerinden olduğunu söylüyor ve su bilgileri veriyor: “Aslen Türkistanlı olup babası Aydınoğullarının hususi daveti üzerine Türkistan'dan Aydınoğulları sancağına gelmiştir.

İbn Melek'in vefat tarihi ihtilaflıdır. Muhtemelen 1398 tarihleri civarında vefat etmiş olup, kabri Tire'dedir.

İbn Melek'in yazmış olduğu “Menar Şerhi”, Molla Hüsrev'in 1480 “Usulü” ile birlikte Osmanlı Medreselerinde ders kitabı olarak takip edilmiştir. Şekâik Zeyli Atâyî'de nakledildiğine göre, münhal olan Sahn-ı Seman müderrisliği için yapılan imtihanda İbn Melek'in “Usulü”nden verilen bahis üzerine risale kaleme almış ve imtihan ona göre neticeye bağlanmıştır. Hadisten kaleme aldığı “Meşârik Şerhi” de

uzun yıllar ulemanın elinden düşmemiş, medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur (Baktır, 2002:564).

“Manzum Lügati” ise, yıllardan beri talebelere ezberletilmiş Evliya Çelebi gibi birçok kimse tarafından hayırla yad edilmesine vesile olmuştur. Hacmi küçük olmakla birlikte, Arapça-Türkçe lügatların ilklerinden sayılan bu eser, edebiyat sahasında çalışanlar için de orijinal bir malzemedir. (Baktır, 2002:564).

Diğer taraftan İbn Melek'in eserlerinde muasır âlimlere atıflar yer almaktadır. Bu da o dönemde ilmî iletişimin çok iyi olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Kaynaklarımız İbn Melek'in batını bir tarikat olan Hurûfî bir kardeşinden bahsediyorlar. 1459 yılında vefat eden bu kardeşi de “İbn Feriştah” diye meşhur olup şu eserleri vardır: “İshakname, Hidayetname, Ahiretname ve Aşkname” gibi eserleri vardır. (Baktır, 2002:564).

Tire gibi Anadolu'nun uç noktasında yetişmiş, yazdığı kitaplar Mısır, Şam ve Bağdat gibi ilim merkezlerinde okutulmuş bir ilim adamı olan İbn Melek ve benzeri âlimler, Osmanlı ilmiye sınıfının alt yapısını oluşturmuşlardır. Bunun neticesi olarak da ilmî faaliyet hızla gelişmiş ve Osmanlılar döneminde ise ileri bir noktaya ulaşmıştır.

6.2.7. Batı Anadolu Beyliklerindeki Önemli Medreseler

Batı Anadolu'da yürütülen eğitim-öğretim faaliyetlerinin yoğunluğunu bu coğrafyada kurulmuş olan medreselerin çokluğundan ortaya çıkarmak mümkündür. Kaynaklarda bahsedilen veya günümüzde Batı Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde kalıntılarını gördüğümüz çok sayıda medrese vardır. Bu medreseler, dönemlerinin eğitim merkezleri olmuşlardır. Eğitim- öğretim tarihinin önemli merkezleri sayılan bu medreselerden çıkan ürünler, döneme ışık tutacak niteliktedir. Çoğu bir cami etrafında ve bir vakfın geliriyle kurulan bu medreselerin Beylikler döneminde canlı birer ilim yuvası olduklarını görmekteyiz. Germiyan, Aydın, Menteşe ve Saruhan Oğulları Beyliklerinden kalan bu eğitim kurumlarının varlığı Türk eğitim tarihi açısından son derece önemli bir olgudur. Yapılan araştırmalar ve elde edilen bulgular çerçevesinde varlığı tespit edilen başlıca medreseler şunlardır:

Aydın-Alihan Medresesi: Türbe, cami ve medreseden müteşekkil bir külliye parçasıdır. İsmail Alihan'ın Aydınoğulları ile beraber Horasan'dan gelenlerden olduğu söylenmektedir.

Balat-İlyas Bey Medresesi: Menteşe oğlu İlyas Bey tarafından yaptırılmıştır. Ölümü 1421 olduğuna göre tahta çıktığı 1403 ile 1421 yılları arasında bu eseri yaptırmış olmalıdır. (Witteck, 1944: 157–158)

Birgi-Aydinoğlu Mehmed Bey Medresesi (Çukur Medrese, Darülhadis): Cami ve türbe ile birlikte yapılmıştır. Yapıcısının adı ile bilinen bu eser XIV. yüzyılın başı veya ilk çeyreğine tarihlenebilir. (Akın, 1946: 160)

Kula-Gürhane Medresesi: Germiyan hükümdarı Süleymanşah (Şah Çelebi) tarafından ölüm tarihi olan 1388 tarihinden birkaç yıl önce yaptırıldığı sanılmaktadır. (Uzunçarşılı, 1982: 60–61)

Kütahya-Yakub Bey (Germiyan oğlu) Medresesi: Germiyan oğlu, II. Yakub Çelebi tarafından yaptırılmıştır. Günümüzde eserden bir iz kalmamıştır. (Varlık, 1974: 131)

Kütahya-İshak Fakih Medresesi: Vacidiye ve Yakub Bey Medreseleri arasında bir yerde ve İshak Fakih tarafından 1422 yılında yaptırılmıştır. Germiyan oğulları eseridir. (Varlık, 1974; Uzunçarşılı 1984)

Kütahya-Vacidiye (Demirkapı) Medresesi: Kitabesinden Germiyan oğlu Beyliğinin ileri gelenlerinden Mübarezeddin Umur bin Savcı tarafından 1314/1315 yılında yaptırılmış, rasathane olarak da kullanılmıştır. Molla Abdülvacit adlı müderrisi dolayısıyla bu ad verilmiş olmalıdır. (Varlık 1974; Sayılı 1948)

Manisa-İshak Bey (İshakiye, Fethiye, Ulucami) Medresesi: Saruhan oğulları dönemine ait bu eser Saruhan oğlu İlyasoğlu İshak Han tarafından 1378/1379 yılında yaptırılmıştır. (Uluçay, 1946: 22)

Peçin-Yelli Medrese (Kepez Medresesi): Menteşe oğlu Orhan Bey tarafından yaptırıldığı sanılan cami, medrese ve hamamdan müteşekkil külliye 1344–1345 yılından önceki bir tarihe yerleştirilebilir.

Peçin-Ahmet Gazi Medresesi: Mentешеoğullarından Gazi Ahmet Bey tarafından 1375/1378 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır. (Uzunçarşılı, 1929: 161–162)

Peçin-Kara Paşa (İlyas Bey) Medresesi: Mentешеoğullarından İlyas Bey'e mal edilen medrese tam XIV. y.y'ın sonu ile XV. yüzyılın başına tarihlenebilir. (Uzunçarşılı, 1957: 724–731)

Söke/Balat-İlyas Bey Medresesi: Yapıcısına izafeten bu ad verilmiş medrese, cami ve imaretle beraber bir külliye oluşturur. İlyas Bey'in ölümü 1421 olduğuna göre yapı XV. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilebilir. (Oktay, 1956: 106–111)

Tire-Yavukoğlu Medresesi: Medresenin banisi olduğu sanılan Yavukoğlu Mehmet Paşa'nın ne zaman yaşadığı bilinmemektedir. Bu yapının mahalli şayiaya göre rasathane olduğuna dair yazılı bir vesika bulunmamıştır. (Sayılı, 1948: 683)

Tire-Kazanoğlu Medresesi: Mahalli şayiaya göre burası da bir rasathanedir. Lâkin bunu destekleyecek herhangi bir vesika, hatta yapıda uygun bir vasıf da yoktur, inşa tarihi ve diğer özellikleri hakkında birşey söyleyemiyoruz. (Sayılı, 1948: 685–686)

Tire-Molla Arap Medresesi: Banisi, yapılış tarihi ve hatta yerini dahi bilmediğimiz bu eserin Aydın dönemine ait olduğu sanılmaktadır. (Baltacı, 1977: 309–310)

Tire-İbn Melek Medresesi: İbn Melek tarafından 1347 yılında yaptırıldığı sanılan, lâkin İbn Melek ile ilişkisi ispatlanamayan bu medrese Aydınolu Süleyman Şah tarafından vakfedilmiştir. (Akın, 1946: 113)

Tire-Ali Han Medresesi(Orta Medrese): Kitabesine göre Aydınolu İlyas Bey zamanında Ali Han tarafından 1354 yılında yaptırılmıştır. (Akın, 1946: 112)

Tire-Yahşi Bey Medresesi: 1429 yılında cami, medrese ve türbe birlikte yapılmıştır. Hakkında başka bilgimiz yoktur. (Akın, 1946: 158)

Tire-Feriştehoğlu Medresesi (Süleyman Şah Medresesi): Eser Aydınoglu Süleyman Şah Vakfındandır. Bu durumda XIV. yüzyılın birinci yarısına tarihlenebilir. (Sözen, 1970: 234)

6.2.8. Kültür Tarihi Açısından Anadolu Beylikleri Medreseleri

XII ve XIII. asırlarda Anadolu kaynaklı kazan gibiydi. Türkmenler boylar halinde gelerek yer tutuyor ve Orta Asya'daki sosyal ve ekonomik düzenlerini aynı şekilde devam ettirmeye çalışıyorlardı. Türkler o sırada Müslümanlık bakımından karışık bir durumdaydılar, Anadolu'da Türk birliğinin kurulması veya Anadolu'nun Türkleşmesi herşeyden önce arınmış bir İslam inancının ve kültürünün her tarafa yayılması, insanları bu konuda birbirine benzetmesiyle mümkün olmuştur. İşte Müslüman Anadolu'nun manevi mimarları Mevlana Celaleddin, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli, Ahi Evren (Güngör, 1993: 92) gibi zatlarla birlikte, medrese ve tekke gibi eğitim kurumlarının yetiştirdiği ilim adamları olmuştur.

Anadolu Selçuklu devleti ve Beylikler devrinde Anadolu'da birçok kültürel maksatlı mimari eser yapılmıştır. Bunların içinde, ilmi müesseselerden olan medreselerin adedi hemen hemen camilere yakındır. Bu asırlarda ilk eğitim müesseseleri olan medreseler hakkındaki bilgileri vakfiyelerden öğrenebilmekteyiz. Medreselerin yapılışı iki şekilde olurdu; bir kısım külliye denilen cami, medrese, kütüphane ve imareti içinde bulunduran yapılar topluluğu şeklinde idi ki, talebenin ve müessesenin bütün ihtiyaçlarını temin edildiğinden ve toplu teşkilat meydana getirdiğinden dolayı külliye ismini almışlardır. Diğer medreseler ise daha basit olarak yalnız ders ihtiyacını karşılamak için yapılmaktaydı. (Uzunçarşılı, 1943: 304) XII. ve XIII. asırlarda Selçuklular ibadet yerleri, ilim yuvaları, istirahat ve yolculuk konakları gibi sosyal maksatlı birçok müesseseler tesis etmişlerdir. Bunlardan bilhassa cami ve medreselerin ilim hayatının idame ve inkişafına çok büyük katkıları olmuştur.

Selçuklu sultanları ve daha sonraki Anadolu Beylerinin, Anadolu'yu sosyal ve kültürel bakımdan ilerletmek için birbirleriyle rekabet edencesine geçtiklerini görmekteyiz. Bu insanlar ilmi ve ilim adamlarını himaye ederek, medrese ve kütüphanelerle birlikte hastahane, imaret, kervansaray, han, hamam, köprü, çeşme

gibi önemli eserler vücuda getirerek Anadolu'yu İslami Türk eserleri bakımından zenginleştirmişlerdir. Bu durum, Orta Asya, Suriye, Irak ve İran taraflarından bir hayli ilim adamlarının Anadolu'ya ilmelerine sebep olmuştur. Anadolu'da gerek Danişmentliler ve gerekse Selçuklular devrinde ilmi faaliyetler önceleri saray muhitinde ortaya çıkmış, ancak II. Kılıç Arslan zamanında diğer şehirlerdeki şehzade muhitlerine de yayılmış ve daha sonra sükûn ve asayişin iyice sağlanmasıyla Anadolu'da hummalı fikri ve içtimai hareket kendini göstermiştir. (Uzunçarşılı, 1943: 288) Bunun sonucu olarak, daha önce İslam medeniyetinin ilim ve felsefe hareketlerine yabancı olan Türkler, İslam'ın dili olan Arapça'yı süratle öğrenerek, bu dille birçok eser vermeye başlamışlardır. (Güngör, 1993: 172)

Aşağı yukarı bin yıllık hayatında Çin'den Endülüs'e kadar İslam dünyasının her tarafına yayılmış olan “medrese” adlı eğitim ve öğretim müesseseleri, dünyadaki genel eğitimin gelişmesinde çok önemli roller oynamıştır. Daha sonraları medreselerde, camilerdeki her cins ve yaşa hitap eden öğretim terk edilmiş, ilim adamlarını, devlet ve din adamlarını yetiştirmek için yaşı ve kabiliyeti müsait kişiler “talebe” olarak ayrılmış ve bunlara özel bir eğitim verilmiştir. Eğitimin ana unsurlarından olan öğrenci topluluğu ve sınıf birimi, medrese eğitimi ile ortaya çıkmıştır. Medreselerdeki dersler belli bir program dâhilinde takip edilmiş, bununla birlikte halk eğitimi ihmal edilmemiştir. Medrese talebeleri “üç aylar”da köylere dağılarak hem öğrendiklerini halka anlatmışlar, hem de bir nevi staj görerek yurdu tanımış, harçlıklarını da çıkarmışlardır. (Ergün, 1981: 54–55)

Medrese fonksiyonunu çok iyi icra etmiş bir müessesedir. Kültür ve fikir hayatında büyük tesirler meydana getiren medrese, ürettiği düşünceleri çeşitli yollarla topluma aktarmıştır. Medrese hocaları çeşitli vesilelerle halkla iç içe oluyor, onların problemlerine ışık tutmaya çalışıyorlardı. Medrese ayrıca gelip geçen ilim, fikir ve din adamlarının bir uğrak yeri durumunda idi. Bu gibi kimseler bazen bir veya iki yıl süreyle misafir edilir, kendilerinden istifade edilirdi. Bu kimseler, medrese hocası gibi talebeye ders verirler, halka vaaz ederek çeşitli sebeplerle tertip münazara meclislerine katılırlardı. Bu meclislerde çeşitli felsefi ve dini meseleler akademik bir seviyede tartışıldığı gibi, toplumun dini ve sosyal sahadaki problemlerine ışık tutulmaya çalışılırdı. Ayrıca müderrislerin yazdıkları eserler

çoğaltılmak suretiyle elden ele dolaşır, böylece bütün imkânsızlıklara rağmen medrese yayın yolu ile fonksiyonunu icra ederdi. (Yazıcıoğlu, 1986: 72–73)

Karahanlılar ve Gaznelilerden itibaren medreselerin merkezi olan İslam devletleri sistemli bir eğitim politikası izlemişlerdir. Bu eğitim sisteminde, Avrupa'da görüldüğü gibi, devlet ve dini kurumlar çatışması olmamıştır. Medreseler ilköğretimden gelen öğrenciyi akademik tahsil için hazırlayıcı bir orta eğitim fonksiyonunu da icra etmiştir. Ancak medrese denilince, bundan ilmi korumak, yaymak, cemiyet için gerekli yüksek dereceli memur yetiştirmek, ilmi geliştirmek gibi görevleri yerine getiren bir yüksek öğretim kurumu olarak anlamak gerekir. (Ergün 1981; Parlador 1987)

6.2.9. Vakfiyelere Göre Anadolu Medreseleri

Anadolu Selçuklularında olduğu gibi Beylikler de mimari eserlerin yapımını ve sosyal işleyişini ekseriyetle vakıflar üstlenmiştir. Dolayısıyla aynı durum medreselerde de görülmektedir. Vakfiyelerden hareketle Anadolu Medreselerinin genelinin vakıflarla olan ilişkileri hakkında bir tespitte bulunabiliriz. Vakfiyeler, içerdikleri bilgilerle vakıflar ve vakıflarla birebir ilişki halinde olan medreselerle ilgili çok değerli bilgileri içeren birinci elden kaynaklardır. Vakıfların nasıl işlediği konusunda bilgiler veren bu değerli kaynakların Batı Anadolu Beylikleri ile ilgili olanları son derece azdır. Bu nedenle bizler vakıfların nasıl işlediği konusundaki bilgilerimizi yine Anadolu Selçuklu döneminden kalan vakfiyelere bakarak anlamaya ve yorumlamaya çalışıyoruz.

Medreseler birer vakıf olduğundan eğitim ve öğretim parasız olup, öğrencilerin yiyecek ve yatacak giderleri vakıf gelirinden karşılanırdı. Ayrıca öğrencilere harçlık (burs) da verilirdi. Müesseselerin vakıf giderleri “vakfiye” denilen yazılı belgelerle belirlenmekteydi. Bu konu ile ilgili örnek; Konya'daki Altun-Aba medresesinin 1202 tarihinde tanzim edilen vakfiyesinden verilebilir. Altun-Aba, mütevellî olarak İplikçioğlu'nu tayin ettiği için, bilahare camii de ihtiva eden medrese İplikçi Medresesi adını almıştır. (Turan, 1947: 201) Vakfiyeye göre; Hanefî mezhebinden olması şart koşulan müderrise 800, muide 240, dinar tahsis edilmiştir. Hanefî, Şafî mezheplerinden olması istenen talebe (fakih)lerden yüksek

seviyede 3 öğrenciye ayda 15'er dinar, orta seviyede 15 Öğrenciye ayda 10 dinar, ilk seviyede 20 öğrenciye de ayda 5'er dinar verildiği ifade edilmektedir. Kayıtlara göre medresede 38 talebe vardır. Ayrıca kütüphanenin var olduğu ve vakıf geliriyle kitap alındığı belirtilmektedir. Vakfeden, beş yıl medresede okuyup başarılı olmayan talebenin medreseden çıkarılmasını şart koşuyor. (Turan, 1947: 202)

Medrese talebelerine verilen nakdi tahsisten başka, onlara Ramazan'da kesilmek üzere, bir koyun ve günde 80 ritl (1 ritl=317,8 gram) ekmek satın alınmasını ve tatlı pişirilmesi için de günde 3 dinar sarfedilmesi şart kılınılmaktaydı. Bundan sonra medresenin ders, namaz ve temizlik yerlerinde yakılmak üzere yaz ayları için ayda bir, kış ayları için 2 ritl kadar bezir ve Şaban ayının ortası, Regaib ve Ramazan akşamları gibi mübarek gecelerde aydınlık yapılması için bir buçuk ritl mum alınması kaydedilmektedir. Bundan aydınlık için halkın bezir yaktığı ve mumun ise bir derece lüks olduğu anlaşılmaktadır. Medrese için gereken odunun miktarı da mütevellî ve nazırın takdirine bırakılmıştır. Vakfiyede medresenin ne zaman ve ne kadar öğretimde bulunduğu belirtilmiyor. Ancak Osmanlı devrine ait vakıf defterleri sayesinde medresenin XVI. asırda faaliyette olduğu ve Hacı Muhiddin adında bir müderrisin orada ders okuttuğu anlaşılmaktadır. Medresede fakirlere ekmek dağıtmak için de vakfiyede ayrı bir kayıt bulunmaktadır. Bu medresenin vakfiyesinde, medresenin masrafını karşılamak için vakfedilen han, dükkân ve köylerin sayısı ve adları da zikredilmektedir. (Turan, 1947: 202–203)

Kayda değer diğer bir vakfiye de yine Konya'da bulunan Karatay medresesine ait olan vakfiyedir. Selçuklu devrinin sanat ve ilim hayatında büyük bir mevkiî bulunan bu medresenin açılışı, Eflaki Dede'ye göre; büyük bir merasimle olmuş, bu merasimde Mevlana Celaleddin-i Rumi ve Şemseddin-i Tebrizi başta olmak üzere birçok âlimler ve şeyhler katılmıştır. Devrinin parlak bir ilim müessesesi olan bu medresede, zamanın büyük âlimlerinden Şemseddin-i Mardini ve Rükneddin Mazenderani'nin müderrislik yaptığı belirtilmektedir. Mevlana'nın medrese ve banisi ile yakın Münasebeti olmasına rağmen, onun burada müderrislik yaptığı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. (Turan, 1948: 73) Bu medresenin vakfiyesindeki şartlara göre, talebeler dört mezhebe, müderris ve muidin ise Hanefî mezhebinden omasi gerekir. Vakfiyede müderrisin şeriat, hadis, tefsir, usul ve furu, hilaf

ilimlerinde liyakatlı ve ehliyetli olması şartı, bize medresede okutulan dersler hakkında bilgi vermektedir. Kaynakların yetersizliği nedeniyle, Selçuklu ve beylikler dönemi medreselerinin programları, bilhassa şeriat ilimleri dışındaki müsbet ilimlerin mevcudiyeti hakkında bilgi elde edilememektedir. (Turan, 1948: 75)

Karatay medresesinde talebeler, fakih ve mülazım adıyla iki kısma ayrılmıştı. Anlaşıldığına göre talebe sayısı 20 ile 40 arasındadır. Selçuklu medreselerinde devam yılının ne kadar olduğu konusunda pek bilgi yoktur. Ancak Kırşehir Cacaoğlu medresesi vakfiyesi ileri talebenin(fukaha) üç yıl sonra medreseyi bitirdiği hakkındaki kaydı bu devrenin müddetini gösteriyor ise de başlangıç ve orta derecelerinde ne kadar kalındığı bilinmediğinden bütün tahsil süresini hesaplamak mümkün değildir. Karatay medresesinde haftada 5 gün tedrisat yapıldığı ve Cuma ile Salı günlerinin tatil yapıldığı ifade edilmektedir. (Turan, 1948: 78–79)

Görüldüğü gibi Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemi medreselerinin eğitim ve öğretim işleyişi hakkında vakfiyelerde geniş bilgilere rastlanmamaktadır. Bazı medreseler için aranan medreselerin mezhepleri de vakfiyelerde belirtilmiştir. Yukarıda görüldüğü gibi Konya Altun-Aba medresesi vakfiyesinde alınacak müderrisin Hanefi mezhebinden olması istenirken Sivas Gök Medreseye ait vakfiyede ise müderrisin Şafii mezhebenden olması istenmiştir. Anadolu medreseleri, her ne kadar bir sultan, bir vezir veya ahaliden biri tarafından kurulmuş olsalar da, bunlar devlete bağlı olmayan tam manasıyla özerk müesseselerdi. Resmi bir hüviyetleri bulunmamakta idi. Bütün medreseler gerek programları ve kadroları, gerekse gaye ve fonksiyonları itibariyle bugünkü üniversitelere benzerlerdi. (Bayraktar, 1986: 192)

Anadolu'daki medreselerin ana özelliklerini yansıtan Konya medreseleri hakkındaki bazı bilgileri Tuncer Baykara “Eflaki Dede”ye dayanarak vermektedir. Buna göre; bu medreselere umumi kapıdan girilirdi. İçlerinde ikişer-üçer talebenin (danişmend) kaldığı pencereci hücreleri vardır. Şahın geniş bir alan şeklinde olup, sofalar zeminden biraz yüksektir. Namaz kılınan mihrap, kapının tam karşısında bulunmaktadır. İçinde bir havuz bulunan medresenin toprak damı da yaz mevsiminde bir gezinti ve yatma yeri idi. Burada “köşk” denilen mekânlar da bulunabiliyordu. Medresenin öğretim kadrosuna tahsis edilen kuyulu bir bahçe bulunmakta ve

müdürrisler aileleri ile birlikte burada kalmaktaydılar. Konya'ya gelen ilim adamları da medreselerde misafir edilirdi.

Genellikle sur içinde bulunan ve önemli kültür merkezi olan Konya medreselerine bağlı birçok kütüphane vardı. Daha XIII. asrın başlarında(1202) Altun-Aba medresesinde bir kütüphane olduğu biliniyor. Altun-Aba'nın vakfettiği kitaplardan ayrı olarak, vakıf gelirinden her yıl ayrılan belirli bir miktar para ile gereken yeni kitaplar alınarak kütüphane zenginleştiriliyordu. Ayrıca vakfiyede bitaplardan istifade usulü de belirtilmiştir. Bu durumun diğer kütüphaneler için de geçerli olduğu söylenebilir. Medrese kütüphaneleri dışında bazı müdürris ve ilim adamlarının özel kütüphaneleri de vardı. Selçukluların başkenti, aynı zamanda en önemli kültür merkezi olan Konya, gerek medrese talebeleri, gerekse ilim adamları ile kitap açısından önemli bir pazar idi. Bu şehirde kitap istinsahı, ciltlenmesi ve öteki hususlar için çeşitli sanat dalları büyük bir gelişme içinde bulunmaktaydı. Buradan hareketle aynı işleyişin Beylikler dönemi medreselerinde de buna benzer bir yapının varolduğunu tahmin edebiliriz.

6.3. ANADOLU'DAKİ TASAVVUF HAREKETLERİ

Bu bölümde Anadolu'da ortaya çıkan tasavvuf ağırlıklı tarikatlar ve bu tarikatların eğitime kattıkları yeni değerler ele alınacaktır. Anadolu insanının kalbinde taht kuran bu yeni oluşumlar ve felsefelerinin etkileri yüzyıllarca sürmüştür. Tasavvuf ehli olanların düşünceleri başta Anadolu halkı olmak üzere Anadolu Beylerini derinden etkilemiş ve birçok Anadolu Beyi değişik tarikatların etkisinde kalmıştır. Tasavvufî hareketlerin Batı Anadolu'daki Beyliklerde oldukça taraftar bulduklarını görmekteyiz. Bu tarikatlar tasavvufî eğitimlerini, yola giriş ritüellerini kendilerine ait tekke ve zaviyelerde yürütmüşlerdir. Bu anlamda tekke ve zaviyelerin konumuzla çok yakın bir ilgisi vardır. Anadolu'da faaliyet gösteren ve etkilerini Beylikler döneminde yoğun olarak gördüğümüz önemli felsefî akımlar şunlardır:

6.3.1. Bektaşîlik

Hacı Bektaş Veli'ye nisbet edilen bu tarikat, Anadolu ve Rumeli topraklarında yaygın olan ve daha çok halk tabakası içinde yer bulan büyük tarikatlardan biridir. Hacı Bektaş Veli'nin nerede doğduğu, nasıl yetiştiği kesin olarak bilinmiyorsa da, Horasan bölgesinden Anadolu'ya geldiği kabul edilir. Tasavvufi terbiyesini Ahmed Yesevi veya onun müridi Lokman Perende'den aldığı sanılmaktadır. (Cahen, 1994: 344) Daha sonra Sivas, Amasya, Kırşehir ve Kayseri'ye uğradıktan sonra, şimdi Hacıbektaş denilen, o zamanlar Sulucakarahöyük(şimdiki Hacıbektaş ilçesi) ismiyle anılan yere gelip yerleşir.

Hacı Bektaş Amasya'da iken Vefaiye tarikatına mensup Baba İlyas-ı Horasani ve onun önde gelen müridlerinden Baba İshak ile münasebet kurmuştur. (Ocak, 1992: 373) Babailer isyanından sonra Baba İshak'ın müridlerinin Hacı Bektaş'ın etrafında toplandığı ifade edilmektedir. Hacı Bektaş Veli'nin "Makalat" isimli eserinde ve XV. asırda teşekkül eden "Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli" adlı eserde onun batini bir sufi olduğuna dair bir ifadeye rastlanmamaktadır. Fakat zamanla bu tarikatın içine çok değişik fikirliler yer almış ve bu tarikatın genel gidişatında etkili olmuşlardır.

Hacı Bektaş, XIII. asır Anadolusunda dini-askeri teşkilatın bir bölümünü meydana getiren Bacıyanı Rum(Anadolu bacıları) mensuplarından Kadıncık Ana(Hatun Ana) ile evlendi. Baba İshak'ın idaresi altında başlayan Babailer ayaklanması sırasında Hacı Bektaş Veli'nin kardeşi Sivas'ta öldürüldü. Bu tarihten sonra şii ve baünileri çevresinde topladığı ifade edilen Hacı Bektaş-ı Veli, kendi müridleri tarafından "abdallar serveri, kalenderler piri" olarak görülmeye başlandı. Bir süre sonra çevresindeki Kalenderi, Hayderi, Abdal Şemsi, Edhemi, Cami, Celali gibi batini inanıştaki cemaatleri de bünyesine alan tarikat genel anlamda "Bektaşîlik" adını aldı. (Ocak, 1992: 374) 1270 tarihinde vefat eden Hacı Bektaş Veli'nin Hacıbektaş'taki kabri etrafında oluşturulan dergâh zamanla gelişerek günümüze kadar varlığını devam ettirdi.

Hacı Bektaş Veli'ye nisbet edilen bu "Bektaşîlik" tarikatı Anadolu ve Rumeli topraklarında yaygın olan büyük tarikatlardandır. Özellikle Osmanlılar

döneminde Yeniçeri ordusuyla kurdukları yakın ilişki sebebiyle 1826 yılında Yeniçerilik kaldırılınca bu tarikatın faaliyetine de son verilmiştir. Bu tarikat müesseseseleşirken çok değişik akım ve kültürlerin etkisi altında kalmıştır. Araştırmacılar, bu tarikatla Batınlık arasındaki benzerliklere dikkat çekmektedirler. Bu tarikatın merkez tekkesi Hacıbektaş'taki dergâhtır. Balım Sultan (öl.1516), Bektaşilik tarikatının ikinci piri olarak kabul edilir. (Kafesoğlu, 1992: 114) 1826 tarihinde sonra Osmanlı devletinin kendilerine karşı tavır almalarından sonra aleyhlerinde çok şey söylenmiş ve yazılmıştır. Bu sebepten dolayı, bu konu ile ilgili eserleri önemle okumakta fayda vardır.

Bektaşilik tarikatında yer alan kişiler; muhib, derviş, baba, mücerred ve halife gruplarından oluşurlar. Muhib, tarikata intisab edip el alan kişilere denir. Derviş, muhibliği başaran kişilere denir ki, bunlara dervişlik ayin-i cem'yle dervişlik tacı giydirilir. Baba, halifenin ehliyetli dervişlere verdiği payedir. Baba olan, muhib ve derviş yetiştirmeye başlar. Babalar, Hz. Peygamber'in soyundan ise tacına yeşil sarık, aksi halde beyaz sarık sararlar. Mücerred, evlenmemiş dervişlerden olan ve halifelğe en yakın olan kişilerdir. Bunlar belli bir merasimle tıraş edilir ve sağ kulağı delinerek mengüş denilen küpe takılır. Mücerredlik ayin-i cem'i genellikle merkez dergâhta yapılır. Halifelik tarikatta en üst makamdır. Halifelik ayin-i cem'yle birlikte kendisine halifelik icazeti, çerağ, tuğ, âlem ve sofa verilir. Bazen de Bektaşî babası üç mücerred babanın teklifiyle de halife olabilir.

Tasavvuf ve tarikatların müslüman Türk kültürüne canlılık ve renk kattığı ve zengin bir muhteva kazandırdığı bilinen bir gerçek olmakla beraber bu konuda ilk sırayı Mevlevilik ve Bektaşiliğin aldığı kabul etmek lazımdır. Mevleviliğin daha kuruluşundan itibaren geniş çapta münevver zümreler ve yüksek idari muhitler içinde doğup gelişmesine karşılık, Bektaşilik yan göçebe bir çevrede doğmuş ve zamanla kırsal alanlardan şehirlere intikal etmiştir.

Sonuç olarak Bektaşilik, Anadolu'daki yaygın tarikatlardan biri olarak ve Hacı Bektaş Veli'nin manevi koruyuculuğu gölgesinde asırlarca erkânı, gelenekleri, esprileri, fıkraları ve edebiyatı ile toplumda tesir ve nüfuzu görülmüş sosyal, kültürel, hatta bir ölçüde siyasi bir kuruluştur. Bektaşilik tarikatı bütün bu özellikleriyle, şüphesiz Anadolu insanının eğitimi konusunda önemli hizmetlerde bulunmuştur.

6.3.2. Mevlevilik

Mevlevilik tarikatının kurucusu, esas adı Muhammed olan Celaleddin(Belh 1207-Konya 1273), Anadolu'da yaşadığı için “Rumi” ve efendimiz, başkanımız anlamına gelen "Mevlana" lakabından dolayı Mevlana Celaleddin-i Rumi diye anılmıştır. Annesi, meşhur Hanefi fakihî Serahsi'nin torunlarından. Babası, Suhanü'l-Ulema diye meşhur olan Muhammed Bahaeddin Veled'dir. Muhtemelen Moğol istilasını sebebiyle, ailesi ile birlikte Belh'i terkeden Mevlana, Bağdat, Mekke ve şam yoluyla Konya'ya geldi. 1225 senesinde Şerafüddin Lalay-ı Semerkandi'nin kızı Gevher Hatun'la evlendi. Tahsil için gittiği Şam'da Şems-i Tebrizi ile karşılaştı. Bir süre sonra Konya'ya döndü. (Köprülü, 1984: 219)

1244 yılında, Şems-i Tebrizi'nin Konya'ya gelişiyle Celaled-din'in hayatında yeni bir safha başladı. Altı ay boyunca sadece Şems ile ilgilendi. Bu davranışından dolayı tenkidlere maruz kaldı. Bunun üzerine Şems gizlice Konya'dan ayrıldı. Şems'in ayrılık hasretine dayanamayan Mevlana ferdi bir hayat yaşamaya ve müridleriyle ilgilenmemeye başladı. Şems'in Şam'da olduğunu öğrenen Mevlana, oğlu Sultan Veled'i oraya göndererek, Şems'i tekrar Konya'ya getirtti(1247). Ancak çıkan dedikodular üzerine Şems ortadan kaybolur, bir rivayete göre de öldürülür. (Cahen, 1994: 340) Daha sonra Mevlana'ya yakınlığı ile tanınan Çelebi Hüsameddin, Mesnevi'nin yazılmasını temin etti. Mevlana, nihayet 17 Aralık 1273 yılında Konya'da vefat etti. (Köprülü, 1984: 226)

Mevlana tasavvuf tarihinde coşkun bir meşrebin temsilcisi olarak bilinir. O, bütün eser ve sohbetleriyle insanlığı, kendisinin yaşadığı manevi hayata davet etmiştir. Bunun için hiçbir ayırım yapmadan herkese hitap etmiş, onları ikaz etmeye çalışmıştır. Mevlana'nın vefatından sonra oğlu Sultan Veled zamanında, temelinde onun fikirleri bulunan Mevlevilik bir tarikat olarak ortaya çıktı. (Önder, 1992: 26) Mevlevilik, diğer bazı tarikatlar gibi çok yaygın değilse de dünyanın tasavvufi anlayışı yanında kültür ve sanat faaliyetlerini de etkileyen bir cereyandır. Mevlevilik, Mısır ve Rumeli'deki Mevlevihaneler dışta tutulursa, daha çok Konya-İstanbul merkezli bir tarikat olmuş, neredeyse Osmanlı devletiyle kurulmuş, bu devletle gelişip yayılmıştır. Gerek merkez dergâhtaki postnişinler gerekse diğer şeyhler, devlet idarecileriyle iyi geçinmiş, batini hareketlere karşı, özellikle Şeyh Bedreddin

hadisesinden sonra Osmanlı sarayı ile iyi münasebetler içinde olmuşlardır. (Gökpınarlı, 1979: 168)

Bu münasebet, Mevlevi muhibbi olan III. Selim ve II. Mahmud devrinde zirveye ulaşmıştır. II. Mahmud, Yeniçerilik ile birlikte Bektaşiliği de yasaklayınca, bu tarikatın nüfuzu daha da artmıştır.

Mevlevilikte, muhib, dede, şeyh ve halife olarak dört derece vardır. Mevleviliğe yeni intisap eden kişiye muhib veya revniyaz denir. Muhib, çilesini çekmiş bir dedeye teslim edilir. Dede ona tarikatın adab ve erkânını öğretir. Kabiliyeti varsa ney meşkettirir, Mesnevi okutur. Çileye giren muhib, dergâhın hizmetlerine yardım eder. Çilesini tamamlayan dede olur, tamamlayamayana çileşiken(çilekıran) denir. Dede daha sonra şeyhlik mertebesine ulaşır ve icazetname ile mevlevihanelere tayin edilir. Hilafet ise manevi bir makamdır. Olgun bir dervişe yahut muhibbe bir mevlevi halifesi hilafet verir. (Gökpınarlı, 1979: 171)

Mevlevilik, kültür ve sanat tarihimizle de yakından ilgilidir. Mevlevi tekkeleri adeta devrin “güzel sanatlar akademisi” gibi çalışmışlardır. İlkelerini İslam'dan alan Mevlana'nın oluşturduğu ekol ve açtığı çığır; düşüncelerini duyan, çağrısına uyan ve yoluna baş koyan derviş, dost ve sempatanları dünyanın dört bir yanına ulaşmıştır.

Kuvvetli bir medrese tahsiline sahip olarak yetişen Mevlana, daha ziyade bir gönül adamı, fevkalade bir şair olması sebebiyle, kolayca “ilim ehli” vasfından “hal ehli” vafına kaymış ve özellikle sufi-melami fikirlerle dolu olarak Tebriz'den Anadolu'ya gelen Şems-i Tebrizi ile sohbetlerinden sonra, kendini bütünüyle mana âlemine atarak, kuvvetli edebi dehasıyla telkinlerine başlamıştı. Meşhur Divan-ı Kebir'i ve Mesnevi'si şiirin sihirli cezbisiyle, insanların doğrudan doğruya hislerine hitap hususunda ona bu konuda yardımcı olmuşlardır. Mevlana dergâhı, Rum, Ermeni, Yahudi v.b. gibi Müslüman olmayan unsurlar için de bir cazibe teşkil etmiş, bu yüzden de Mevlana'mn ölümü Anadolu Selçuklu ülkesinde her çeşit halkı mateme boğmuştur. Mevlana, karşılıksız bir Allah sevgisinden ibaret saydığı suffiyane aşka, ulu varlığa doğru bir maneviyat bütünü haline getirdiği insan ruhunun tam bir cezbe ve teslimiyet içinde koşmasını, güzel sanatların üç mühim kolu olan şiir, musiki ve

raksı fevkalade bir ahenkle kaynaştıran sema'nın rehberliğinde temine muvaffak olmuştur. (Kafesoğlu, 1977: 111–112)

Mevlana, devrinin siyasi ve idari meselelerine karışmamış, Moğollarla bile daha iyi geçinmenin yollarını aramış, istilacılarla işbirliği yaptığı söylenen Selçuklu veziri Pervane ile iyi münasebetler kurmuştu. Hatta Mevlana'nın bu geniş müsamaha ve iyi geçinmesi zaman zaman tenkitlere bile maruz kalmıştır.

Mevlana'nın telkinleri daha çok yüksek aydın tabakaya hitap ettiği için başta Türkmenler olmak üzere, halk kitleleriyle fazla ilgilenmemiştir ki, daha sonraki asırlarda, Mevleviliğin daima yöneticilerle işbirliği yaparak varlıklarını devam ettirme vasfı böylece kendini göstermiştir. Mevlana'dan sonraki ilk iki halifeyi takiben posta geçerek Divan, İbtidaname, Veledname, Rebabname gibi eserleri veren Mevlana'nın oğlu Sultan Veled, Mevlevilik sufiliğini kalıplaştırarak, halifeliği kendi ailesi tekeline aldı. Böylece “Çelebi Hanedanı” kurulmasını sağlamış oldu.

Mevlevi tarikatına mahsus tekkelere Mevlevihane denilmektedir. Bunların en büyüğü, Konya'dakidir. Konya'dan sonra İstanbul, Manisa ve Gelibolu'dakiler gelirdi. Bunların dışında Mısır'da, Bağdad'da, Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli yerlerinde mevlevihaneler vardı. Mevlevihaneler umumiyetle büyük bir bahçe içinde çeşitli binalardan oluşan müesseseler idi. İçlerinde sema edilen, namaz kılınan semahane ve vefat eden şeyhlerinin defnedildiği türbe bulunmaktaydı.

Sonuç olarak Mevlana, tasavvuf ve tarikattan daha önce İslam ilimleri ufkunda gerçeği arayıp bulmuştur. Bilginin ötesinde ilhamın varlığını sezmiş ve problemlerin çözümünde onu yol göstericiliğinden yararlanmıştır. O, varlığın ve hayatın manasını İlahi aşkıta ve dünya zevk ve arzularını unutmakta aramıştır. Mevlana, Allah'a karşı taşıdığı yüksek aşkı, O'nun yarattıklarından da esirgemez. İnsanlara şefkatle yaklaşarak ve sıkıntılara karşı teselli vererek onların acılarını dindirmek, onları hayata bağlamak için uğraşmış ve çaba göstermiştir. Mevlana'nın sahip olduğu ve insanların da sahip olmalarını istediği ahlak İslam ahlak ve faziletidir. Mevlana'nın görüşleri arasında, İslam'ın üzerinde itina ile durduğu "yaratılmışların en şerefli insanıdır" ilkesi önemli yer tutar. Seçmek ve beğenmek yaratılanlardan sadece insana mahsus olduğu için, insanın ruhu bedene hükmedebilir

bir özelliğe sahiptir. Mevlana buna benzer düşünceleriyle birçok insanı irşad ederek, manevi eğitimin Anadolu'daki mimarlarından olmuştur.

Beylikler dönemi Anadolu'sunda Mevlevîliğin ne ölçüde gelişip yayıldığını anlamak için, başlangıçta merkez dergâhın dışında sadece Konya'da beş tekkenin bulunduğu, Kırşehir, Amasya, Tokat, Erzincan, Bayburt merkez olmak üzere doğuda; Niğde, Karaman, Akşehir, Iğın ve Denizli gibi batı bölgelerinde tekkelerin açıldığını söylemek yeterlidir. Ayrıca, pek az bir zaman sonra da, Kütahya ve Karahisar'da birer zaviye kurulmuştur. Bütün bu ilerlemeler, Kadirîlik, Rifâîlik gibi diğer tarikatların faaliyetlerine rağmen, yarım yüzyıl gibi nisbeten kısa bir zaman içinde kaydedilmiştir.

6.3.3. Yunus Emre

Beylikler dönemi Anadolu'sunun Türkmen çevrelerine hâkim olan popüler tasavvuf düşüncesi açısından damgasını vuran, üstelik bununla da kalmayıp daha sonraki yüzyıllarda da geniş ölçüde tesirini sürdüren önemli bir tasavvufî düşünce adamı, Yunus Emre'dir (1310).

Yunus Emre, yukarıda adları geçen şahsiyetlere nazaran sosyo-ekonomik ve kültürel bakımdan hayli farklı bir çevreye, yani daha çok, yarı göçebe Türkmen boylarının oluşturduğu kırsal kesime mensup bir sûfidir. Ona tam anlamıyla bir Türkmen mutasavvıfı denebilir. Horasan Melâmetiyyesi'nin tasavvuf telakkilerini özümsemiş ve bunları terennüm eden kalender meşrep bir sûfi olduğu için sürekli gezip dolaşması, değişik yerlerde yaşaması sebebiyle, doğup öldüğü ve yetiştiği yer hakkında uzun münakaşalar yapılmış olan bu büyük Türkmen Şeyhi, Anadolu'da bir bakıma Ahmed-i Yesevî(1167) tasavvuf düşüncesinin takipçisi sayılabilir. Gerçi fiilen Yesevîlik ile bir bağlantısı bilinmemektedir, ama gerek kullandığı nazım biçimi gerekse tasavvufî telâkkileri itibarıyla Ahmed-i Yesevî geleneğinin bir devamı gibi görülmemesi için de sebep yoktur. Fuat Köprülü'nün Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar isimli ünlü eserinin, münhasıran bu ikisine tahsis edilmesi, bu sebeptendir.

XV. yüzyılın ortalarından sonra teşekküle başlamış ve XVI. yüzyılda kurulmuş olan Bektaşî tarikatı geleneği, Yunus Emre'yi Hacı Bektaş-ı Velî'ye mürid yapmak suretiyle kendine bağlamakla birlikte, bugün için böyle bir bağın tarihen isbatı imkân dahilinde değildir. Ancak, çağdaş olmaları itibariyle bu iki şahsiyetin görüşmesi mümkündür. Kronolojik olarak Yunus Emre'nin gençlik çağı, Hacı Bektaş'ın yaşlılık dönemine rastlar. Ayrıca aynı sosyal yapıya sahip, yani yarı göçebe Türkmen çevrelerinin içinden gelen bu iki Türkmen şeyhinin tasavvufî telâkkileri itibariyle, Ahmed-i Yesevî geleneğinde birleştikleri de düşünülürse, yakınlık arzetmeleri kadar tabii bir şey olamaz. Ancak bu. Yunus Emre'nin Bektaşî tarikatına mensup olduğunu göstermez. Zira XVI. yüzyılda kurulan bu tarikatla, 1310'larda vefat ettiği iyi bilinen Yunus Emre'nin bir ilişkisi olamaz. Bununla beraber, Bektaşîliğin Hacı Bektaş zamanında mevcut olduğu yanılığısı, dolayısıyla Bektaşîliğin Hacı Bektaş ile bir tutulması gibi anakronik bir hatanın da katkısıyla, Yunus Emre Bektaşîlerce hep kendilerinden olarak görülmüştür. Halbuki aksine onda geniş ölçüde Mevlâna Celâleddin etkisi sezilir. Nitekim o bunu divanında da belirtmiştir. Buna karşılık divanında Hacı Bektaş'ın adı hiç geçmez.

Aslında Yunus Emre'yi Bektaşî geleneği içinde görmekten ziyade, Bektaşî sûfilîği ve edebî geleneği üzerinde Yunus Emre tesirlerini söz konusu etmek gerçeğe daha uygundur. Nitekim Yunus Emre'nin özellikle kuvvetli ve sade bir anlatıma sahip olması, üslûbunun samimiyeti, onu Anadolu'daki Sünnî, heterodoks bütün tasavvuf çevrelerinde etki bırakmış, her iki kesimde de gerek ifade biçimi ve üslûbu bakımından, gerekse fikrî yönden Yunus Emre tarzında yazıp söyleyen pek çok sûfî şair yetişmiştir. Bu etki Anadolu'da hâlâ devam etmektedir. İşte kanaatimizce Yunus Emre'yi önemli kılan da budur.

Yunus Emre'nin “Divan” ve “Risâletü'n-Nushıyye” adıyla bilinen eserleri günümüze kadar geldiği gibi, uyandırdığı hayranlık sebebiyle daha sonraki şâirlerin kendisini taklit yollu yazılan eserleri de mevcuttur. Mevlânâ Celâleddin hakkında olduğu gibi, Yunus Emre'nin tasavvufî düşüncesi etrafında da günümüze kadar pek çok spekülasyon yapılmıştır. Aslında, esas itibariyle bir yandan Ahmed-i Yesevî geleneğine bağlı olmakla beraber, Yunus Emre, Vahdet-i Vücut mektebine de bağlıdır ve bu mektebi kolay anlaşılır bir biçimde terennüm ederek halk seviyesine

indirebilmesi bakımından da Anadolu tasavvufi düşünce tarihinde büyük bir rol oynamıştır. Bu anlamda onu sadece kendi çerçevesinde değerlendirmek, söz konusu bağlantı ve etkileri hesaba katmamak yanlış olur.

Türk tasavvuf şiirinin abide şahsiyetlerinden Yunus Emre'nin XIII. ve XIV. asır Anadolu insanının eğitilmesinde büyük katkıları vardır. Yedi yüz yıldan beri şiirleri ve ilahileri ile menkıbeleriyle inanmış Anadolu insanının gönlünde taht kurmuştur.

Yunus Emre'nin doğum yeri, ailesi ve yaşayış tarzı hakkında kesin bilgiler elde edilememiştir. Doğum ve ölüm tarihleriyle birlikte mezarı da tam olarak bilinmemektedir. Çeşitli tarikatlar tarafından sahiplenmek istenen Yunus'un tarikatı da kesin bilinmemektedir. Sakarya havzası, Karaman ve Konya civarında yaşamış olabileceği tahmin edilmektedir. Şiirlerinden Mevlana ile görüştüğü ve ömrünün büyük bir kısmının toprağı ekip biçmekle geçirdiği anlaşılmaktadır. Yunus Emre hakkındaki kaynaklar doğumunun Babailer isyanının meydana geldiği 1240 yılı sıralarında olduğunu belirtir. (Yediyıldız, 1990: 24)

Türkçeyi, kolaylığı ve sadeliği içinde, tarih boyunca hiç kimseyle mukayese edilmeyecek derecede bir kabiliyetle söylemeye ve yazmaya muvaffak olan Yunus, samimiyet, vecd, cezbe içinde Türk tasavvuf edebiyatını ereşmesi imkânsız bir seviyeye ulaştırmıştır. Yunus Emre'nin şiirleri bir yandan âşık edebiyatına, diğer yandan Osmanlı'nın meşhur divan edebiyatına kaynak teşkil etmiş, bundan sonra Türk edebiyatının bu iki cephesinde açıkça Yunus'un tesirleri görülmüştür.

Yunus Emre döneminde bütün Selçuklu ülkesi hayırsever insanların kurmuş oldukları müesseselerle donatılmıştı. Ulaşım yolları üzerinde kervansarayları bulunmayan menzillerde, belli ölçüde aynı fonksiyonu icra eden tekke, zaviye veya misafirhaneler vardı. Yunus Emre dönemi Türk toplumu, "hayrat yapmakta yarışma" mefhumunun vakıf eserlere delalet ettiğini düşünüyordu. Bu durum Türk vakıf kültürünün doğmasına sebep oldu. XIII. asırda içine düştükleri bunalımdan bu sayede kurtulup, böylece Osmanlı döneminin doğmasına zemin hazırladılar."

Fuad Köprülü, Yunus Emre'yi, Ahmed Yesevi mektebinin Anadolu'daki en önemli temsilcisi olarak görmüştür. (Ocak, 1990: 29) Yunus Emre olayına milliyetçi yaklaşımla bakan Ahmed Kabaklı ve Faruk Kadri Timurtaş'a göre; Yunus Emre, İslam sufiliğini Türk geleneksel kültür zevki ve yapısına göre yeniden yorumlamıştır. Fuad Köprülü ile başlayan bu görüş, Abdülbaki Gölpınarlı ve Burhan Toprak tarafından tenkid edilmişse de, belli ölçüde günümüze kadar sürüp gelmiştir. Günümüzde bu yaklaşım, Sünni ve Bektaşî yaklaşımların etkisiyle tartışılmaya devam etmektedir. Ancak iki tarafın Yunus Emre'nin Türk sufiliğini temsil eden bir şahsiyet olduğu noktasında hem fikir olduğu görülmektedir. (Ocak, 1990: 30)

Yunus Emre'nin bugünkü anlamda bir Türklük şuuruyla hareket eden, yaşadığı İslami ortamın Türklere mahsus bir İslam 'in ürünü olduğu şuuruna varan ve buna göre tasavvuf sistemini ortaya koyan bir sufi olduğunu düşünmenin ve buna göre bir sonuç çıkarmanın doğru olmayacağı kanaati yaygındır. Çünkü o zamanlar bütün müslümanlar için bir tek ortak kültür vardı ki, o da İslam kültürü idi. Şüphesiz bu kültür içindeki her toplumun kendine mahsus bir takım özellikleri vardı. Ama bunlar bir şuur halinde ortaya çıkmış değildi. Bu düşüncelerden hareketle, Yunus Emre sisteminin yalnız Türkler'e mahsus olmadığını söyleyebiliriz. (Ocak, 1990: 31)

XIII. asır, Anadolu Türk tarihi için sosyal ve kültürel açıdan son derece önemlidir. Zira bu asırda bazı istikrarsızlıklara rağmen, abide şahsiyetlerin yetişmesi ile krizler atlatılmış ve yeni bir devlet ortaya çıkmıştır. Anadolu'da milli birlik ve beraberlik kültür unsurunun başında Mevlana Celaleddin, Hacı Bektaş-i Veli ve Yunus Emre gibi kitleleri büyük ölçüde etkileyen zatlar gelmektedir. Yunus Emre, halk diliyle halka İslam dininin umdelerini anlatan dini-tasavvufi bir şairimizdir. Orta Asya'da Ahmed Yesevi ile başlayan "Halk Tasavvuf Şiiri" Türkistan ve Horasan'dan sonra Anadolu'da en yüksek seviyeye Yunus Emre ile ulaşmıştır. (Güzel, 1990: 83)

Yunus'un felsefesi daima iyiliğe, doğruluğa, güzelliğe, öncelikle de sevgiye yöneliktir. XIII. asrın ikinci yansında ve XIV. asrın başlarında Anadolu'da yaşayan Yunus Emre, sahip olduğu ilmi, fikri, edebi ve tasavvufi meziyetlerle devrinin ileri gelen dervişleri arasında kısa sürede saygın bir yere gelerek şeyhlik derecesine yücelmiş ve zaviyeler kurmuştur. Söz, şiir, düşünce ve duygularıyla edebi ve fikri alanda ayrı bir ekolün mümessili olmuştur. Yunus'un yaşadığı dönem ve daha

sonraki yıllarda Anadolu'da pek çok tasavvuf şairi yetişmiş, ama bunlardan hiç biri İslam düşüncesini onun kadar açık, sade, derin, samimi ve heyecanlı bir şekilde terennüm edememiştir. (Ateş, 1990: 117) Yunus Emre'nin hayatı, yetiştiği ortam, çevresi, düşünceleri, inançları, dünya görüşü ve edindiği bilgiler hakkında en önemli kaynak, şiirleri ile zamanındaki mektep, medrese, tekke ve zaviye gibi eğitim ve öğretim müesseselerini meydana getiren vakıflara ait vakfiye ve benzeri belgelerdir. Ancak bu yöndeki belgelerin yeteri kadar incelendiğini söylemek zordur.

Yunus Emre'nin memleketi, doğduğu, yaşadığı ve Öldüğü yer hakkında birbirinden çok farklı görüş ve iddialar vardır. Bugün Yunus Emre'ye ait olduğu ileri sürülen yirmiden fazla makam veya mezar vardır. Bunlardan, Afyon'un Emre Sultan köyündeki, Isparta'nın Uluborlu ilçesi merkezindeki ve Kırşehir'in Ulupınar köyündeki mezarlar anıt mezar haline getirilmişlerdir. (Öncü, 1990: 103) Yunus Emre'ye ait olduğu iddia edilen makamların Anadolu'nun değişik yerlerinde çok olması, şüphesiz onun eserleriyle insanları etkilemesinden ve bundan dolayı da Anadolu insanı tarafından çok sevilmesinden kaynaklanıyor.

6.3.4. Muhyiddin-i Arabî

Beylikler devrinde Anadolu'da etkili olan tasavvufi akımlardan birisi de, Muhyiddin-i Arabî'nin ortaya koyduğu fikir ve düşüncelerdir. XIII. ve XIV. asırlarda Anadolu'da yaşayan mutasavvıflar gerçekten bilgi, zeka, bedii duygu ve edebi kabiliyet bakımlarından seçkin kimselerdi. Anadolu'da “Muhyiddin İbn'ül Arabî” gibi nadir yetişen sistemci bir din filozofunun çalışmasına elverişli zeminin bulunması, memleketin manevi ve ruhi vasfının yüksekliğini ortaya koymaktadır.

Aslen Endülüslü olan Muhyiddin-i Arabî, İslami ilimleri tahsil ettikten sonra, tasavvufi ve felsefi hava içinde keşiflere başlamış, hac maksadiyle gittiği Mekke'de, Abdullahü'l-Ensari'nin ve İmam Gazzali'nin eserlerinden faydalanmış sonra da Anadolu'ya gelmiştir. (Schimmel, 1982: 152) İbn Arabî Anadolu'da ilk olarak Malatya'ya gitmiş, oradan Sivas, sonra da Konya'ya giderek İzzedin Keykavus ile görüşmüştür. Daha sonra Kuzey Afrikalı müridi Tlemsenli Arifüddin Süleyman yıllarca Anadolu'da yaşamıştır. Onu buraya kimin getirdiği bilinmemektedir. İbn Arabî'nin Anadolu'daki tek müridi bu zat olmadığı ve yine kendisinin müridi olan

Şeyh Mecdüddin İshak'ın evinde musafir kaldığı bilinmektedir. Şeyh Mecdüddin vefat edince, İbn Arabî onun dul kalan eşiyle evlenmiştir. Şeyh'in oğlu Sadreddin-i Konevi, babasının ve İbn Arabî'nin inançlarına sadık kalarak düşüncelerini yaymaya çalışmıştır.

El-Fütühatül Mekkiye, Füsüsü'l Hikem, İşarat'l Kur'an, Cevahirü'n Nüsus gibi mühim eserler başta olmak üzere, 250'ye yakın kitap ve risale ile erişilmesi zor bir dereceye ulaşan Muhiddin-i Arabi'ye göre, en yüksek gerçek ve bilgi, akıl yolu ile idrak olunan değil, Allah'ın ancak derin ve samimi sufi terbiyesinden geçmiş "insan-ı kamil" mertebesine erişen kimselere bağışladığı "ma'rifet" idi. (Kafesoğlu, 1992: 109) Muhyiddin'in asıl büyüklüğü, o zamana kadar halledilemeyen çeşitli ve birbirine zıt metafizik görüşleri, ortaya koyduğu "Vahdetü'l Vücut" (varlık birliği) görüşü ile, bir birlikçi düşünce içinde uzlaştırmış olmasıdır. Bu düşünceye göre; gerçek varlık tektir ve o da Allah'tan ibarettir. Dünya ve kâinat O'nun geçici gölgesinden, insanlar da onun dış görünüşünden başka bir şey değildir. Yani herşey, her varlık ayrı ayrı cephelerden Allah'ı temsil ve ifade etmektedir.

Muhyiddin-i Arabî İslam dünyasında ve ayrıca Anadolu'da son zamanlara kadar tesirini devam ettirmiştir. Arap edebiyatının önemli temsilcilerinden biri olarak kaleme aldığı fikirleri, sonra talebesi ve manevi evladı, sufi Sadrüddin-i Konevi (öl. 1274) tarafından devam ettirilmiş ve üstadının "Şeyh-i Ekber" unvanına nisbetle "Ekberilik" adlı bir tarikat kurmuştur. Sadrüddin "ehl-i kitab" olan kadılar tarafından küfürle suçlandırılmasına rağmen Fahrüddin-i Iraki, Müeyye-dü'l Cendi, Sadüddin-i Fergani (Şeker, 1987: 117) gibi büyük sufiler yetiştirmiştir. Böylece "Ekberilik" İran'dan Yemen'e kadar Arabistan'da ve Hindistan'da yayılma istidadı göstermiştir. (Kafesoğlu, 1992: 109–110)

İslam ülkelerinin hemen hepsinde eserlerine şerhler yazılan ve hakkında birçok değişik şeyler söylenen Muhiddin-i Arabî'nin ülkemizde hala tesirleri sezilmekte ve bazı eserleri basılmaktadır. Gerek "Ekberilik" gerekse ondan mülhem "Bektaşilik" gibi tasavvufi cereyanlar ve halk tarikatlerinde müsbet gelişmelere sebep olmalarına rağmen, gerçek felsefi görüş yerine onun tatbiki tarafları revaç bulmuş, şeyh veya derviş için kerametler tasavvur edilmiş, halkın zihninde kolaylıkla yer bulan kehanetler, keşf, esrar perdelerini açmak iddiaları insanları müsbet düşünce

melekesinden mahrum bırakmıştır. Aynı zamanda dini terbiyesinde de menfi tesir yaptığı halkı hakikatlerden, gözlem ve tecrübeye dayanan ilim zihniyetinden uzaklaştırmıştır. Tarikatlardaki bu menfi tesirler elbette bu dini akımların gerçek hüviyetinden kaynaklanmamaktaydı. Zamanla halkın cahilliklerinden kaynaklanan uygulamalar, bazı tarikatları gerçek özelliklerinden uzaklaştırma meyli göstermiştir.

6.4. TASAVVUF DÜŞÜNCESİ VE EĞİTİM

XIII.-XIV. asırlarda Anadolu'da etkili olan tekkelerde nasıl bir dini-tasavvufi eğitim yapıldığına, bu eğitimin metoduna, muhtevasına ve mahiyetine de bakmak gerekir. Her tekke, içinde ait olduğu tarikatın müridlerini barındırmaktaydı. Bunlar devamlı olarak tekkenin başında bulunan şeyhin idaresi ve maddi-manevi mürakebesi altında, en alt kademedен halifelik derecesine gelinceye kadar muhtelif eğitim safhalarından geçmektedir Bu eğitimin bazı tezahürlerinden, mübarek gün ve gecelerde halk da faydalanabiliyordu. Çünkü bu tasavvufi müesseseler, gayr-i müslimler dâhil olmak üzere istisnasız bütün halk tabakalarına açıktı. Müridlere, dini ve tasavvufi konuların en ince ve yüksek meseleleri anlatılırken, halka daha kolay, ilgi çekici ve anlaşılır hususlardan bahsedilirdi. Bilhassa dürüst, temiz ve ahlaklı bir hayat yaşamaya, dini emirlerin yerine getirilmesine yönelik konular ağırlıklı olarak ele alınmaktaydı.

Dini-tasavvufi eğitim sözlü, yazılı ve tatbiki(uygulamalı) olarak yapıyordu. Sözlü eğitim, şeyh ve halifelerin tekke mensupların veya çevre halkına yaptıkları vaaz ve nasihatlerden ibarettir. Dervişlere, daha çok tarikatın adap ve erkânı, benimsenen tasavvuf anlayışına göre, tasavvufun en ince noktaları öğretilirken, halka daha ziyade dini ve ahlaki konulardan bahsedilmekteydi. Belli gün ve gecelerde yapılan vaazları dinlemek için, camilerde olduğu kadar tekkelerde de halk toplanırdı. Şeyhler yalnız tekkelerde değil, camilerde ve hususi yerlerde de halka vaaz ve nasihatlerde bulunuyorlardı. Bunların medreseli vaizlerden daha çok dinleyici topladıklarını göz önünde bulundursak, halk nezdinde onların daha etkili oldukları sonucuna varırız. Tekkelerde sadece tasavvufi mevzular değil, kelam, hadis, tefsir, fıkıh konularının da işlendiği bilinmektedir. Nitekim bazı medrese hocalarının sonradan tasavvufa girerek, şeyhlik mertebesine ulaştıkları kaynaklarda ifade

edilmektedir. Mevlana Celaleddin buna örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca bazı tekkelerin aynı zamanda medrese olduğu da görülmüştür (Ocak, 1981: 75–77).

Tekkelerde uygulanan diğer bir eğitim metodu da yazılıdır. Yazılı usulden maksat; tekke şeyhleri tarafından kaleme alınan kitap ve risaleler aracılığıyla uygulanan dini-tasavvufi eğitim metodudur. Günümüze kadar gelen örnekler incelendiğinde, bu kitap ve risalelerin, ya bizzat dervişlere veya halka hitap etmek üzere yazılanlar olarak iki gruba ayrıldığını görürüz. Dervişlere hitap edenler, tarikatın adap erkânını Öğretenler ve tasavvufi konuları işleyenlerdir. Bunlarla birlikte bazı pir ve şeyhlerin keramet hikâyeleriyle karışık hayatlarını anlatan velâyetname ve menakıbname denilen eserler de vücuda getirilmiştir.

Halka yönelik olarak yazılanlar ise; dini, ahlaki konulan bir takım evliya menkıbeleri ile karışık olarak, tasavvufi bir yorumla anlatan eserlerdir. Bunlara örnek olarak, Müzekki'n-Nüfus, Ahmediye, Muhammediye, Envarü'l-Aşikin gibi eserler verilebilir. Manzum veya mensur olarak yazılan bu eserlerin nüshalarına bugün Anadolu'nun her tarafında rastalanabilir. Bu eserlerin günümüzde de orijinal bir şekilde defalarca basılması, asırlardan beri, onların halkın din kültürü ve eğitimi üzerindeki etkisini göstermektedir. (Ocak, 1981: 78–79)

Tekkelerin, en az kendi mensupları kadar, çevre halkını ve hatta gayr-i müslimleri cezbeden diğer bir eğitim metodu da uygulamalı usuldür. Bilindiği gibi her tarikatın kendine mahsus zikir usulleri vardır. Bunların bir kısmında bu zikirler, sema denilen musiki eşliğinde ilahiler söylenerek icra edilmektedir. Her tarikatın semai değişik icra edilmektedir. Bu zikirlerin meydana getirdiği vecd ve istiğrak halinin halk üzerinde büyük etkisi olmuştur. Kaynaklarda böyle zikir şekillerinin ihtidalarda hayli etkili olduğu belirtilmektedir. Bu tip tatbikat gerek dervişlerin, gerekse halkın dini eğitiminde önemli derecede, çoğunlukla müsbet olarak rol oynamıştır.

Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı devirleri boyunca, hemen her yerleşim biriminde bir medrese bulunduğunu söylememiz mümkün değilse bile, hemen her köyde bir tekke veya zaviye bulunduğunu söyleyebilmek mümkündür. Asırlarca Anadolu insanı üzerinde etkili olan ve ümitsizliğin doruk noktada olduğu zamanlarda

onlar için birer moral kaynağı olan bu tasavvufi müesseseler, Anadolu insanı için önemli bir kültür hazinesi olmuştur. Anadolu'da XV. asırdan itibaren gittikçe eski önemini kaybettiği ifade edilen bu müesseseler, değişikliklere rağmen varlığını devam ettirmiştir. Günümüzde Anadolu insanının yer yer manevi değerlerinden uzaklaştırıldığı müşahede edilebiliyorsa, şüphesiz bu dejenerasyonun temelinde, son asırlarda tekke ve zaviyelere gereken ehemmiyetin verilmemesinden kaynaklanmaktadır. Zira tarlasında, bahçesinde çalışmak zorunda olan insanımıza, mektep vasıtasıyla ulaşmak mümkün olmayabilmektedir. Ancak Anadolu'nun saf ve temiz insanlarına tarikat vasıtasıyla ulaşip, onların manevi boşluklarını gidermek ve asrımızın insanlığı pençesinde sıkıran kötü alışkanlıklarından uzaklaştırabilmek mümkündür diye düşünüyorum. Şüphesiz bu da, ancak tekke ve zaviyelere gereken desteği vermekle mümkün olabilecektir.

Netice itibariyle tasavvuf, Türklerin İslamiyet'i kabullerinden sonra Türk topraklarında yayılmaya başlamıştır. Türkler, derin bir düşünce sistemi olan tasavvufu yadırgamamışlardır. Tasavvuf, eski Türk geleneklerinin bazılarına yakın yönleri olduğu için, yüksek ahlak kurallarını ihtiva eden İslam dinini benimseyen Türkler arasında kolayca yayılmıştır. İslamiyet Türklerin cihad ruhuyla zaferlere yönelmelerinde müessir olunca, tasavvuf şeyhlerinin teşvik ve telkinleri onlar için önemli ölçüde yol gösterici olmuştur. Türklerin İslami dönemden önceki maddi kahramanları yerine, İslami dönemde manevi âlemin kahramanları olan sufiler, veliler ve kâmil insanlar yer almaya başlamıştı. Dervişler, şeyhler, mürşitler Türk halkına İslam dininin ve İslam tasavvufunun ilkelerini yumuşak bir dille telkin ve izah ederek kültür değişmelerini sağlamışlardır. Böyle imanlı ve cihad aşkıyla yanan, fedakâr ve vefalı bir neslin yetişmesini de sağlamış oluyordular.

İlk dönemlerde Türk topraklarına giren tasavvufta “sadece bir lokma ve hırka ile yetinmek” felsefesi bulunmamaktaydı. Bu ilk tasavvuf erleri bir taraftan İslam dinini yaymak için halkı cihada teşvik ederken, diğer taraftan da Peygamber ahlakı ile ahlaklanmalarını sağlamaya çalışıyorlardı. Savaş ve istilalar gibi sebeplerle Anadolu'ya gelip yerleşen Türkler, eski inanç ve geleneklerinin bir kısmını muhafaza etmişlerdi. Ancak bu inançlarını yeni vatanlarında İslam kültürü içinde yoğurarak geliştirmişlerdir, Anadolu'da XIII. asırda tasavvuf akımları önemli ölçüde gelişmiş ve

tesirli olmuşlardır. Mevlana Celaleddin-i Rumi(1207–1273), Hacı Bektaş-ı Veli(öl.1270), Yunus Emre ile Muhyiddin-i Arabî(1165–1240) gibi hayatlarının tamamını veya bir kısmını Anadolu'da geçirmiş ve tasavvufu ilim ve şiir yolu ile işleyip kemale erdirmiş olan şahsiyetler, Türklerin yerleştiği Anadolu'da tasavvuf akımlarının yaygınlaşmasına sebep olmuşlardır. Böylece tarikatlar, tekkeler aracılığıyla ve şeyh, sufi ve dervişlerin telkin ve irşatlarıyla, medreselerden daha çok halkın malı olmuştur. Devlet adamları bile bu akımın etkisi altında kalmışlardır. Bu sebeple tasavvuf erbabı şahsiyetler bir bakıma halkın hocaları, eğiticileri ve tekkeler de bir nevi halk okulu olmuşlardır.

Halkı irşad eden tasavvuf ehli, aynı zamanda toplumun manevi yaralarını iyileştiren birer ruh doktoru mesabesinde idiler. Bilhassa Moğol istilası ve Babai isyanları gibi toplumu derinden etkileyen; hem siyasi ve iktisadi, hem de manevi ve kültürel düzenleri alt üst eden olayların akabinde tarikatlar önemli roller üstlenmişlerdir. Bu dönemlerde ümitleri kaybolmuş ve bir desteğe son derece muhtaç Anadolu halkının beklediği, teskin edici ilaçlar gibi telkinler hep tasavvuf canibinden gelmiştir. Bu bakımdan Anadolu'da İslamiyetle beraber tasavvuf akımı, kısa zaman içinde güçlenmiş, tesir ve nüfuz sahasını gün geçtikçe genişletmiştir. Bir taraftan tarikat şeyhleri tasavvufi düşünceyi her tarafa yayarken, diğer taraftan şair-dervişler, Horasan erleri, abdallar ve müritler tasavvufu, ilahiler, menkıbeler ve kerametlerle Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar ulaştırmışlardır. Anadolu'nun içtimai yapısı, tasavvufu benimsemeye, sevmeye ve zevkini yaşamaya elverişli olduğundan, her şeyi Allah rızası için yapmayı telkin eden bu düşünce sistemi kuvvetli bir şekilde yerleşmiştir.

6.5. BEYLİKLER DÖNEMİNDE DİĞER SOSYAL MÜESSESELER

6.5.1. Ahilik

Selçuklular ve Beyliklerin ilk dönemlerinde Anadolu'da kurulan, esnaf ve çiftçi yardımlaşma teşkilatı mahiyetini taşıyan Ahilik'in, Arapça'da “kardeşim” manasında olan “ahi” veya Türkçe'deki “cömert” manasında olan “akı” kelimelerinden ismini aldığı ifade edilmektedir, İslam ortaçağında ortaya çıkmış bulunan ve önemli bir sosyal yardımlaşma kurumu olduğu anlaşılan Ahilik

kurumunun, yine İslam toplumlarında ortaya çıkan “Fütüvvet” müessesesinden kaynaklandığı belirtilmektedir.

Arapça'da genç, yiğit, delikanlı ve cömert kişi manasında olan “feta” kelimesinden türetilerek adına “Fütüvvet” denilen kurumun temeli, ananeye göre Hz.Ali'ye ve bu yüzden de Hz.Muhammed'e dayanmaktadır. (Köprülü, 1984: 212–213) Abbasi halifesi en-Nasır Lidinillah'ın ıslah ettiği Fütüvvetin saraydaki gelişmesinin, Bağdad'da ve bütün şarkta Moğol istilasıyla son bulduğu sanılmaktadır. Bağdad'ın tahribinden sonra halifeliğin Mısır'a nakle-dilmesiyle fütüvvetin de merkezi burası olmuştur. Fütüvvet Mısır'da parlak bir devir yaşadı. Mısır'daki ilk halife el-Müntasır, Memlûk Sultanı II. Baybars'a Fütüvvet elbisesini giydirir. Ancak Fütüvvet Mısır'da varlığını uzun süre devam ettiremeyince kısa bir zaman sonra buradaki varlığını yitirmiştir (Tascher, 1972: 227)

Merkezi yönetimin zayıflamasıyla yalnız Türkmenlerin değil, fütüvvet teşkilatına mensup olanların da gücü artmıştır. Ahilerin açıkça ortaya çıkmaları ilk defa Köseadağ Savaşından (1243) hemen sonra olmuştur. (Cahen, 1994: 227–228) Ahilik kuruluş itibarıyla bir tarikat olarak ortaya çıkmış değildir. Ancak tarikatların prensip ve teşkilatından faydalanmayı da ihmal etmemişlerdir. Daha sonradan Ahiler, Mevlevi ve Bektaşî tarikatlarına girmişlerdir. Mevlevilerin ileri gelenlerinden Mevlana Hüsameddin'in babası olan “Ahi Türk”, Konya'daki fütüvvet teşkilatının başı idi. Aynı şekilde Kırşehir'deki bir Bektaşî zaviyesi şeyhinin Ahilik teşkilatına bağlı olduğu bilinmektedir. Ancak bütün bunlara rağmen Ahilik teşkilatı Sünnilik ve ılımlı şiilik çizgisini kaybetmemiştir. Anadolu'daki ahilerin en ileri gelenlerinden olan Ahi Evran'ın sünni ve Şafii olduğu bilinmektedir. (Çağatay, 1982: 423–436)

Ahilerin Fütüvvet teşkilatına tam üye ve layık olabilmeleri için, ilim ve sanatla uğraşmış veya uğraşmakta olmaları gerekirdi. Üyelerin Cuma akşamları yapılan toplantılarda okunan Kur'an-ı Kerim, Hadis, menakıb, tasavvuf edebiyatı ve hikmet gibi derslere ve ilim meclislerine katılması mecburi idi. Ahi teşkilatının prensip ve özelliklerini en iyi anlatan “Fütüvvetname” adıyla yazılan belgelerdir. (Köprülü, 1984: 215) Fütüvvetname'nin XIII. asırda yazıldığı sanılmaktadır. Bütün bu bilgilere rağmen, Fütüvvet ile Ahiliğin aynı olmadığı, bunların farklı teşkilatlar olduğunu iddia edenler de vardır. (Çağatay 1982; Cahen 1994) Ancak ortaya konan

bilgilerden hareketle, Ahiliğin temelinde Fütüvvet teşkilatının var olduğunu söyleyebiliriz.

Ahilik bir taraftan fetih ve gaza hamlelerini kolaylaştıran bir teşekkül, bir taraftan şehir ve kasabalarda sanatkârları ve çalışanları kendi himayelerine almış iktisadi bir kurum, bir esnaf teşkilatıdır. Aynı zamanda teşkilata mensup kimselerin dini-manevi ihtiyaçlarına cevap veren bir tasavvuf hareketi olarak değerlendirilebilir. Fütüvvet XIII. asırda bütün yakın şark müslü-man dünyasında adeta moda olmuştur. Ancak Anadolu'da Ahilik şeklinde her yerden daha fazla geliştiği görülmektedir. Seyyah İbn Batuta Anadolu'yu dolaşırken, hep Ahi zaviyelerinde misafir kaldığından, seyahatnamesinde onlar hakkında geniş bilgiler vermektedir. Burada, ahilerin günlük yaşayışları, misafir ağırlama ve ikramlarda bulunmaları konularında uzun uzadıya bilgi verilmektedir. Bütün bu bilgilerden, Ahilerin Ortaçağ İslam dünyasında Örnek bir sosyal kuruluş olduğunu anlayabilmekteyiz. İbn Batuta, verdiği bilgilerle, Anadolu'nun en ücra yerlerine, dağ başlarına kadar yayılan zaviyeleriyle, ahilerin her türlü misafire, sıkıntılı günlerinde kucak açtıklarını; yolların emniyetli olmayıp, taşıma araçlarının ibtidai olduğu bir devirde, seyahat edenlerin sığınabilecekleri birer konaklama yeri tesis etmek suretiyle, günümüz insanına gerçekten düşündürücü mesajlar verdiği görülmektedir.

Anadolu'daki Ahiler teşkilatı hakkında en fazla bilgi, XIV. asrın ilk yarısında o havalide gezmiş olan İbn Batuta'nın seyahatnamesinde vardır. Ahiyye-i Fityan, yani genç kardeşler unvanı altındaki bu tasavvufi teşkilata yalnız Türkler arasında rastlanıyor. (Köprülü, 1991: 89–93) İbn Batuta, Antalya'dan başlayarak Burdur, Gölhisar, Lâdik, Milas, Barçın, Konya, Niğde, Aksaray, Kayseri, Sivas, Gümüşhane, Erzincan, Erzurum, Birgi, Tire, Manisa, Balıkesir, Bursa, Görele, Geyve, Yenice, Mudurnu, Bolu, Kastamonu, Sinop gibi çeşitli Anadolu şehirlerinde ve Altınordu devletine tabi olan Azak limanında Ahi zaviyelerine rast gelmiş ve onlara misafir olmuştur. (Köprülü, 1984: 211)

Ayrıca İbn Batuta, ikramlarını gördüğü birçok Ahi şeyhinin adını zikretmektedir. Bu bilgiler, Anadolu'nun birçok yerleşim merkezine ahilerin yayılmış olduklarını göstermektedir. Hatta küçük bir köyde dahi ahi zaviyesi bulunduğu gibi, bir dağ başında bile ahilerin zaviye yaptırdıklarını anlamaktayız. İbn Batuta'nın

uğrayamadığı veya not edemediği başka yerlerde de bu gibi zaviyelerin varlığı düşünülürse, Anadolu'da XIV. asrın ilk yıllarında Türk nüfusun varlığının ne kadar geniş bir alana yayılmış olduğu görülebilecektir. Bütün bunlardan Anadolu'nun İslamlaşması bakımından ahilerin önemli rol oynadıklarını rahatlıkla anlayabiliriz. (Şeker, 1986: 86–87)

Anadolu'da ahilerin piri olan Ahi Evran, Anadolu insanına, alın teri ile geçinmeyi, başı dik, kendine güveni olan ve minnetsiz yaşama yeteneği ve alışkanlığı aşılamıştır. Ahiler gündüzleri sanat ve ticaretle uğraşırken, akşamları ahlak eğitimi, haftanın belirli günlerinde silah talimleri ve ata binme öğretimi yoluyla askerlik eğitimi yapıyorlardı. Erkek üyelerine “eline, beline, diline sahip ol” prensibi aşılatılırken, “Bacıyan-ı Rum” teşkilatına üye olan kadınlara da “eşine, işine, aşına sahip ol” prensibi benimsetiliyordu. (Çağatay, 1982: 425)

Ahilik müessesesinin en usta ve hürmete değer mensubu Ahi şeyhi idi. Tesir ve nüfuz itibariyle bir tarikat şeyhi durumunda olan Ahi Şeyhinden başka, onun emirlerini yerine getiren vazifeli “yiğitbaşı”* veya “server” denilen ikinci bir idare amiri vardı. Ahilik loncasına bağlı işçi ve çıraklara “fityan” denilirdi. Ayrıca bir şehirdeki ahilerin başkanına da “Ahi Baba” adı verilirdi. Böylece birçok ahiler(ihvan), yiğitbaşılar(serveran) ve gençler (fityan)'in bulunduğu şehirlerde, idari ve siyasi meselelerde söz sahibi idiler. Anadolu Selçuklu devleti parçalandığı zaman kendi teşebbüsleriyle bir nevi cumhuri idare kurmak suretiyle cemiyeti dağılmaktan kurtarmış ve Osmanlı devletinin kuruluşuna kadar durumu muhafaza etmeyi başarmışlardır.

Anadolu beyliklerinde de, dini, askeri bir tarikat olarak pek mühim mevki işgal ettiğini Seyyah İbn Batuta'dan öğrendiğimiz Ahilik teşkilatının esası, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Abbasi halifesi en-Nasır Li'dinillah(1179–1225)'in İslam ülkelerinde manevi birliği sağlamak maksadiyle ortaya attığı Fütüvve (gençlik) tarikatine dayanıyordu. En-Nasır İslam hükümdarlarını bu tarikata sokmaya muvaffak olmuş. (Turan 1993; Cahen 1994) Giyaseddin Keyhüsrev I, Mısır Türk Sultanı Baybars vb. hükümdarlara hususi fütüvve üniformasını törenle giymelerini sağlamıştı. (Kafesoğlu, 1992: 103) Bununla beraber fütüvvet teşkilatı en iyi bir şekilde Selçuklu Türkiye'sine yerleşmiş, Türk içtimai, iktisadi ve buhranlı

zamanlarda da siyasi hayatında büyük bir mevki işgal etmiş ve bilahare Osmanlı esnaf teşekküllerinin de esası olmuştur. (Köprülü, 1984: 216)

Osmanlı devletinin kurucusu Osman Gazi, Ahi reislerinden olan Şeyh Edebalı'nın kızı Malhun Hatunla evlenerek bu teşkilatla iyi ilişkiler içine girdi. Edebalı'den gelen Ahi reisliği daha sonraları, I.Sultan Murad'a intikal etti. Orhan Gazi, şed kuşanan ve kuşatan bir ahi idi. Vezirleri Alâeddin Paşa ve Çandarlı Halil Paşa da ahi idiler. Fetihlerde ilk Osmanlı padişahlarının en büyük yardımcıları dervişler ve ahiler idi. Anadolu'da ahilerin nüfuzu XV. asrın ilk yarısına kadar devam etti. Daha sonra ahilik kısmen esnaf birlikleri ve köy gelenekleri halinde varlığını sürdürdü. Bu geleneklerden bir tanesi halen Çankırı'da “yaran sohbetleri” şeklinde devam etmektedir. Ahilik İstanbul fethinden sonra yerini Lonca teşkilatına bıraktı. (Turan, 1980: 319) Ahiler, zaviyeler(küçük tekke) yaptırarak içerisine halı, kilim döşeyerek kandiller asarlardı. Zaviyelerde imamlar, müderrisler, kâtipler, vaizler, silah tamircileri, hattatlar, şairler ve sema'cılar bulunurdu.

Ahi teşkilatına ilk giren adayın başı tıraş edilir, tövbe ve telkin verilirdi. Aday, taç, hırka ve şalvar giyer ve uzun bir denemeye tabi tutulurdu. Uzun yıllar süren bir eğitimden sonra olgun bir ahi olunurdu. Kötü alışkanlıkları olanlar Ahi teşkilatına alınmazlardı. Bu eğitim konulan dışında ahi mensuplarına fikhî konularda da bilgi verilirdi. Ahi Evran tarafından yazılan “Menahic-i Seyfi” Anadolu'da telif edilen ilk ilmihaldir. Farsça yazılan bu eserle ilmihalcilik geleneği Anadolu'da başlamıştır. Bu bir Şafii ilmihalidir. Bu ilmihalin Anadolu halkının dini eğitimi hakkındaki önemi çok büyüktür. Daha sonra yaygınlaşan ilmihal geleneği gereğince Türkçe yazılan ilmihallerin ortaya çıkmasına sebep oldu. Anadolu'muzda yedi yüz senelik bir geçmişi bulunan ilmihalcilik geleneği Türk dilinin gelişmesine önemli katkıda bulunurken, bir yandan da halkımızın dini kültürünün oluşması, ahlak ve yaşayışının düzenlenmesinde önemli yeri bulunmaktadır. (Bayram, 1981: 50–51)

Ahilikte iş dışında ve iş başında olmak üzere iki türlü eğitim yapılırdı. Teşkilatın muallim ahi ve pir denilen Öğreticileri vardı. Bunlar üyelere, dinin esasları, okuma-yazma, insanlık terbiyesi, temizlik, ocağın düzeni ve geleneği ve ilahiler öğretirlerdi. Bunlara bağlı olarak, cömert olma, zulmetmeme, iyilik yapma, hırstan kaçınıp kanaatkâr olma, nefsini susturma, her şeyi Allah'tan dileme, gereksiz

konuşmama, şeytandan kaçınıp İlahi emirlere uyma gibi konularda üyeler sıkı bir şekilde eğitilirdi. Ahi kurallarına göre ahilerin üç şeyi açık, üç şeyi kapalı olmalıdır. Üç şeyinin açık olması, cömert, misafirperver ve aç doyurucu manasına geliyordu. Üç şeyinin kapalı olması da, ahinin gözü, dili ve belinin bağlı olması demektir. Bu da kem gözle bakmama, kötü söz söylememe ve İffetli namuslu olma manalarına gelmekteydi. Yine ocaklarda; tükürmek, sümürmek, hırsızlık, gıybet, iftira, cimrilik, ayıp ve kusur araştırmak, şehvetle bakmak, emanete hıyanet etmek, yalan söylememek, sözünü tutmamak, haset, kin, sert olmak, büyükmek, münafıklık, gammazlık, livata, zina, içki, gibi kötü alışkanlıklardan şiddetle uzaklaştırılırdı. Bu eğitimden geçenler kötü huylardan arınır, iyi huylar kazanır, çok kullanılan bir deyimle “eline, diline, beline, gözüne” hâkim olunurdu. Üyelere ayrıca silah kullanımı öğretilir, beden eğitimi yaptırılırdı. (Akyüz, 1989: 61–62)

Ahiliğin iş başında uyguladığı eğitim ise, o dönemlerde çarşı ve dükkânların bedesten gibi yerlerde topluca bulunmaları sebebiyle kolay ve tesirliydi. Bu eğitim esnaf ve zenaatkarlarda, namaz saatlerinde dükkânlarını kapatma, sonra açma gibi zaman ve düzen alışkanlığını kazanma, dürüst çalışma, müşteriye saygı gösterme ve onu aldatmama, üretimi arttırma, komşu esnaf ve zenaatkarların da kazanmalarını isteme, çırakları iyi yetiştirme gibi tutum ve davranışların gelişmesini amaçlıyordu. Bunlara ve öteki ilkelere uymayanlara ocak çeşitli cezalar uygulayabiliyordu. Dükkânını kapatmak, selam ve yardımı kesmek; lokma çıkarmaya ikram yapmaya, kurban kesmeye zorlamak gibi müeyyideler uygulanırdı. (Akyüz, 1989: 62)

Anadolu Selçuklularında, devletin vatandaşının eğitim ve öğretimi ile yakından ilgilendiği, bilhassa dini kültürünü ve sosyal yaşayışını yönlendirmede belli bir siyaset ve programı bulunduğu görülmektedir. Bu devrin en güçlü ve yaygın kuruluşu olan Ahilik teşkilatı ve bu teşkilatın kadınlar kolu olan Bacıyan-ı Rumu (Anadolu bacıları) teşkilatı bunun sonucu olarak kurulmuştur. Bu teşkilatın kurucusu Ahi Evran'ın eşi Fatma Bacı'dır. Bunlara ahilerin bir yan teşkilatlanması gözüyle de bakabiliriz. (Bayram, 1981: 49) Ayrıca “Abdalan-ı Rum” (Çetin, 1981: 144–146) denilen ve bazı tarihi kaynaklarda “Horasan Erenleri” namıyla de zikredilen bir zümreden bahsedilmektedir. Bu zümrenin bilhassa XIV. asırda mühim bir dini-içtimai rol oynadığı bilinmektedir. Anadolu'nun fethinde vazife alan bu Türk derviş

grubları Osmanlı devletinin kuruluşunda da büyük kahramanlıklar göstererek büyük hizmetlerde bulunmuşlardır.

Netice olarak Ahilik müessesinin Özellikle XIII.-XIV. yüzyıllarda Anadolu'da Türk birliğinin sağlanmasında önemli rol oynadığını söyleyebiliriz. Özellikle Moğolların Anadolu'ya hâkim olduğu dönemlerde, Anadolu insanının maneviyatını ayakta tutmayı başarmış ve arkasından altı asır boyunca cihana hükmedecek bir Osmanlı devletinin bu topraklarda kurulmasına, topluma verdiği manevi eğitimle zemin hazırlamıştır.

6.5.2. Vakıflar

Anadolu Beylikleri ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu zamanında vakıf müessesesi yeni bir kuvvet kazandı. Bu yolla bugünkü anlayışa göre doğrudan doğruya devletin görevi arasında sayılan bayındırlık, sağlık ve sosyal yardım gibi hizmetler yerine getiriliyordu. Cami, mektep, zaviye, imaret, darüş-şifa ve çeşmeler vakıf yoluyla yaptırılıyordu ve devamları sağlanıyordu.

Vakıf sisteminin çeşitli açılardan Türk-İslam sosyal hayatına da yararı vardı. Birincisi kamu hizmetleri bu yolla yerine getiriliyordu ve ikinci olarak kolonizasyon ve şehirlerin gelişimi sağlanıyordu. Üçüncüsü fethedilen birçok yerlerin iskânında önemli rol oynuyordu. Anadolu ve Rumeli'de şeyh, baba ve derviş adlan taşıyan köylerin hemen hepsinin orijini, adlarını taşıdıkları tesislerine dayanmaktadır. Dördüncü olarak şehirlerin benzer nitelikler taşınması, genel hatlarıyla aynı planı göstermelerinin temelinde yine vakıf sisteminin etkisi vardır. (Yücel, 1970: 133)

Elde edilen vakıf gelirlerinin bir kısmı zaviyeye gelip giden ve orada ikamet eden fakara ve miskinlere sarf edilmesini şart koşturmaktadır. Buradan sağlanan gelirler, imaretin görevlilerinin maaşı ve imarete günde iki kez pişirilecek yemek için harcanmaktadır. Cami, mescit, tekke, zaviye ve imarethane gibi sosyal hizmetler gören kurumlara gelir sağlamak gayesiyle toprak ve diğer gayrimenkul gelirlerin buralara tahsisi yoluyla teşekkül eden vakıf emlak, arazinin genel toplamı içinde önemli sayılabilecek yer tutmuş olmalıdır. İncelediğimiz dönem için sağlıklı kayıtlara sahip değiliz. Fakat Osmanlı Dönemi'nin bazı rakamları bize daha öncesinin

nasıl olabileceğini tasavvur ettirmektedir. Örneğin; Kanuni Sultan Süleyman döneminde Ankara'da 148, Bursa'da 477, Kütahya'da 166, Afyon'da 118 vakıf köyü vardı. Karaman eyaletinde vergi gelirlerinin %16'sı vakıflara ait olup devlet hazinesine girmektedir.

Vakfın işleyişi ile ilgili bize bilgiler veren ve vakıf gider gelirlerinin kaydının tutulduğu vakfiyeler sosyo-ekonomik tarih açısından değerli kaynaklardır. Batı Anadolu Beyliklerinden Germiyanogullarından bize kalan bir vakfiye çok önemlidir ki bu vakfiyenin adı “Taş Vakfiye”dir. Bu vakfiyede elde edilen bulgular o dönemin eğitim-öğretim faaliyetlerine ışık tutacak niteliktedir. Germiyanoglu II. Yakup Bey'in bu vakfiyesi Türkçe idi. Bu vakfiye Kütahya'da Ulu Cami karşısında olup taşa işlenmiştir. Yakup Bey mescit, medrese, imarete ait vakfını 1411'de yaptırmıştır. Vakfiyeden vakfedilen yerler usulen isim isim sayıldıktan sonra mütevellî, hafız, imaret şeyhi, müderris, imam, müezzin, aşçı, talebeye, gelecek misafirlere ve mücavirlere ait maaş ve yiyecekler tayin edilmektedir. Medresenin dokuz hücreli olup vakfiye hükümlerince her odada birer yatılı talebe bulunacaktır. Talebeye günde bir akçe ile yılda bir mud buğday ve iki kağı arabası odun ve her gün iki kap yemek ve dört ekmek verilecekti.

Misafir ve talebeler, hasta olanlara hekim getirilip tedavi ettirilmesi ilaç paralarının ödenmesi, şayet hastalardan herhangi biri iyi olmayıp vefat ederse kefenlenip defnedilmesi, vakfiyeye konulmuş ve bu hususada para tahsis edilmiştir. (Yücel, 1970: 137)

Bu gibi vakfiyelerden biri olan ve vakıf-eğitim ilişkisi açısından değerli sayılan 1432 tarihli Karamanoğlu İbrahim Beyin vakfiyesini de inceleyelim. İbrahim Bey vakfiyesinde mütad üzere yaptırdığı mescid, medrese ve imaretine icabeden yerleri vakfedip vazife sahiplerinin vazifelerini açıklıyor, imarete her gün en iyi cins buğdaydan olmak üzere tanesi bir buçuk kilo gelmek üzere en aşağı yüz elli ekmek ile her gün için otuz kilo et pişirilerek müstahdemlere fukara ve muhtaçlara, misafirlere dağıtılacaktır. Bu imarete günde en aşağı yüz ve en yukarı iki yüz kap yemek pişip dağıtılacak ve yemek her gün iki öğün ve icap ederse üç öğün pişecektir. İmarete gelecek olan ilim adamlarıyla irfan sahibi zatlara mütevellî hürmet

göstererek onlara has simit, çörekler ve nefis yemeklerle üç gün nefis ikram eyleyecek, hayvanlarına da arpa ve yulaf verecektir Burada misafirlik üç gündür.

Vakıf sahibi, Berat, Regaib ve bayram gecelerinde imaret hizmetleriyle fakir ve kimsesizlere dağıtılmak üzere elli batman yani üç yüz seksen dört kilo helva pişirilmesini de şart koşmuştur. Bahsettiğimiz bu imaret teşkilatından başka belli başlı büyük imaretlerden olan; Aydınoğlu İsa, Menteşeoğlu Ahmed Gazi, İlyas imaretleri varsa da aşağı yukarı hepsinin şartları birbirine benzediğinden ve hepsi de ilmi ve içtimai aynı müesseselerden olduğundan yukarıda adları geçen iki beyliğe ait bir imaretin zikri yeterli görülmüştür.

Yukarıdan beri yazılan şeyler, gösterilen vesikalar, Anadolu beyliklerinin ilmi ve içtimai müesseselere verdikleri önemi bütün kuvvetiyle meydana çıkarmaktadır.

6.5.3. Zaviyeler

Anadolu Beylikleri döneminde çok sık rastlanan zaviyelerin yönetim açısından da özel bir durumları vardı. Bir takım kamu hizmetlerini yerine getirmek üzere vakıf müesseselerinden yararlanılarak kurulmuş olan zaviyelerin; Osmanlı öncesi ve Osmanlıların ilk dönemlerinde de önemli rol oynamış oldukları açıktır. Başlangıçta fethedilen yerleri emniyet altına almak amacıyla oldukça bağımsız yerleşme teşebbüsleri teşvik edilmiştir. Bunun için hükümdarın dini sıfatı (şeyh-fakih-derviş) bulunan kimselerin zaviye kurması için bir yeni vakıf ve mülk olarak bağışlaması ile idari sistemde yeni bir uygulama başlamıştır. (Yücel, 1970: 136) Çünkü zaviyeler ve toprakları merkezi yönetimin denetiminin dışında tutulmuştu. Ayrıca bir takım vergi bağımsızlıklarından da yararlanmaktaydılar. Bu ayrıcalıklı durumları nedeniyle de zaviyeleri çok defa yeni unsurların gelip katılmalarıyla kala balıklaşmış ve yeni köylerin çekirdekleri haline gelmiştir. Batı Anadolu'da ve Trakya'da ve diğer yerlerde yer adları üzerinde yapılan incelemeler, buralarda XIV. yüzyılda kurulmuş Türk köylerinin önemli bir kısmının şeyh, fakih unvanına sahip kimselerin adlarını taşıdığını göstermektedir.

Öte taraftan zaviye şeyhinin aynı zamanda şeyhlikle birlikte bir takım kamu hizmetleri de yüklenmesi, dikkate değerdir. Hukuken zaviyenin ve vakfın mütevellisi, bir bakıma sorumlu başkanı olan şeyhin başlıca görevi, vakfın gelirleri ile zaviyeyi işler durumda tutmaktı zaviyedeki diğer hizmet sahiplerine maaşlarını ödeyen şeyhin, kendisi de bu gelirden yararlanmaktaydı. Bu nitelikleriyle idari ve mali bağımsızlığa sahip bir idare ünitesi haline gelen zaviyelerde, şeyhlerin ve dervişlerin din liderler olmalarından dolayı halk üzerinde aynı bir nüfuzları da vardı. Hatta bazen örf tarifesinden daha çok etkili olabiliyorlardı. (Yücel, 1970: 137)

Beylikler döneminde zaviyeler, devletin kurulmasına hizmet etmiş, hürmete layık bazı ahilere, babalara ve alıp verenlere vakıf olarak verilen yerler olup, şehir ve kasaba kenarlarında, köy civarlarında, yol uğraklarında birer konaklama yeri yani misafirhane hususiyetinde yapılmış müesseseler olup; Beylikler döneminde de bu vakıf eserleri en ücra yerlere kadar yayılmış ve hizmet vermişlerdir. Zaviyedar denilen zaviye sahibi vakıf tarafından kendisine vakfedilen yerleri ekip biçmiş ve buradan elde ettiği gelirlerle zaviyesine imkânlar hazırladığından, zaviyeye uğrayan yolcular her zaman için yiyecek, içecek ve yatacak yer bulabilmişler ve karşılıksız olarak verilen bu imkânlardan yararlanmışlardır.

Vakıf tarafından zaviye adı verilen bu vakıf müesseselerinin gayesini, ilkesini ve gelir kaynaklarını yani işleyiş şeklini tespit ve tescil eden vakfiyeler hazırlanmıştır. Bu tarihi belgeler bile, belli başlı birer sanat eseri, tarih ve medeniyet şaheseri olarak kültür tarihimizdeki yerini almışlardır. Türk kültür ve Medeniyet Tarihi'nin varlığını ihtişamlılığını ispat eden bu vakfiyeler ve zaviyeler birinci elden kaynaklar olarak Kültür ve medeniyet tarihimizde önmeli bir yer tutmaktadır.

6.6. BATI ANADOLU BEYLİKLERİNDE TÜRKÇE

Beylikler döneminde Türk dilini Anadolu Selçuklu dönemine göre daha yaygın olarak kullanıldığını görmekteyiz. Bu dönemde gerek şairlerin gerekse diğer düşünürlerin Türkçe eserler yazmaları veya Arapça ve Farsça'dan eserleri Türkçe'ye çevirmeleri, Türkçenin zenginleşmesini sağlamıştır. Bu anlamda Karamanoğlu Mehmet Bey'in kendi beyliğinde Türkçe'yi resmi dil olarak kabul etmesi ve buna dair bir ferman yayınlaması son derece önmelidir. Karamanoğlu Mehmed Bey'in,

1277'de Konya'ya girdiğinde, Türkçe'den başka dil kullanılmayacağına dair çıkardığı bu ferman, Karamanlıların millî dil şuurunu göstermesi bakımından önemlidir.

Germiyanlı Beyliği döneminde de edebî faaliyetlerin çok canlı olduğu görülmektedir. Burada yetişen şair ve yazarların Türk dili ile verdikleri eserler, Beylikler devrinin en önemli dil yadigarlarıdır. XIV. yüzyılda Şeyhoğlu Mustafa, Şeyhî Sinan, Ahmedî ve Ahmedî-i Daî gibi yazar ve şairler çeşitli alanlarda eserler vermişler ve XV. yüzyılda Anadolu'da Oğuzca'ya dayalı bağımsız bir Türk edebî dilinin doğmasına önayak olmuşlardır.

Şeyhoğlu Mustafa, Germiyanlı Beyliği'nde yetişmiş daha sonra Osmanlı saray çevresinde edebî faaliyetlerde bulunmuş önemli şahsiyettir. Germiyan Bey'i Süleyman Şah'ın isteği üzerine, doğu klasiklerinden Marzubânnâme ve Kâbusnâme'nin tercümelerini yapmış ve Yıldırım Bayezıt döneminde de Kutadgu Bilig'den sonra Türk diliyle yazılmış en önemli siyasetname olan Kenzül-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulema'yı kaleme almıştır. (Akar, 2002: 609)

Germiyanlı sarayında yetişen önemli bir edebî şahsiyet de aynı zamanda hekimliği ile de meşhur olan Şeyhi'dir. Şeyhi, Türk mizah edebiyatının ilk eserlerinden biri olan Harnâme'yi ve klasik doğu hikâyesi Hüsrev-ü Şirin'i kaleme almıştır.

XIV. yüzyıl Anadolu Türk edebiyatının, ünü Osmanlı sınırları dışındaki Türk topluluklarınca da bilinen önemli ismi olan Ahmedî de Germiyan kültür çevresinde yetişmiştir. Ahmedî'nin, İskendername ve Cemşidu Hurşid, Tarvih el-Ervah mesnevileri ile Divan'ı Mirkâd eldeb adlı Farsça manzum bir sözlüğü vardır. (Akar, 2002: 609)

Germiyanlı sarayında yetişen Ahmedî-i Dâî, Emir II. Yakub'un isteğiyle Farsça'dan Tabirname adlı rüya yorumları ile ilgili bir eseri Türkçe'ye çevirmiştir. Diğer eserleri, hekimlikle ilgili "Tıbb-ı Nebevi" yi dinî-ahlakî bir eser olan "Müftahül Cenne"dir. (Akar, 2002: 610)

Bunların yanında, Germiyanlılardan kalan önemli bir Türkçe eser de Taş Vakfiyedir. II. Yakub Bey zamanında 1414'te dikilen Vakfiye'de zamanın sosyal ve ekonomik hayatı işlenmiştir. 3.30x2.10 m. ebatlarındaki kitabe, Göktürk, Uygur ve Timur'un Ulutav'daki yazıtlarından sonra taşa yazılmış önemli bir Türkçe abidedir. (Akar, 2002: 610)

Güneybatı Anadolu'da, bölgeye deniz yoluyla gelen ve iç bölgelere doğru ilerleyen Türkmenler Mentеше Beyliğini (1280–1424) kurmuşlardır. Mentешеoğulları daha çok Ege denizinde faaliyet göstermiştir. Mentеше Beyi İlyas Bey, İlyâsiyye adında Arapça bir tıp kitabı yazdırmış, sonra bunu Şirvanlı Mahmud oğlu Mehmed, Türkçeye çevirmiştir. Yine Mentеше Beyi Mahmud Bey'in emriyle avcılığa ait Farsça bir eseri Bâznâme adıyla Peçinli Mehmed oğlu Mahmud Türkçeye çevirmiştir.

Aydınoğulları Beyliği (1308–1426) döneminde Aydınoğlu Mehmed Bey, Arapça peygamberler tarihi olan “Arais”i Türkçe'ye tercüme ettirmiştir. Aydınoğlu Umur Bey adına, Kul Mes'ud tarafından “Kelile ve Dimne”nin Batı Türkçesine ilk çevirisi yapılmıştır. (Akar, 2002: 610)

Manisa'da kurulan Saruhanoğulları Beyliği'nde ise Saruhanoğullarından Emir Yakub b. Devlethan adına Salahüddin adlı bir yazar tarafından Farsça'dan tercüme edilmiş Kitab-ı Bahname-i Şâhî adlı eser bulunmaktadır. (Akar, 2002: 610)

Bu eserler, beylerin, kültür, sanat ve bilimi himaye ettiklerini göstermeleri yanında Türkçe yazan şair ve yazarları koruduklarının önemli delilleridir. XIII-XV. yüzyılda, tefsir, fıkıh, tasavvuf, tarih, tıp, ahlak, şiir ve edebiyat alanında yazılmış yüzlerce telif ve tercüme eser, beylikler döneminin kültür ve sanat hayatı hakkında önemli ipuçlarını vermektedir.

Büyük Selçuklu Devleti, kendine karşı tehlike teşkil edecek Türkmenleri İsfahan bölgesinden Batı'ya doğru sevk etmiştir. Devletin merkezinden uzaklaştırılarak Bizans sınır bölgelerine yerleştirilen Türkmenler, millî geleneklerini, dillerini korumada çok titiz davranmışlardır.

“Uç”lardaki nüfusun büyük çoğunluğunu teşkil eden göçebe Türkmenler arasında, halk kültürü ve tasavvufa dayalı bir din anlayışı hâkimdi. Bu bakımdan,

Türkmenlerin mensup oldukları kültür ve inandıkları tasavvufi din anlayışı, Türk dili ile ifadelendirilmeye daha uygun düşmekteydi. Bunun yanında, XIII. yüzyıldan itibaren devlet adamlarının Türk diline sahip çıkmaları ve Anadolu’da yetişen şair ve yazarların yerli dil ile yazmaları sayesinde, Türkçe, yalnızca halk arasındaki bir konuşma dili olmaktan çıkıp aydınlar arasında da itibar gören bir yazı dili olma yoluna girmiştir. Türkmen beylerinin, kendi dilleriyle söz söyleyecek yazar ve şairleri desteklemeleri ve onlara imkan hazırlamalarıyla, Türk kültürü lehine gerçek bir değişim yaşanmıştır. Beylikler devrinde Arapça ve Farsça’ya karşı Türkçeyi hakim kılma mücadelesini, Karamanoğlu Mehmed Bey, 13 Mayıs 1277 günü günü, “şimden giru hiç kimesne kapuda ve divanda ve mecalis ve seyranda Türki dilinden gayrı dil söylemeye” fermanıyla başlatır. (Akar, 2002: 610) Böylece, O, bir yandan divandan çıkacak ve divana girecek yazıların emniyetini sağlarken, diğer taraftan da millî dil mücadelesini başlatıyordu.

Zeynep Korkmaz, Eski Anadolu Türkçesinin dil yapısı bakımından gelişimini iki döneme ayırır:

1.Selçuklu Türkçesi (XI-XIII. yüzyıllar arası)

2.Beylikler Devri Türkçesi (XIII-XV. yüzyıllar)

Anadolu Beylikleri devri Türkçesi, XIII. yüzyılın sonlarından XV. yüzyıl ortalarına kadar uzanan, genel çerçeve olarak, Anadolu Selçuklularının yıkılışından Osmanlı Devleti’nin imparatorluk temellerinin atılmasına kadar ki dönemdir. Bu dönemde Türkçe, bir yandan Selçuklu çağındaki Farsçanın mutlak hâkimiyeti karşısında kendini bir yazı dili olarak göstermeye başlamış, diğer yandan da klasik Osmanlı yazı dilinin oluşumuna kaynaklık etmiştir.

Anadolu’da Türk yazı dilinin oluşumu XIII. yüzyıla kadar götürülebilmektedir. Hazar ötesinden Anadolu’ya XI. yüzyıldan başlayan Türk akınları, XII. yüzyılda Moğol baskısı ile daha da hızlanmış, XIII. yüzyıldan sonra Anadolu’da Oğuzca temelli, fakat yerli ağız özelliklerinin ağır bastığı bir yazı dili doğmuştur. (Akar, 2002: 611)

Bu dönemde verilen eserlerin birçoğu, her ne kadar Farsça'dan tercüme olsa da, dil yönüyle Orta Asya'daki edebî Türkçeden tamamen farklı, Oğuz ağız özelliklerine dayanan yeni bir Türkçe'yle yazılmış olmaları bakımından büyük önem taşırlar. XIII. yüzyıldaki Moğol akınları Oğuzlar dışında da unsurların gelmesini sağlamış, böylece Anadolu'da Oğuz ve Kıpçak lehçeleri birbirini karşılıklı olarak etkilemiştir.

Anadolu'da Beylikler devrinden önce bir Selçuklular devri Türkçesi bu dönemden elde fazla eser bulunmamasına rağmen daha çok Orta Asya'da şekillenen ve Kaşgarlı Mahmud'un Divanda bahsettiği Oğuzca özelliklerin ağır bastığı "karma" bir Türkçedir. Bu, aynı zamanda daha sonra Anadolu'da yerli ağızların etkisiyle oluşan Beylikler devri yazı dilinin, Hazar ötesinden ses ve yapı özellikleri taşıdığını da göstermektedir. (Akar, 2002: 611)

Oğuzca XIII. yüzyılın sonlarında, Beylikler çağında bir "yerlileşme" dönemine girmiş, Selçuklu devri eserlerinde etkisi açık olarak görülen Karahanlı ve Doğu Türkçesinin özellikleri silinmeye yüz tutmuş, Batı Oğuzcasına dayanan yerli ağız özelliklerinin ağır bastığı bir dil oluşmuştur.

Anadolu'da Türk yazı dilinin kuruluşu da Beylikler devrine rastlar. Her ne kadar Selçuklular devrinde de birtakım Türkçe eserler yazılmış olsa da bunun arkasında siyasî destek olmadığı için söz konusu eserler genel bir yazı dili oluşturmaya yetmemiştir. (Akar, 2002: 611)

Harezmi-Kıpçak-Karahanlı dönemi eserlerinde her ne kadar Oğuzca'nın izleri görülse de, Oğuzca, Beylikler devrinde bağımsız bir yazı dili olmuştur. (Akar, 2002: 611) Beylikler döneminde Arapça ve Farsça'dan yapılan tercümelerin çok olduğunu görmekteyiz. Bizzat Anadolu Beylerinin desteği ve isteğiyle yapılan bazı tercüme Türkçenin kıymetini arttırmıştır. Bu dönemde yazılan Türkçe eserler, Türkçe'yi Arapça ve Farsça'nın etkisinden kurtarmaya başlamıştır. Bu anlamda Beylikler dönemi, Türkçe'ye hizmetin yoğun olduğu bir özel dönemdir.

BÖLÜM VII

SONUÇ

“Batı Anadolu Türkmen Beyliklerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri” adını taşıyan bu çalışmanın sonunda vardığımız sonuçları şu şekilde özetleyebiliriz:

Anadolu Selçuklu Devleti’nin 1243 Köseadağ Savaşı’nda Moğollara yenilmesiyle Anadolu’daki siyasi birlik bozulmuş ve Anadolu’nun her yerinde birçok beylik kurulmuştur. Menteşe Beyliği, Aydın Oğulları Beyliği, Saruhan Oğulları, Germiyan Oğulları ve Karesi Beyliği, bu Türkmen beyliklerinin Batı Anadolu’da kurulanlarıdır. Bu beylikler, kuruldukları bölgelerde, yaptıkları hamlelerle Türk kültürünü yaşatmışlar, korumuşlar ve geleceğe taşımışlardır.

Anadolu Selçukluları ile Osmanlılar arasında köprü görevini üstlenen bu beylikler, Türkçe’nin zenginleşmesine katkıda bulunmuşlardır. Anadolu Selçuklu Devleti döneminde Arapça ve Farsça’nın gölgesinde kalan Türkçe, bu beylikler döneminde daha saygın bir konuma gelmiştir. Bunun yanı sıra hükümdarlar, Anadolu’ya çok farklı bölgelerden gelen ilim adamlarını, düşünürleri korumuşlardır. Ayrıca bu düşünürlerin her türlü birikiminden faydalanmaya çalışmışlar, bu amaçla birçok yerde medreseler, kütüphaneler kurmuşlardır.

Bu beylikler, Orta Asya Türk kültürü, İslam kültürü ve Selçuklu kültürlerinin bir sentezi gibidir. Bu sentez eğitim tarihi açısından son derece önemlidir. O dönemin kaynakları incelendiğinde Beylikler döneminde çok canlı bir düşünce ortamının var olduğu görülür. Medrese, tekke, zaviye gibi geleneksel eğitim kurumları etrafında yürütülen eğitim-öğretim faaliyetleri Anadolu Selçuklularının bir devamı şeklindedir.

Anadolu Selçuklularının sonu ve Beylikler Dönemi, siyasi açıdan çok çalkantılı bir zaman dilimi olmakla birlikte, idarecilerin ilmi gelişmeleri ve alimleri desteklemeleri açısından oldukça verimli bir dönemdir. Nitekim Anadolu’da ulema, itibar ve ekonomik açıdan çok iyi durumda olduklarından, dünyanın her yerinden

farklı ilim dallarında yetişmiş birçok insan, Anadolu'ya akın etmiştir. Siyasi çekişmelerin dışında kalan âlimler genelde idarecilerden hürmet ve saygı görmüşlerdir. Âlimlerin vardıkları şehirlerde vakıflar ve bazı Ahî tekkeleri tarafından bütün ihtiyaçlarının karşılanması, bu hareketliliğin ve dolayısıyla ilmî iletişimin artmasında büyük rol oynamıştır.

Beylikler Dönemi'nde zamanın âlimleri arasında çok iyi işleyen ilmi bir iletişimin olduğunu görülmektedir. Bu dönemde Anadolu'da belli bir seviyeye gelen âlimlerin Mısır, Şam ve Hicaz gibi ilim merkezlerine mutlaka gittiklerini ve oralarda eğitim görüp Anadolu'ya döndüklerini görmekteyiz.

Batı Anadolu Türkmen Beyliklerinde en yaygın eğitim-öğretim kurumları şüphesiz medreselerdir. Başlarda sadece dini derslerin okutulduğu bu yapıların zamanla rasathane, şifahane olarak da kullanılmaya başlandığını görmekteyiz. Bu eğitim kurumları vakıflarla geçinmiş ve vakfedenlerin şartlarına göre işletilmiştir.

Teşkilat ve siyasi yapı bakımından Anadolu Selçuklu'nun devamı olan Beyliklerde medrese yapma geleneği devam etmiştir. Anadolu Beyliklerindeki medreselerin, Türk eğitim tarihinde önemli bir yeri vardır. Anadolu'da XII. asır ortalarından XIV. asır ortalarına kadar ki zaman dilimi içerisinde birçok medrese kurulmuştur. Bu dönemde zaman zaman İslam dünyasından din ve hukuk adamları getirilmiş; cami, mektep, medrese, tekke, zaviye, kervansaray ve hastahaneler kurularak İslam kültürünün Anadolu'ya kuvvetle yerleşmesi için çalışılmıştır.

Beylikler Türkiye'si, XIII. ve XIV. asırda manevi kültür bakımından oldukça yüksek bir seviyeye erişmiştir. Sağlanan asayiş, artan içtimai refah, sultanların ilim adamlarına hürmet ve itibar göstermesi ve özellikle Moğol istilasının Anadolu'ya sürüklediği âlim, şair ve mutasavvıfların çalışmaları bu topraklardaki fikri faaliyetlere canlılık kazandırmıştır.

Medreseler zamanına göre, fonksiyonunu çok iyi icra etmiş bir müessesedir. Kültür ve fikir hayatında büyük tesirler meydana getiren medrese, ürettiği düşünceleri çeşitli yollarla topluma aktarmıştır. Medrese hocaları çeşitli amaçlarla

halkla iç içe olmuş, onların problemlerine çare aramaya çalışmışlardır. Medrese, ayrıca ilim, fikir ve din adamlarının bir uğrak ve konaklama yeri durumundadır.

Anadolu Beylikleri, programlarının esasını tefsir, hadis ve fıkıh derslerinin oluşturduğu medreselerin yanında hastahane olarak kullanılan "Darüşşifa"lar da kurmuşlardır. Buralarda hem tıp eğitimi görülmüş hem de hastalar tedavi edilmiştir. Ayrıca bazı medreselerde (Vacidiye) astronomi ilminin okutulduğu ve rasat incelemelerinin yapıldığı da bilinmektedir. Medreselerde İslami bilimler başta olmak üzere, bazı pozitif bilimler de okutulması dikkate değerdir. Beylikler Anadolusunda, medrese tipi eğitim sisteminde, medrese ile ilmi korumak, yaymak, cemiyet için gerekli yüksek dereceli memur yetiştirmek, ilmi geliştirmek gibibazı amaçlar güdülmüştür.

Anadolu'da inşa edilen medreseler genellikle bir vakıf müessesesi olarak ortaya çıkmıştır. Devlet ileri gelenleri, varlıklı insanlar, sultan ve hatunlar kendi adlarına medreseler kurarak, ihtiyaçlarının karşılanması için bunları zengin vakıflarla desteklemişlerdir. Düzenlenen vakfiyelerle medreselerin gelir kaynakları ve giderleri açıkça belirtilmiştir. Ancak Beylikler döneminden kalan vakfiyeler son derece azdır. Anadolu'da kurulmuş bu eğitim müesseselerinin işleyişi hakkındaki bilgiler az sayıdaki bu vakfiyelerden elde edilebilmektedir.

Beylik medreseleri kendilerine has stilleriyle, cami, saray, han, kervansaray ve türbe mimari unsurlarından farklı olarak gelişmiş ve yeni bir mimari üslupla Anadolu şehir mimarisine ayrı bir güzellik katmışlardır.

Anadolu medreselerinin mali ihtiyaçları vakıflar aracılığıyla temin edilmiştir. Vakıflardan dolayı medreseler müstakil bir gelir kaynağına sahip olmuştur. Böylece bu durum eğitimin devlete mali açıdan yük olması önlenmiştir. Medreseler sultan, devlet adamları ve zenginlerin vakıflarıyla kurulmuştur. Her medresenin bir kütüphanesi vardır. Medreseler aynı zamanda misafir kabul edebilen birer sosyal kurumlar olarak da var olmuşlardır. Türlü ilimlerin tedris edildiği medreselerle birlikte zamanla ihtiyaçlara cevap verecek Darüşşifa veya Darüttıp gibi ihtisas medreseleri de açılmıştır.

Eğitim kurumlarında müderris-talebe ilişkileri o dönemki insan düşüncesini çok iyi yansıtır. İbn Batuta gibi ünlü gezginler, bize o dönemin eğitim-öğretim atmosferini çok iyi yansıtmaktadırlar. Medreselerde eğitim veren müderrisler sadece eğitim-öğretim faaliyetiyle ilgilenmemiş, onlar halk nazarında ilmi, dini, ahlaki birer lider olmuş, halkın gözü-kulağı olmuşlardır. Günümüzde profesörlük ünvanına karşılık gelen müderris kavramı, sadece medresede hocalık yapan bir kişi olarak algılanmamalıdır. Müderrisler, o dönemin toplumu tarafından kabul edilmiş, saygın ve çok yönlü liderlerdir.

Öğretme metotlarının ezber, yazdırma, tekrar gibi klasik usullerle yapıldığı medreselerde, eğitim işlerinin uzman bir kadro tarafından yürütüldüğünü görmekteyiz. “Müderris, Hoca, Muid” gibi ünvanlar alan öğretmenlerin; “Talebe, Danişmend” adı verilen öğrencileri vardır. Bu öğrenciler öğrenimleri sonunda “icazet” adı verilen bir çeşit diploma ile mezun edilirdiler. Bu belgede hangi derslerden hangi kitapları okudukları ve başarı durumları yazılıdır.

Anadolu Beyliklerinde medreselerden sonra en önemli yaygın eğitim kurumları tekke ve zaviyelerdir. Tekke ve zaviyeler Anadolu'da faaliyet içinde olan tarikatların toplanma yerleridir. XIII. ve XIV. asırlarda Anadolu'da etkili olan tekkelere tarikat mensupları barınmaktaydı. Bunlar devamlı olarak tekkenin başında bulunan şeyhin idaresi ve maddî-manevi himayesi altında, en alt kademededen halifelik derecesine gelinceye kadar muhtelif eğitim safhalarından geçmekteydi. Tekkelerin kapıları halktan her sınıfa açık olmuştur. Tekkeler, en az kendi mensupları kadar, çevre halkını ve hatta gayr-i müslimleri dahi cezbeden eğitim metotları uygulamışlardır.

Beylikler devrinde neredeyse her köyde bir tekke veya onun küçüğü olan zaviye bulunmaktaydı. Bu tarikat merkezlerinin kendi çevrelerinde İslam dinini yaymada önemli rol oynadığı görülmektedir. Bu yerleşme sistemi, Anadolu'da Türklerin toprağa yerleşmelerini ve yerleşik bir düzen kurmalarını sağlamıştır. Böyle bir görevin ifasına sebep olan tekke ve zaviyeler, Beylik politikası olarak hemen her bakımdan desteklenmiştir.

Anadolu'da faaliyet yürüten tasavvuf merkezli hareketlerin eğitime getirdikleri farklı bakış açıları önemlidir. Değişik coğrafyalardan Anadolu'ya gelen düşünürler Anadolu'nun düşünce ortamını şekillendirmişlerdir. Mevlana Celaleddin-i Rumi, Hoca Ahmet Yesevi, Hacı Bektaş-ı Veli, Muhyiddin Arabî ve Yunus Emre gibi mutasavvıfların düşünceleri Anadolu insanını derinden etkilemiş ve bu düşünürlerin savundukları fikirler yaşadıkları çağları da aşmıştır. Batı Anadolu Türkmen Beyliklerinde Bektaşilik, Mevlevilik, Hurufilik ve Ekberilik gibi tarikatlerin çok yaygın olduğu ve taraftar buldukları anlaşılmaktadır.

Bunların dışında mesleki dayanışma örgütlerine de rastlarız. Ahilik bunların başında gelmektedir. Ahilik, bir meslek örgütlenmesinin ötesinde felsefi ve dinsel nitelikler taşıyan bir sosyal örgüttür. Ahiliğin etkisi Batı Anadolu Beyliklerinde de görülmüştür. Bunların yanında fütüvvetin devamı olan Ahilik, Anadolu'da çok yaygın bir mesleki eğitim kurumu olarak görülmektedir. Sonradan esnaf teşekkülü haline gelen Ahilik sisteminin temelinde mesleki ve ahlaki eğitim bulunmaktadır. Ahilik bir taraftan fetih ve gaza hamlelerini kolaylaştıran askeri bir teşekkül, bir taraftan da şehir ve kasabalarda sanatkârları ve çalışanları kendi himayelerine almış iktisadi bir kurum, bir esnaf teşkilatıdır. Aynı zamanda teşkilata mensup kimselerin dini-manevi ihtiyaçlarına cevap veren tasavvufi bir hareket olarak değerlendirilebilir. Bu çok yönlülük Ahiliğin sıra dışı bir örgütlenme olduğunun kanıtıdır.

Kütahya, Birgi, Tire, Peçin, Ayasoluğ, Muğla, Manisa, Balat, Milas gibi Batı Anadolu şehirleri, Beylikler döneminde başlıca ilim merkezleri olmuşlardır. Bu merkezlerde kurulan medresler buraların âlimler için birer cazibe merkezi olmasını sağlamıştır. Bu merkezlerde yetişen bilim adamları, şairler, edebiyatçılar, mutasavvıflar, Batı Anadolu'da çok canlı bir düşünce ortamını yaratmışlardır. Bu canlılığın oluşmasında ilim adamlarını koruyup gözeten Beylerin önemli katkıları vardır. Aydınoğlu Mehmet Bey, Mentешеoğlu İlyas Bey, Saruhanoğlu İshak Bey, Germiyanoğlu II. Yakup Bey gibi Batı Anadolu Beylik hükümdarları, fikirsel hareketleri destekleyen Beyler olarak ön plana çıkmışlardır. Namlarına yazılan veya çevrilen eserler bunun göstergesidir. Batı Anadolu Beyliklerinden günümüze kadar kalan çok sayıda medrese kalıntısı ve edebi eser de o dönemdeki düşünce hayatının zenginliğinin en açık kanıtlarıdır.

Batı Anadolu Beylikleri içinde özellikle Germiyan, Menteşe ve Aydınoğulları Beylikleri'nin ilim adamlarını koruma ve desteklemede öncü olduklarını görmekteyiz. Özellikle Germiyanogulları Beyliği'nde yetişen âlimleri ve edebiyatçıları yoğun olarak görmekteyiz. Batı Anadolu Beylikleri içinde Karesi Beyliği hakkındaki bilgilerimizin azlığı, bu beylikle ilgili bir yorumda bulunmamıza yeterli olmamıştır. Bu beylik ile ilgili bilgilerimiz çok yetersizdir.

Batı Anadolu'da kurulmuş olan Türkmen Beylikleri'nde yaratılan zengin düşünce ortamı, o dönem için ileri bir nokta sayılabilir. Orta Asya, İslam ve Selçuklu mirası üzerine kurulan bu üç boyutlu sistem kendine özgü yeni bir üslup meydana getirmiş ve bu üslup Osmanlı Devleti'nin alt yapısını meydana getirmiştir.

KAYNAKÇA

1. Akar, A. (2002). Anadolu Beylikleri Döneminde Türk Dili, **Türkler Ans. C.7. Sy.609-615**
2. Akay, N. (1995). Anadolu Selçuklularında Eğitim Müesseseleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniv. S.B.E. Şanlıurfa
3. Akdağ, M. (1995). **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi. C.1**, İstanbul: Cem Yay.
4. Akın, H. (1946). **Aydınöğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma**. İstanbul: A.Ü D.T.C.F. Yay.
5. Akyüz, Y. (1989). **Türk Eğitim Tarihi**. İstanbul
6. Algül, H. (1987). **İslam Tarihi**
7. Aslanapa, O. (1991). **Anadolu'da İlk Türk Mimarisi**. Ankara
8. Ataseven A.(1986). Vakıf Yüksek Eğitim Kurumu IV. Vakıf Haftası Ankara.
9. Ateş, İ. (1990). Yunus Ermenin Vakıf İlkeleri İstikametindeki Düşünceleri ve Belgeleri Muhtevastındaki Zaviyeleri. **VII. Vakıf Haftası Kitabı**. Ankara
10. Baktır, M. Beylikler Döneminde Anadolu'da Ulema-Ümera Münasebetleri, **Türkler Ans. C.7. Sy.560-567**
11. Baltacı, C. (1977a). **XV. – XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**. İstanbul
12. Baltacı, C.(1977b). Medrese ve Elemanları. **Diyanet Dergisi.C.XVI**, Ankara
13. Barkan, Ö.L.(1942). İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeleri. **Vakıflar Dergisi**
14. Barthold, W. (1984). **İslam Medeniyeti Tarihi**. (çev. Fuat Köprülü). Ankara
15. Baykara, T. (1985). **Türkiye Selçukluları Devrinde Konya**. Ankara
16. Bayraktar, F. (1987). **İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri**.

İstanbul

17. Bayraktar, M. (1986). Medrese Tekke İlişkileri ve toplum Hayatına Etkisi. **IV. Vakıf Haftası Dergisi**. Ankara
18. Bayram, M.(1981). Anadolu Selçuklularından Günümüze Din Eğitimi, **I. Din Şurası Semineri Kitabı**. Ankara
19. Cahen, C. (1994). **Osmanlıdan Önce Anadolu’da Türkler**. (çev. Yıldız Moran). İstanbul
20. Cantay, G. (2002). Anadolu Türk Beylikleri Sanatı **Türkler Ans.** C.8. Sy.15-29
21. Çağatay, N. (1982). Anadolu’da Ahilik ve Bunun Kurucusu Ahi Evran. **Bellekten**, XLXI, Ankara
22. Çağatay, N. (1989). **Bir Türk Kurumu olan Ahilik**. Ankara: TTK Yay.
23. Çelebi, A. (1983). **İslam’da Eğitim-Öğretim Tarihi**. (çev. Ali Yardım), İstanbul
24. Dağ, M. ve Öymen, H.R.(1971). **İslam Eğitim Tarihi**. Ankara: MEB.yay.
25. Eflaki A. (1995). **Menakib’ül Arifin(Ariflerin Menkıbeleri)**. C.1-2, (çev: Tahsin Yazıcı). İstanbul: MEB yay.
26. Ergün, M. (1981). Örgün Eğitimin Kurulmasında Medreselerin Rolü. **I. Din Eğitimi Semineri Kitabı**, Ankara
27. Ergün, M. (1987). Eğitim ve Toplum. Malatya: İ.Ü.Eğitim Fak. Yay
28. Ergün, M. (1996). Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları, A.K.Ü. **Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi**, Afyon
29. Gölpınarlı, A. (1979a). **Mevlevilik**. İ.A, C.8, İstanbul
30. Gölpınarlı, A. (1979b). **Bayramiye Tarikatı**. İ.A, C.2, İstanbul
31. Güngör, E. (1993). **Tarihte Türkler**. İstanbul
32. Güzel, A. (1990). Yunus Emre’ de İnsan Kavramı. **VIII. Vakıf Haftası Kitabı**. Ankara

33. Hamidullah, M. (1969). **İslam Peygamberi**. C.1–2, (çev: M. Sait Mutlu-Salih Tuğ), İstanbul
34. Hayıt, B. (1993). Türkistan'daki Medreselerin İslam Kültüründeki Rolü, X. **Vakıf Haftası Kitabı**, Ankara
35. Hitti, P. (1988). **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**. C.1–3 (çev: Salih Tuğ). İstanbul
36. İbn Batuta, (2005) **Seyahatname**. İstanbul: Yeni Şafak Yay.
37. İbni Haldun (1982). **Mukaddime** (çev:Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergah Yay.
38. Kafesoğlu, İ. (1992). **Selçuklu Tarihi**. İstanbul
39. Kafesoğlu, İ. (1980). **Selçuklular**, İ.A, C.10. İstanbul
40. Kafesoğlu, İ. (1977). **Türk Milli Kültürü**. Ankara
41. Karacabey, S. (1992). Darü'l Hadis. U.Ü.İ.F.D. Bursa
42. Kazıcı, Z. (1991). **İslam Müesseseleri Tarihi**. İstanbul
43. Kazıcı, Z.(1995). **Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi**. İstanbul: Marmara İlahiyat Fak.Yay.
44. Kazıcı, Z. ve Şeker, M. (1981). **İslam-Türk Medeniyeti Tarihi**. İstanbul
45. Kızıltan, A. (1958). **Anadolu Beyliklerinde Cami ve Mescitler**. İstanbul: Güven Basımevi
46. Köprülü, M.F. (1991). **Osmanlı Devletinin Kuruluşu**. Ankara
47. Köprülü, M.F. (1984). **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**. Ankara
48. Köymen, M.A. (1982). **Selçuklu Devri Türk Tarihi**. Ankara
49. Kuran, A. (1969). **Anadolu Medreseleri**. C.1, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fak.
50. Merçil, E. (1985). **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**. İstanbul
51. Merçil, E.(1976). **Anadolu Beylikleri, Türk Dünyası El Kitabı**. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
52. Miquel, A. (1991). **İslam ve Medeniyeti**. C.1, (çev: A. Fidan- H. Menteş).

Ankara

53. Nizamülmülk, (1990). **Siyasetname**. (Haz: M. Altay Köymen)
54. Ocak, A.Y. (1980). **Babailer İsyanı**. İstanbul
55. Ocak, A. Y. (1990). Türkiye’de Yunus Emre Araştırmaları Üzerine Genel Bir Değerlendirme ve Yunus Emre Problemi. **VIII. Vakıf Haftası Kitabı**. Ankara
56. Ocak, A.Y. (1992). **Bektaşilik**. T.D. ve İ.A, C.5. İstanbul
57. Ocak, A.Y. (2002) Selçuklular ve Beylikler Devrinde Düşünce, **Türkler Ans.** C.7. Sy. 429-438
58. Öden, Z.G. (1999). **Karası Beyliği**. Ankara: TTK Yay.
59. Ögel, B. (1984). **Türk Kültür Tarihi**. Ankara: TTK Yay.
60. Öncü. Y. (1990). Yunus Emre Makamları. **VIII. Vakıf Haftası Kitabı**. Ankara
61. Önder M. (1992). Konya’da Mevlana Dergahı Arşivi ve Mevlevihaneler. **IX. Vakıf Haftası Kitabı**. Ankara
62. Öngül, A.(2003). Selçuklularda Eğitim Faaliyetleri ve Yetişen İlim Adamlarına Genel Bir Bakış, **C.B.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, C.1, Sayı: 2 Manisa
63. Parladır, S. (1987). Medreseler Hakkında Pedagojik Bir Değerlendirme. **D.E.Ü.İ.F.D.** C.4. İzmir
64. Parmaksızoğlu, İ. (1981). **İbn Batuta Seyahatname’sinden Seçmeler**. Ankara
65. Pedersen, J. (1979). **Mescit**. İ.A, C.8. İstanbul
66. Sayılı, A. (1948). Vacidiye Medresesi, Kütahya’da Bir Ortaçağ Rasathanesi. **Belleten**, C.XII. Ankara
67. Sayılı, A.(1985). **Ortaçağ Bilim ve Tefekküründe Türklerin Yeri**. Atatürk Kültüründen Görüntüler Dizisi No.1, Ankara: TTK Yay.
68. Schimmel, A.(1982) **Tasavvufun Boyutları**. İstanbul
69. Sevim, A. (1990). **Anadolu’nun Fethi Selçuklular Devri**. Ankara

70. Sönmez, S. (1992). Anadolu'daki Selçuklular ve Beylikler Dönemi Medreseleri. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, S.B.E. Erzurum
71. Sözen, M. (1970). **Anadolu Medreseleri**. C.1-2. İstanbul
72. Şeker, M. (1986). **Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması**. Ankara
73. Şeker, M. (1988). Ahilik. **T.D.V. İ.A.** C.1 İstanbul
74. Taescher, F. (1972) İslam'da Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri. **Bellekten**, XXXVI (Çev: Semahat Yüksel). Ankara: TTK Yay.
75. Turan, O. (1993a). **Selçuklu Tarihi ve İslam Medeniyeti**. İstanbul
76. Turan, O. (1980). **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**. C.1. İstanbul
77. Turan, O. (1993b). **Selçuklular ve İslamiyet**. İstanbul
78. Turan, O. (1947). Şemsettin Altun-Aba Vakfıyesi ve Hayatı. **Bellekten**, C.XI. Ankara: TTK Yay.
79. Turan, O. (1948a). Celalettin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri. **Bellekten**, C.XII. Ankara
80. Turan, O. (1948b). **Selçuklu Devri Vakfiyeleri**. Ankara: TTK Yay.
81. Turan, O. (1988). **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar**. Ankara
82. Turan, Ş. (1980). **Türk Kültür Tarihi**. İstanbul: Bilgi Yay.
83. Uluçay, M.Ç (1940). **Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar**. İstanbul: Manisa Halkevi yay.
84. Uzunçarşılı, İ.H. (1984). **Anadolu Beylikleri, Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri**. Ankara
85. Uzunçarşılı, İ.H. (1929). **Kitabeler. Kısım.I-II**. Ankara: Maarif Vekaleti Yay.
86. Üçok, B. (1964). Müslüman Ortaçağda Eğitim ve Öğretim. **A.Ü.İlahiyat Fak.Der.** Ankara

87. Varlık, M.Ç. (1974). **Germiyoğulları Tarihi**. Ankara: Atatürk Üniv.Yay.
88. Wittek, P. (1944). **Menteşe Beyliği**. (çev: Orhan Şaik Gökyay), Ankara: TTK yay.
89. Yazıcıoğlu, S. (1986). **Osmanlı Beylikler Dönemi Anadolu'sunda Düşünce ve İlim Hayatı**. IV. Vakıf Haftası Kitabı. Ankara
90. Yavuz, N.(1998). **Anadolu'da Beylikler Dönemi: Siyasi Tarih ve Kültür**. Ankara: Cantekin Mat.
91. Yınanç, M.H. (1944). **Türkiye Tarihi. Selçuklular Devri**. İstanbul.
92. Yücel, Y.(1970). **Candaroğulları Beyliği**. Ankara: TTK. Yay.